

ULAZNICA

260-261

ulaznica

ulaznica

260-261

**časopis za kulturu,
umetnost i društvena pitanja,
Zrenjanin,
god. LVI,
novembar 2022.
Broj 260-261**

**ODGOVORNI UREDNIK:
Milan Bjelogrlić**

**ZA IZDAVAČA:
Milan Bjelogrlić**

**REDAKCIJA:
Vladimir Arsenić
(glavni urednik),
Mića Vujičić,
Goran Lazić,
Vladimir Tot
(tehnički urednik)**

**KOREKTURA:
Dragana Sabovljev**

**PREPRESS:
Vladimir Tot**

**Fotografija na koricama:
Nicola Quirico
Dvolični Janus (januar), detalj, oko
1225-1230, Veronski kamen, Muzej
katedrale, Ferara**

**IZDAVAČ:
Gradska narodna
biblioteka
„Žarko Zrenjanin”
Zrenjanin
izlazi pet brojeva
godišnje**

ULAZNICA

Sadržaj

POEZIJA

- Biljana Jovanović: *Prigušena osećajnost...*, 7
Danilo Đoković: *Surf...*, 11
Danka Ivanović: *Znak...*, 15
Jovana Bajagić: *Zašto je Polanski zaista pobegao...*, 20
Marko Đorđević: *Nikada...*, 24
Milana Grbić: *Novorođena...*, 28
Nikolina Đorđević: *Stvari zbog kojih treba da počneš da misliš da ti se dopada više nego ja...*, 36
Srđan Španović: *Rezonanca...*, 40

PROZA

- Ivana Miljak Karanfilov: *Autofikcija i drugi transrodni oblici*, 47
Ivana Babić: *Beli šum*, 52
Barbara Delać: *Borbe unaprijed izgubljene*, 54
Marija Tepavac: *Bundeva*, 59
Jana Vasković: *Mračno*, 65
Marija Đoković: *Neznanje*, 69
Olivera Mitić: *Rafaelo*, 72
Tanja Gavrilović: *Rođendanska alba*, 76

ESEJ

- Edi Daruši: *Janusova lica globalizacije*, 83
Srđan Srdić: *Tehnologija bajke: naučiti jezik postkapitalizma*, 131

PREVOD

- Toni Högland: *Spasavanje sebe*, 139

KRITIKA

- Lidija Čolić: *Pronaći u sebi smisao i dostojanstvo*, 151

POVODI

- Bela Duranci: *Mačka i miš*, 159

Slobodan Mandić: *Slovo povodom Nagrade „Isidora Sekulić“ – To sam ja!*, 164
Jasna Kartalović: *Mari Todorović – Uzdarje*, 166
Slobodan Mandić: *Predeli pritajene lepote*, 171

PUTOPIS

Ivana Bulatović: *Pet dana juna na Pakosu*, 177

POEZIJA

novi glasovi

Pripremio Zvonko Karanović

Prigušena osećajnost

Kopriva budi umrvljene nerve.
Milion iglica pokreće krvotok.

Po koži niču crvena ispupčenja.
Ignorišeš nelagodu bez mimike.

I dalje pričaš o sinu kao da je živ.
Ne pličeš ni kad mu je rođendan.

Lisica me svemu naučila

iz jazbine vidi obrise travnatih talasa
ritmički ujednačene pokrete biljki

mašta o predelima prostranih stepa
gde mudrost nije preduslov za identitet

ponekad, noću, čuje paprat kako diše
prati diskretne otkucaje srca gljiva

obavija se lišćem koje trune
sigurnost je memljiva, blatjava i mračna

u noći punoj nepoznatih galaksija
usamljenost izoštrava čula

da je miris baruta ne parališe
dopustila bi koracima da joj se približe –

pripitomljeni strah je jedina sloboda.

Od stene odvaljena

Da mogu nosila bih sablju umesto minduša
 Niko ne bi smeо popreko da me pogleda
 Ona je od onih, govorili bi sebi u bradu

Niko me ne bi pitao kad ćeš se udati
 Što ne radaš vreme ti prolazi
 Niko ne bi smeо da me savetuje

Jer ja pogledom sećem planine
 Podmećem požare i pokrećem talase

Jer ja hranim sokole i galebove
 Ispružim jezik, a oni kljucaju

Jer u mojoj kosi žive zrikavci
 Kad se češljam cela ulica peva

Imam
 Prste lepljive od smokvi i
 Obraze izrezbarene suncem

Imam
 kopija slomljena napola
 I bitke koje ne znam da napustim

Imam
 ruke koje jako grle i
 brišu suze kad zatreba

Moji štitovi su neprobojni.

A ja šta ču
 Ali sa kime ču?

Kako sam postala travarka

Arterije trava su ubrzano pucale
u čeljustima gvozdenih vila.

Po čelu mi je padalo seme
– sad na glavi rastu čajevi.

Delovaću lekovito na tvoje strahove.
Usudi se da me pomaziš po kosi.

Biljana Jovanović (1988, Užice) završila osnovnu školu i gimnaziju u Užicu. Osnovne i master akademske studije završila na Katedri za srpsku književnost i jezik sa komparatistikom Filološkog fakulteta u Beogradu. Dobitnica nagrade *Vladan Nedić* koju Filološki fakultet dodeljuje za najbolji studentski rad iz oblasti narodne književnosti. Radovi iz oblasti književne teorije i iz domena folkloristike i etnologije objavljeni su u nekoliko književnih časopisa i zbornika – *Dositejev vrt*, *Folkloristika*, *Bezdane svetlosti*. Pesme su joj objavljene u zborniku *Tajni grad* (PPM Enklava, 2022). Bavi se kopirajtingom i digitalnim marketingom.

surf

krik galeba ili škripa šarki

ulaziš kljunom
daske za peglanje

zatvori vrata

ovako daleko od obale
bojim se promaje

stokholm

gledamo se zelenim očima

krećemo biciklom unazad
dodajemo jedan, pa drugi
pomoćni točak

odlazimo na sever
na aerodromu nas spajaju nalepnicom
uvijaju u celofan

polegnuti po osmicama pokretne trake
čitamo sa usana
imaš li nešto da prijaviš?

nikada se nismo dogovorili
ko je kome talac

tezejeva pneumatika

na kraju smo ostali bez daha

poslednje izgovorene reči
sudaraju se u vakuumu, bez zvuka

na parketu blede otisci
arijadnih stopala

krhotine u kaps loku
zbijam u kapsulu pneumatske pošte

da otplovi za tvojim čutanjem

zakoni održanja

svet bi bez gradova i govora
bio jednako težak

mesec povlači zavese okeana

hajdemo do peska
a da se ne pomerimo

Danilo Đoković, rođen je 1984. u Beogradu, gde živi i radi. Diplomirani je filozof. Oženjen je, otac dvoje dece. Objavio je zbirku pesama *24 zida dnevno, 7 soba u nedelji* (Škart, 2009). Nastupao je u okviru poetskih večeri *Pesničenje* i sa njima 2010. bio gost festivala *Krokodil*. Pesme su mu objavljivane u *Balkanskom književnom glasniku*, na portalima *Strane*, *Porkulum*, *Čovjek-časopis*, *Prejaka reč*, *Bludni stih*, u nultom broju časopisa *Liceulice*, kao i književnom časopisu *Leto (Kulturni centar Albahari)*. Jedan je od kourednika Zbornika poezije učesnika radionice pisanja PPM Enklava 2021 „Tajni grad”, u kojem je i zastupljen sa dve pesme. Pohađao je radionice Ognjenke Lakićević i Zvonka Karanovića. Pesme su mu prevođene na makedonski jezik.

Znak

Htjela sam znak
Dok se krstim
Sjedim na klupi
Jedem sladoled od maka
Onoliko dugo
Koliko svijeći treba da izgori

Pored auta marke *Tata*
Shvatam
Da i moja joga
Ima veze s tobom

Tijelo

Imam tri sijede
I nijednu objavljenu knjigu
Kada spustim glavu
U obrazima se prave krateri
Kao Ekove nesretne rijeke
Koje se muče do mora

Imam tri sijede
I nekoliko ljubavnika.
Nijedan njih ne vidi.
Niti strije.

Imam tri sijede
I mnoštvo čežnji
Od kojih nijedna nije
Ljubavnik.

Imam tri sijede
I kad se pogledam
Vidim borbu
Koju jedino strije prezive.

Bura

Trljaš promrzle ruke
Dok se čuju svinje
Kako skiče
U pozadini
Poslednjeg limun jutra
Od kojeg se skupljaju usta

Portret

jezik
crtta po koži izohipse
izlomljene ožiljcima
na različitoj nadmorskoj visini
bridi oko bradavica
koje štrče
poput piramida
vrhom umočenih u čokoladu
u pustinji
ruku jede
vreli crveni pijesak
ne vidim donji dio grudi
ali tvoj ga prati
jezik
hrapav
kao zrna zrele kruške
koža
upija
kao nivea kremu
sniježno bijelu na latinskom
masnu
kažu u Noći muzeja
da miriše isto kao i prije pedeset godina
ruka prebira
po ivici ponora
kao da tražiš unikatnu ploču
i ne, ne slušam muziku
ipak
tuđe noge
plešu tvoj ritam
brada se oštri na ramenu
u šlag grudi
gnječiš boga nazad

u dušu

nadasve pristojno
pod zubima tvojim
puca koža
kao nezrela breskva
rukama stežem gvozdeni okvir
razapeta
kraška stijena iskopana
u sebi samoj
vodom slomljena
nesastavljena
krateri se popunjavaju
teglom eurokrema
majoneza
ljubavnim romanima
gledanjem u svoje zube
gledanjem u tuđe zube
trbušnjacima
štrudlom
špagom
rukom
suzama usred pisanja
suzama posle orgazma
suzama jer nema orgazma

možeš li me naći?

Danka Ivanović (1988, Cetinje) osnovno i srednje obrazovanje stekla je u Budvi. Diplomirala je francuski jezik i književnost na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Master studije iz iste oblasti završila je na Univerzitetu u Luvenu, u Belgiji, 2015. godine. Master studije iz opšte književnosti i teorije književnosti završila je na Filološkom fakultetu, Univerziteta u Beogradu, 2020. godine. Prevodi sa engleskog i francuskog. Doktorantkinja je na Filološkom fakultetu u Beogradu gdje živi, radi i katkad piše.

Zašto je Polanski zaista pobegao

Vozili smo se kajakom na Odri.
Avgust je dremao u senkama mostova.

Veslom si zahvatio lokvanj
i spustio mi ga u krilo.

Rekao si da je moj osmeh
nova Karmanova linija.

U poslednjoj sceni pred dolazak na obalu
daleki total nas je zbližio.

Skup minijatura koji
pobeđuje u svim kategorijama.

Polanski je shvatio
slobode nema na velikom platnu.

Luj Paster persona non grata

Lisice sa tavana
odbijaju da predaju lične karte
čak i kada u njih uperim očev pištolj.

Dugim repovima šibaju do smrti
tenk na baterije
pehare sa takmičenja.

Ujedaju ambicije
o vrat kače neuspehe
glođu stihove kao pileća krilca.

Nikome ih ne pominjem.
Moja biografija zaražena besnilom
sluša kako drugi sve rade bolje.

U ruci nosim očev pištolj
napunjen sa šest efikasnih doza
vakcine o kojoj je Paster čutao.

Razglednica koju neću poslati

Tih dana je na Islandu eruptirao vulkan.
Planina je iskašljavala nezavršene rasprave.

Avionski letovi su otkazani.
Nisam na vreme napustio ostrvo.

Vulkanski pepeo zauzeo je moju hotelsku sobu.
Meštani su mi rekli da kupim bocu sa kiseonikom.

Kada napadne prašina
disanje će postati teško iskušenje.

Oni ne znaju da je elementarna nepogoda
pod tvojim kapcima.

Gledajući u užareno nebo pomislio sam
ovo je sigurno najlepši period godine u Rejkjaviku.

Doba u kome konačno
ne moram ničemu da se nadam.

Kasparov je amater

Radije bih bio s tobom
je uvek Morfijeva zamka.
Odličan manevar damom.

Naspram tebe Kasparov je pacer.

Spremaš mi mat u tri poteza
i upisaćeš sebi poen.

Alternative:

a. [spremaš mi mat u tri poteza]

b. [mat u tri poteza
upisaćeš sebi poen]

c. [obaram kralja
slamam mu vrat]

Ovo je poslednji turnir na kome učestvujem.

Jovana Bajagić rođena je 14. maja 1986. godine u Nišu. Između ostalih, dobitnica je književnih nagrada „Duško Trifunović“ (Novi Sad), KK „Ivo Andrić“ (Zemun) i višestruko je nagrađivana na takmičenjima u besedništvu. Dečje priče i poeziju do sada je objavila u nekoliko književnih časopisa i zbornika – *Naše stvaranje*, banjalučka *Riznica*, *Poeziranje*, *Slova na struju*, *Tajni grad* u izdanju PPM Enklava, na portalima blacksheep.rs, stereoart.me, mojedete.info i dr. Učestvovala je na „Medijana“ festivalu dečjeg stvaralaštva i stvaralaštva za decu, Međunarodnom festivalu za decu Na krilima detinjstva Panonskog dečjeg grada. Osnivač je vokalne grupe Niške devojke i istaknuti član SKC-a Niš. Autorka je zbirke priča *Deca za priče* (2016). Voli more, ptice i vesti koje se ne čitaju na televiziji.

Nikada

Nisam porastao dovoljno
da oca pogledam pravo u oči.

On nikako da odraste
da kaže gde ga boli.

Piljevina pod noktima

Živeli smo u plavoj kući,
slepoj ulici,
kratkovidim život.

Pričama pred spavanje
Opisivali ste daleke zemlje,
a vrata zaključavali dva puta.

Pod modrim krovom,
svako se jednom
budio kao drvo.

Odebljalih nogu,
vena poput korenja,
što probiju pete,
zavlače se pod zemlju.

Jedini sam skočio
sa porodičnog stabla.
I bežao, s iverjem u cipelama.

Danas, kad mi nedostajete,
s prozora posmatram
kako vetr zasmejava drveće.

Začuđujuća sinteza svakodnevnih protivrečnosti

Neukaljan i spokojan
paralelno živim
između stakala
u babinoj vitrini.

Izložen pitanjima
njenih prijateljica
svakog dana učinim
nešto neverovatno.

Kraljica

Tokom renoviranja stana
uklonili smo predratni regal,
dve dotrajale fotelje i babu.

Nakon duge partije,
nežno smo je položili
kao šahovsku figuru
u dom za stare.

Verovali smo u slogan
Starimo nasmejani
koliko i ona u naše
Svratićemo sutra.

Marko Đorđević (1987, Kruševac) osnovne i master akademske studije završio je na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu na Katedri za srpsku književnost i jezik sa komparatistikom. Piše doktorsku disertaciju iz oblasti usmene lirike. Upravlja vaspitno-obrazovnim sistemom *Kosta Vujić*, koji je predstavljao i na Tedx konfernciji. Naučni radovi iz oblasti narodne književnosti i etnologije objavljeni su u zbornicima sa konferencija i u književnom časopisu *Folkloristika*. Jedan je od urednika pesničkog zbornika *Tajni grad* (PPM Enklava, 2022). Autor je romana *Nije to ništa* (Areté 2016). Živi i radi u Beogradu.

Novorođena

Samo je jedan oktobar bio dobar koliko ovaj
ali to se ne računa
bilo je davno, u drugom gradu
sve poslove sam završila na vreme
zdravice su se nizale

Sad smo Alekса i ja pili dobro ohlađeno vino
kad gurnemo ruku u džep izvukli bismo
izgužvan svežanj novčanica
pod našim stonom mirno je tekla reka
i olinjalo drveće u njoj
pored zgrade se otvorio kafić s gustom nes kafom
kakvu najviše volim
kad ujutru krenem po nju
gledala sam decu dok ulaze u vrtić
u glavi mi je bio dečak
kog još uvek nema ali znam
kakve će oči imati

Svaka jesen između ove dve bila je gadna
najgora ona kad je Đole insistirao
da me usmeno odjebe
dok sam išla na sastanak s njim
pljuštala je kiša
vetar mi je slomio kišobran s motivom sakure
od tad kupujem najjeftinije kišobrane
kroz košavu se probijam kao Margaret Ficdžerald u ringu

Ovaj oktobar bio je milostiv
pljuskovi mi nisu smetali
dobri ljudi su došli
Danijel, Hamza, Omer
dobri ljudi su ostali

Andjela, Nevena, Milena
 učili su me da igram društvene igre
 jedino su noći bile opasne
 sanjala sam kako ne mogu da hodam
 internet sanovnik drži do Frojda i Lakana
 Nerazrešen problem iz prošlosti, govorio je
 Miloliki, govorila sam
 ulazila u autobuse koji vode ka njemu

Večeri kad sam te upoznala
 prijatelji i ja sedeli smo u kafiću Lift
 tamo i dalje najviše volim da pijem
 nije zbog tebe, ne zaluđuj se
 nosila sam crno-belu sukњu
 svi su igrali pikado, ja nisam htela
 mrzim da gubim
 izgubila bih sigurno
 te noći sam izgubila mnogo više od partije
 staru nesreću
 na njeni mesto došla je nova

Ličiš mi na nekog ko je otišao
 bože zdravlja, neće se vraćati
 zato sam ti rekla
 Šta hoćeš ovde
 ličim ti na sneg
 zaledene planinske vrhove
 mislio si govoriku norveški, govoriku švedski
 ličim ti na carevinu
 s bogatom riznicom i čvrstom granicom
 zato si rekao kako živim u Austrougarskoj
 dragi, svako carstvo je palo
 kao ja te noći
 ono što govorim je smrzuto jezero
 gde se svi okliznu
 osim tebe

Kažeš da sam sever
jedan momak pre tebe rekao je da sam more
more je bio i sam
s plavom kosom i očima
rukama plimom i dušom osekom
o njega sam se najviše ogrešila
slao mi je ljubavna pisma u ovo zlo doba
jedino njemu nisam napisala pesmu do sad
nisam ni sad
nego tebi

Mafija

U mojoj dnevnoj sobi
 uz mnogo pića i malo meze
 igramo društvenu igru
 prijatelji, ja i ti, moja najnovija nesreća

Grad spava, mafija se budi
 ja sam paor
 kopam po arsenalu pogrda
 u potrazi za onom kojom bih te uvredila
 dokazala kako sam hladna i cinična
 i da mi osim Milolikog nije stalo ni do jednog

Ćutim dok četiri slova tvog imena s vokativnim e
 na mom jeziku pale logorsku vatrnu
 u privatnosti svog uma nabrajam tajne
 koje želim da ti ispričam

Poznavala nekog ko je bio
 podjednako kratkovid kao ti
 ni on nije hteo da me posluša
 isplatilo mu se
 sad svakog jutra prvo navuče akademske titule
 pa gaće i čarape
 zelena brda pred njegovim očima istežu ramena
 more lupa glavom o stene
 takođe hoćeš da odeš
 iz moje dnevne sobe u beli svet
 zato učiš pet stranih jezika preko duolingo aplikacije

Ja sam pandur, ti krimos
 obezglavio si sve moje prijatelje

Pobeduješ zahvaljujući tome što sam lekar
 poklonila sam ti bar dva života
 ne umeš ništa da ceniš

nemoj da misliš kako brinem, ali znaj
u zemlji gde si krenuo talasi su visoki dovoljno
da progutaju čitav svet

Mrtav si
svi znaju kako sigurno nisam ubica

Grad spava, mafija se budi
kad budeš odlazio
učini to kao profesionalac
elegantno
bez rasutog stakla
bez rasutih iznutrica
bez slučajnih žrtava
tako da nemam vremena za poslednje reči

Fukušimska katastrofa

Moj pogled je dvorepa mačka klana Nabešima
njuši ti ušne resice
grebe predeo leđa između lopatica
gde si posebno osetljiv
kandžom izvija usta u osmeh prepoznavanja
tad u mojim grudima eksplozija

Mart

Srce mi je golubije krilo
reči komadići razbijenog stakla
koje ne uspevaš da usisaš
zato si otisao dva mora daleko
od tad me budi zvuk
najbržih vozova na svetu
dok ispod mog prozora predratni tramvaji
iskaču iz šina

Hanami

pre nego što se rastanete
pažljivo čete saviti čebe
sa trave pokupiti prazne limenke piva Sapor
nis morao mnogo da promeniš navike
dok drugi pepeo tresu na parket
praznio si prepunjene pepeljare
platu uvek raspoređivao tako
da potraje do kraja meseca

Jozakura

pušio si me kao papirni lampion u noćno nebo
olako, bez da se zapitaš kuda će stići

U Beogradu ništa od proleća
vetar još uvek lomi kišobrane
jutarnji mraz na pločniku
kosti nesmotrenih prolaznika

Mimeza

ovo je moja pesma
trebalo je da odaberem državu
koja mi se dopada više
sad bi na stanici Kings Cros pio viski iz flaše
divio se specijalnim efektima
u muzeju Alberta i Viktorije

na aerodromu Hitrou nosio tablu s mojim imenom
u Hajd parku bi me od najpoznatije kiše na svetu
štitile tvoje široke, tople grudi

U mesto toga priznajem
kako smo proveli prethodno veče
dok si mi u metrou sastavljao imejl
nad tobom su bdele neonske reklame
obolele od insomnije

U tvom starom stanu ponovo je metež
uradila sam ono što nisam na vreme
iskrala se u sobu gde si živeo
momak koji je iznajmljuje ne obećava mnogo

Milana Grbić je rođena u Beogradu 1996. godine. Osnovnu školu i gimnaziju završila je u Kikindi. Između ostalih, dobitnica je literarnih nagrada *Vukašin Conić*, *Dura Đukanov* i *Sremčeve nagrade*. Kratke priče i pesme objavila je u zbornicima *Crte i reze*, *Rukopisi*, *Najbolja kratka priča Pirota*, *Međaj*, *Naše stvaranje*, *Završni točak* i *Enklava*, kao i na portalima *Avlija*, *Eckermann*, *Strane* i *Oblakoder*. Bila je učesnica festivala *Kikinda Short* 2018. godine. Diplomirala je na Katedri za opštu književnost i teoriju književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu, gde trenutno pohađa master studije. Jedna je od urednika pesničkog zbornika *Tajni grad* koji je 2022. godine objavila izdavačka kuća *PPM Enklava*. Članica je umetničkog kolektiva *C4* i autorka zbirke kratkih priča *Oko nas more* (2017).

Nikolina ĐORĐEVIĆ

Stvari zbog kojih treba da počneš da misliš da ti se dopada više nego ja

Za početak, ona se smeje
al' ne očima keruše Jesenjinove
već onako istinski od sitne i najveće sreće

ima kosu da ne misli mnogo
i struk da se za njom ne okrene svaki čergar
a da šakama pitomo legne

koža joj je ekvadorska tropска bez ikakvih krema
i tamnija od bele puti meseca
ne ježi se kada čuje sirene

ona se smeje i dok gleda u mene
onako istinski od mnoge sitne i najveće sreće

Locirala sam Boga

U bašti kafića punoj trave i sunca
odozgo, po Eleninoj kosi i toploj beloj čokoladi
bio je posut rođendan.

Na staklenom stolu
gde sam odložila jastuk nameštajući krevet,
ležala je smrt.

Locirala sam Boga, posmatra me kako
slepa vodim slepe.

Druga lekcija gitare

Perem veš za more
pijem sojino mleko i nes kafu
u žutom brusu, izrovarena s bočne strane
sviram seven nation army u slow motion-u
imam posao, nemam novac
imam ljubav, nemam dodira sa njom
prsti bole

Moje grudi

Drhte neudomljene
bele i pufnaste
pod sepijom gradskih bandera

gledaš ih kroz
zatamnjena stakla
zarobljene zeke u petšopovima.

Nikolina Đorđević (1997, Pančevo) u srednjoj školi je osvojila treće mesto na poetskom konkursu *Desanka Maksimović* za neobjavljeni rukopis zbirke pesama. Učesnica je *Festivala kulture mladih* (uži izbor za nagradu *Timočka lira*) i *Festivala poezije mladih Dani poezije* u Zaječaru. Objavljivala je u *Rukopísima* 2018. i 2021. godine, učesnica je projekta *Vreme (bez) utopije. Mreža mladih pisaca*, u okviru kog se u austrijskom časopisu za književnost, umetnost i kritiku *Lichtungen* našla njena biografija i pesma *Weltschmerz* prevedena je na nemački jezik. Pesme su joj objavljene u zborniku *Tajni grad* (PPM Enklava, 2022). Živi i radi u Pančevu, trenira balet i bavi se tetoviranjem.

Rezonanca

Bunio sam se
protiv kora narandže
koje si slagala
po radijatoru.

Jednom je kora pala
iza njegovih rebara,
sagnula si se da je dohvatiš
i našla si prašnjavu kartu.

Svi smo se pogledali.
Trinaest godina igramo sa
nepotpunim
mađarskim špilom.

Setili smo se prababe
i njenih poslednjih reči
Ne smete da nađete žir.

Naglo kočenje u pedesetici

Kažu zarazno se smejem,
ne naziru
zemlju u ustima,
stalni umor
obuhvatanja početka.

Moguća lica
krečim tikovima
u gradskom prevozu
sa rancem teškim od Jungove
Analize sna.

Stežem šipku,
stanice klize niz dlanove
deja vu,
držim ivicu krevca
dok vas uspavljujem
ćutanjem.

Možda neko
sa gnezdom u grudima
priđe detetu
izgrebanom vranama
preoštrim za pesmu.

Restrikcije

Noć u televiziji Sarajevo,
jedinoj zgradi koja svetli.
Kafa ključa u konzervi.

Na dogovorenoj frekvenciji
deda iznova
čestita
unukov prvi rođendan.

Baba kod kuće
po stepenu hitnosti
slaže prljav veš.
Suši maslačak za zimnicu
i gleda svoje noge.

Prestrašeni su
da smo ih zaboravili.

Naša pisma gore na barikadama
njihov pepeo
nadleće grad.

U četiri ujutru

zidam crveni trg
na plućima.

Beton odbija nalete
ranih nesporazuma
sa mrakom.

Zamišljam bube,
puze po stomaku.

Kad zasvetli mesec
kroz tatine pege,
skliznu i postanu trešnje.

Zaspim tek
Superpozicijom pretvoren
u svog posmatrača.

Jednom mi je
dok sam bio strašno žedan
poslužena orada
kojoj sam morao da odrežem glavu.

Srđan Španović (1988, Sarajevo) osnovnu školu i gimnaziju završio je u Beogradu. Jedan je od pobednika konkursa udruženja *Oksimoron* čije priče su postale deo zbornika *Stranci*. Takođe, našao se među 10 finalista konkursa *Lapis Histriae*. Pesme je objavio na online portalima i u zborniku pesama radionice pisanja PPM Enklava *Tajni grad* (PPM Enklava, 2022). Masterirao je na Elektrotehničkom fakultetu u Beogradu, smer programiranje.

PROZA

novi glasovi

Pripremio Dragan Babić

Autofikcija i drugi transrodni oblici

Neki misle bogate smo i to nam prija. Barbara bi volela da se o tome ne zna kako bi se njene misli i emocije doživljavale dubokim i istinitim. A ne plastičnim i lepim. Zato ne voli ni da je zovem Barbi. Ipak, sigurno joj ne bi prijalo da razmišlja da li može ili ne može da priušti preskupe čajeve koje pije dok likovi o kojima piše ne piju te, njene čajeve već, na primer, čajeve od kukuruzne svile. Nekad mi se povraća od težnje da podrazumevano oneobiči. Kao, uostalom, što bi se njoj povraćalo od čaja od kukuruzne svile.

Kad ne piše o likovima koje pri pišanju peče bes, kako ih navodno psihološki motiviše, B kaže da piše o sličnim marginalcima. Ja joj kažem da u njenim pričama ne postoje marginalci pošto su pederi mejnstrim, ona mi kaže da će mejnstrim biti tek kada ih bude više u odnosu na hetero ljude. Kažem: „Mejnstrim ne čine brojke“, odgovara mi: „Ma nemoj“.

Dok o tome razgovaramo, po krovnoj terasi zgrade preko puta hoda nepoznata muška figura. Ako je za priču neophodno, dodala bih – nervozno. Između ovih, nalazi se još jedan red nižih zgrada, park, onda put sa tramvajskim šinama tako da ništa ne zaklanja pogled s našeg četvrtog sprata na krovnu terasu. „Ovo objašnjenje ne igra nikakvu ulogu u priči“, rekla bi mi B, a ja bih, bez obzira na to, još dodala da je hladno, pa muška figura u koju gledam, dok ona priča o svojim psihološki motivisanim likovima, prekriva glavu kapuljačom duksa.

„Barbi, shvati da pedere najmanje prihvataju oni koji ih posmatraju kao umetničko delo, a kladim se da ih većina tako tretira samo da bi pokazala svoju navodnu empatiju prema problemima s kojima se društvo suočava. Pa jebote ako misliš da su oni problem oko kojih treba stvarati umetnost gde je tu prihvatanje!“

„Cekili“, uvek me zove Sveta sem kad joj se ja obratim sa Barbi, ona mi doskoči s Cekili, „to kapiraju samo oni koji su i sami umetnici.“

„Bolje onda da pišeš o meni da pederi malo odahnu ili ja nisam umetnički relevantna tema?“

Muška figura na terasi preko puta sve užurbanije hoda levo-desno. Ustajem s lenjivca pored Barbarinog stola i pribijam nos uz prozorsko staklo. Vetar fijuće, sunca nema nimalo, kasno je, još malo će mrak.

„Ode kapuljača.

„Jebote, vikleri.“

„Vikleri odista mogu biti literarno relevantni jer metalne s gumicama za teglu nose tetke pod haubom u nekom retro salonu, mada ja u svojim pričama nemam takve junake.“

„Misliš junakinje?“

„Odakle ta jezičko-rodna osvešćenost Svetu?“

„Pecaš se ko som, B. Je l' imamo još onaj dvogled?“, pitam je u trku dok ostavljam buržoaski čaj tik uz njenu, razume se, handmade šolju na, kako voli da ga zove, spisateljskom stolu.

Dok idem po njega, pitam se o kakvoj spisateljici je ovde uopšte reč kad nema muda prva da me oslovi onako kako ne volim. „Biti spisateljica nema veze sa hrabrošću, već s dubinom misli“, čujem je kako mi odgovara dok piše o pederima koji piju čaj od kukuruzne svile šatro pišajući bes. Samo bi se obična Barbika stresla na zamisao kurca u tuđem dupetu, spisateljica bi istražila sve vrste bakterija koje pritom nastaju.

„Barbara, gde je jebeni dvogled?!“

„Vidi u sivom kovčegu.“

„Koja bi još spisateljica znala napamet gde se šta nalazi čak i na tavanu.“

„Spisateljica koja piše o tavanu?“

„Jebote, što mi se šunjaš iza leđa?“

„Jebote, što mi pričaš iza leđa?“

„Pomozi mi da ga nađem.“

Metalni vikleri s gumicama promaljaju se kroz kapuljaču i retku kosu, cigareta je, ko zna koja po redu, tek bila upaljena.

„Možda samo ima velik nos.“

„Ne zanimaju me tvoji politički korektni pogledi na seksualnost Barbara. Ako neko može da prepozna trandžu, to sam ja.“

„Daj mi taj dvogled. Ima dugačke nokte.“

„Možda je samo zaboravio da ih iseče.“

„Sveto, o'ladi s tom ironijom, ja o transrodnima znam isto koliko i ti.“

„Kako da ne! Dok si istraživala za svoje priče, sigurno si doživela transrodnost mnogo dublje nego ja. Vidi, dolazi još jedan. Ovaj, jedna.“

„Daj mi da vidim. Ovo je žensko sto posto.“

„A ovo drugo kao nije?“

Tako je bilo juče, bez naročitog zapleta. Danas je već druga priča.

Ne između mene i B, naši sukobi nikada nisu burni, sem kada ljubomora prekipi. Poklopac ekspres lonca ovog jutra skakaće po šerpama preko puta naše zgrade. „Tvoja poređenja moraju da budu neobičnija“, opet ona. Sreća nisam pisac, pa me ne tangira. A i da jesam.

Ne mogu da kažem da nisam ustala nešto poletnija nego prethodnih dana, još u sedam, da bih se izležavala samo sat pre nego što sam konačno ustala. Prva kafa uglavnom prolazi tako što mi B čita šta je juče napisala ili, ako je prethodnog dana upala u neku sušu, kako je zove, onda mi priča o čemu je htela da piše, ali navodno nije mogla da formuliše misao. Ja tih dana vidim njen izležavanje ispred TV-a i gledanje biografskih filmova, što meni deluje kao mnogo veća suša od te o kojoj mi priča. Jednom sam joj to rekla, pa je uzvratila solilokvijumom o tome koliko je moj ceo život jedna velika suša. Iako nisam imala protivargumente, nisam je ozbiljno shvatila. Kao što ni ona ne bi mene kad bih joj rekla da me termin suša asocira na plodnost i na kravu. Još uvek mi se čini da za to može da izabere neki bolji termin, ali me je za to manje briga nego inače. Dok ona uobičajeno govori ne osvrćući se na reakciju sagovornika.

Šta se desilo juče nakon skidanja viklera, da li se situacija rasplela do kraja, za koju zgodu se spremao, ništa me od toga ne

zanima koliko razlog zbog kog ga je ona druga grlila, posle čega su ušli unutra. Bivša žena? Možda su se najzad dogovorili čiji su koji lakovici za nokte.

„Literarizovanje odnosa lako postaje banalno“, B je podigla ton i probila mi se kroz misli, „nije dovoljno pisati o problematičnim odnosima da bi se ostvarila literarnost. Prestani da piljiš kroz to staklo i slušaj me.“

„Dodaj mi taj dvogled kad si već sama prekinula svoje teoretsisanje.“

„Misliš iskustvo iz prakse.“

„Nema nikog. Možda je sve ono juče bila moja umišljotina. Ko jebe zanimljive likove, vratimo se na ove opšteprihvачene. Ajde da razgovaramo Barbara, veliki pišče.“

„Spisateljice.“

„Bar u priči nemoj da upadaš sopstvenim likovima u reč.“

„Samo kad je tebi pripovedanje jača strana.“

„Misliš da je većina napisanih priča čista fikcija ili ipak učitavanje događaja u već postojeće?“

„Vidiš, ne znaš ni osnovno.“

„Barbi, dobro znaš šta mislim o piscima i pisanju.“

„Odakle onda zainteresovanost za ove teme, Cekili, obično me gledaš ko tele dok ti pričam o pisanju.“

„Imaš ti neko zanimljivije poređenje?“

„Pa ti ćeš preći u pisce koliko već danas.“

„Vidi Barbi naučila šta je humor...“

„Eno ti ga drugar!“

„Daj mi taj dvogled, daj mi! Otpo mu jedan nokat. Zipa obrve što ima tanke. Kolko li je samo vrištao dok su mu čupali?. Daj aparat da ga fotkam!“

„Tvoj paparaco lov napokon ima smisla.“

„Zato što fotkam trandžu?“

„Ti stvarno misliš da sam ja neko ko se loži na trendove?!“

„Pa reci mi zašto misliš da je smisleno što fotkam nosatog lika s viklerima u kosi i ogromnim noktima koji ne ispušta cigaretu, a kad beležim trenutke iz života ljudi s estrade misliš da traćim svoj život?“

„I talenat.“

„Kao da talenat pa ima veze s umetnošću.“

„Ima Svetu, naravno da ima, samo što ni ti ni mama to nikad niste kapirale.“

„B, ne postoji veći kliše od neshvaćenog pisca.“

„Ti si govno Svetu.“

„Onda sam govno sa najboljim fotkama ikad. Videćeš kad ih razvijem.“

„Ne postoji veće proseravanje od razvijanja fotki u doba didžitala.“

„Kako ti kažeš Barbi.“

„Jebena Cekili.“

Ivana Miljak Karanfilov rođena je 1986. godine u Novom Sadu, gde je doktorirala na katedri za književnost Filozofskog fakulteta, i završila master studije dramaturgije na Akademiji umetnosti. Na katedrama, kao i na projektima, bavila se kinematografskim elementima u književnim delima avangardista. Priredila je i objavila zbirku filmske proze Boška Tokina *Veliki planovi*. Za zbirku priča *Danas kada sam došla kući* 2021. godine dobila je nagradu Đura Đukanov. Završava svoj prvi roman.

Beli šum

Zastala je na sredini hodnika da čuje da li nekog ima. Sve je u redu. Čuje se samo huk mora. U daljini.

Nastavila je odlučnim korakom dalje. Bio je ovo prvi put da je provalila u tuđu kuću. Nije imala nikakav alat, niti plan. Jednostavno je podigla otirač, pogurala par saksija i najednom je zabljesnuo ključ.

Prva prostorija u koju se zaputila bila je kuhinja. Rukom je dotakla hrapavu površinu radne ploče. Sve je bilo savršeno sređeno. Voće u staklenoj činiji, na sredini stola. Kroz prozor se naziralo prostranstvo dvorišta, nekoliko stotina metara delilo je kuću od mora. Taj deo bio je pokriven niskim drvećem čvornovatih grana. Na popodnevnom suncu more u daljini bleštalo je u sitnim tačkicama. Osluškivala je šum koji je dolazio spolja dok je točila vodu s česme u čašu. Otpila je gutljaj. Čašu ostavila na stolu, pored voća.

Kuhinja je vratima bila spojena s prostranom dnevnom sobom. Kada je kročila u nju, šum je bio još jači, jer su svi prozori u dnevnoj sobi bili otvoreni. Pregledala je nameštaj. Bilo je više različitih fotelja i stolica, svaka različite boje i stila. Učinilo joj se kao da razgovaraju među sobom i da svaka ima stav. Privukla je stolicu na ljunjanje prekrivena belim, lanenim prekrivačem. Spustila se u nju; poprimila njen oblik.

U ovu kuću došla je da bi osetila sebe van svega. U kuhinji je zamišljala večere s prijateljima, klimanje glavom. U dnevnoj sobi videla je sebe kako vadi knjige s polica i čisti ih od prašine. Njena porodica mogli su biti neki sasvim drugi ljudi, ljudi koji žive u ovim sobama. Njene noći mogle su da budu provedene u mesečarenju po maslinjaku ispred ove kuće. Bilo joj je potrebno da obuče jedno potpuno novo odelo, da baci sebe u nepoznat prostor. Kuća i šum stvarali su zajedno glomazni, beli oklop koji je stavljala na sebe, da se pogleda u ogledalu, još jednom.

Ljunjala se na stolici u ritmu hučanja koje je naviralo kroz prozore. Sat je otkucavao.

Ustala je i zaputila se u spavaću sobu koju je prvu videla kada je ušla u ovu kuću. Ta soba bila je okrenuta ka ulici. Šum mora spajao se s hukom saobraćaja, zrikavaca i nekih udaljenih, udaljenih zvukova grada, sve je bruhalo i šištalo i stapalo se u jedan intenzivan, mehanički zvuk. Legla je na krevet i sklupčala se u krvilju fetusa. Veliki, beli oklop tuđe kuće i tuđeg života lomio se na parčice u njenoj glavi, kao razbijena šoferšajbna. Čula je šum u себи, uvek isti, nepromjenjen, poznat, uporan, uvek u istom ritmu, neprekidan, nemilosrdan, iskonski, bez mogućnosti da se pritisne OFF.

Dva sata kasnije, u kuću se vratila porodica koja tu stanuje – majka, otac i sin adolescent. Zbunila su ih otvorena ulazna vrata. Prvo su potrčali do dnevne sobe, tamo je samo laneni prekrivač bio na podu. Zatim su produžili do kuhinje, videli su čašu punu vode na stolu i pogledali se u neverici. Sin je prvi krenuo u spavaću sobu, majka i otac za njim.

Kada su tamo stigli, ugledali su prvo njene noge kako se nečujno njišu. Pogled su polako podizali ka gore, do grede na plafonu sa koje je visio beli čaršaf i obmotavao se oko njene glave, poput elegantne zmije. Otac je otrčao po baštenske makaze. Majka je prerezala čaršaf, a sin je uhvatilo dok je padala. Držeći svoje ruke oko njenih rebara, mogao je da oseti kako još uvek, mada vrlo slabašno, diše.

Majka je pogledala na sat. Bilo je šest. U osam i trideset imali su goste.

Ivana Elezović Babić (1982) je književna prevoditeljka i autorka iz Beograda. Diplomirala je kineski jezik i književnost na Filološkom fakultetu u Beogradu i završila master studije iz Kulturne politike i menadžmenta u kulturi na Univerzitetu umetnosti u Beogradu. Objavljivala je prevode romana, pripovedaka i poezije za različite izdavačke kuće, kao i sopstvenu poeziju i priče u časopisima i zbornicima. Sprema se za doktorske studije iz kineske književnosti i sprema prevod knjige *Žena jednog kasapina* autorke Li Ang u izdanju Partizanske knjige.

Borbe unaprijed izgubljene

Operacija traje već duže od tri sata. Ništa neće da mi kažu. Stražarim duž bijelih vrata. Ali još nije vrijeme za paniku. Bori se. Zamišljam kako je sinoć bučno protestovala na prijemnom odjeljenju. Njene oči možda nijesu emitovale isti žar kojim je ranije zračila kad bi se povelo pitanje o jednakim pravima, ali mogu da stvorim sliku: ona doslovno vezana za krevet pokušava, daje sve od sebe da nađe način da reaguje i iskaže stav. Ni centri u mozgu koji su pogodeni moždanim napadom, ni njeno nemoćno tijelo, vilica koja nerazgovjetno artikuliše riječi, nijesu je spriječili za djelovanje.

Jučerašnji dan bio bi naporan i za nekog ko je zdrav. Bilo je planirano da je u jutarnjim satima na najefikasniji način premjestimo iz Kliničkog centra u Podgorici u bolnicu u Beogradu, na odjeljenje za neurohirurgiju. Danova su pričali o tome i, kada smo se četiri sata prije leta smjestili u kolima hitne pomoći i uputili prema aerodromu, mislila sam da je to dio tog plana. Razloge za uranjeni polazak nijesam dovodila u pitanje. Naprotiv, vjerovala sam njihovoj organizaciji, koliko god da svoj posao možda izvršavaju rutinski, sigurno ga znaju i sigurno su uvježbani. Obradovalo me što je u ambulanti na aerodromu obezbijeđena prostorija samo za nju. Tri zida bez prozora preko puta javnog toaleta. Ali dobro je, ni ja ne volim da me drugi gledaju kada sam loše. Tamo nas je sačekalo zaposleno medicinsko osoblje, koje je dobilo upute za pacijentkinju u polusvijesnom stanju, objašnjena im je istorija njene bolesti i rečeno još nekoliko stvari koje nijesam razumjela. Iščekivala sam da će svakog trenutka da se pojavi doktor koji je bio izabran da prati njeno stanje tokom leta. Ni u ludilu nijesam mogla da zamislim da će poslije devetnaest dana liječenja na intenzivnom odjeljenju majka biti ostavljena meni na dužnost. Medicinska radnica, zaposlena u ambulanti na aerodromu, rekla mi je da pratim parametre i izašla. Prvih deset dana od kad je doživjela moždani udar, uopšte mi nijesu dozvoljavali da je vidim. Ne zato što joj je stanje bilo rizično kao prva tri dana, već su se plašili da prisustvo njene čerke jedinice ne

izazove jake emotivne reakcije i ne poveća njen pritisak. Kad sam dobila dozvolu, bila sam ubjedjena će moje prisustvo da djeluje snažno i motivišuće na nju. Narednih devet dana sam od šezdeset minuta predviđenih za posjete pola sata gubila na čekanje za dopusnicu, pa još deset minuta u koloni za pripremu pred ulazak na intenzivno odjeljenje. Jednom sam stigla samo na sekund da je vidim jer se dopusnice uopšte nijesu izdavale, svima je bilo razumljivo da kad je kriminalac ranjen u pucnjavi, njegova porodica ima prvenstvo. Činila mi se vječnost dok sam oblačila mantil dugih rukava, navlačila najlonske zaštite za cipele, stavljala kapu i kačila masku preko lica. Sreća je da me je uopšte prepoznavala, iako nije znala koliko godina imam. Nijesam dozvoljavala sebi da se osjećam razočarano pored svih drugih stvari koje su me obeshrabrivale. Ipak, kad god nije znala o čemu pričam činilo mi se da ona i bolest postaju jedno i da ja ne mogu da razaznam kad sa kim imam posla. Da sam je mogla zagrliti, čini mi se, razumjela bi me. Ali da bih je samo dodirnula morala sam dva puta da isperem ruke nekom posebnom tečnošću i navučem gumene rukavice koje ostavljaju bijele tragove po prstima. Ko bi rekao i to da će baš na aerodromu konačno dočekati da budemo same. U glavi sam imala pripremljene referate o svojim ličnim stvarima o kojima više ne treba da brine, položen ispit iz metodike i podignute cipele kod obućara, a da me ona nije opomenula, kao i zapisane poruke svih ljudi koji su htjeli nešto da joj poruče i niz drugih stvari koje ona u tom trenutku ne bi bila u stanju da dovede u vezu sa svojim životom. Ništa mi nije zvučalo patetično. Volim te. Ne znam kako da živim bez tebe. Ali to nijesam izgovorila. Grizla sam sebe za jezik i u agoniji buljila u parametre, ne u nju, nego u crni ekran na kojem su šanse njenog organizma bijeli brojevi. Preznojavala sam se. Šta ako kažem nešto pogrešno i njoj skoči pritisak, pa odustanu od puta i operacije. A svaki dan je kritičan. Aneurizme su na tri mesta problematične.

Kad smo stigli u beogradsku bolnicu pitala je zašto je nijesam povela da vidi grad. U bolnici je ista situacija kao na aerodromu, dobijam instrukcije koje sve snimke i nalaze treba uraditi i gdje, nju smještaju na kolica sa ležajem i ostavljaju mi je. Smraćilo mi se kada sam vidjela koliko ljudi čeka iste te nalaze. Na intenzivnom odjeljenju mi ne bi dali propusnicu za posjetu ako bih samo zakašljala, a

odjednom, sasvim je u redu da njen organizam bude izložen virusima, bakterijama, bolestima. Došlo mi je bilo da je povedem kući, pa da živimo kako moramo, dokle možemo. Red za svaki nalaz bio je ogroman. Sjećam se, sunce je bilo zašlo, a mi još nijesmo izvadile ni polovinu nalaza. A bilo je trenutaka kada je bila nepodnošljiva. Nijesam znala kako da je umirim. Inače sam staložena, ne znam kako sam mogla da joj viknem. Plazila se i pokazivala mi da je žedna. Ponavljala je na ivici suza, da želi kafu i cigaretu, povremeno je tražila i burek. Napravila je scenu kada je opazila mladog momka sa člankom u gipsu kako jede. Nijesam smjela tako da reagujem. Od mene je očekivala da se zauzmem, jer bi ona to uradila. Hraborst nije moja vrlina, ne prebacujem sebi što se tokom cijelog dana provedenog gurajući njen krevet i snimajući svaki milimetar njenog omršavljenog tijela, nijesam usudila da podem i kupim joj nešto za jelo. Kako mogu da znam koju hranu smije da konzumira. Na intenzivnom odjeljenju je bilo zabranjeno i da je poljubim i sigurno je postojao razlog. Mogla je da se ljuti koliko hoće. Ja nijesam kao ona. Razumijem da joj se svašta dešavalо u životu, promjenila je toliko profesija da ih nikada ne bi mogla staviti jednu pored druge u CV. Eto, nikada nije radila u fabrici. U stvari, bio joj je obećan posao u fabrici tekstila Jadran po završetku kursa za šnajdericu, koji je trajao koliko i ubrzano propadanje državnog preduzeća. Za titulu hraborsti borila se drugom prilikom. U kategoriji samohrane majke bila je kandidovana za šefovu ljubavnicu, što joj je moglo donijeti izlazak iz depresije zbog brige o egzistenciji, ali i napredovanje u poslu. Ona je izabrala da to ne bude u opisu njenog posla i ostala bez njega. Dobila je šlaufove sala i pet dugih mjeseci na birou rada. Da je moje školovanje tada prekinuto, vjerovatno bih i sama tražila najteže i najbjednije plaćene poslove, isto kao ona. Po završetku moje srednje škole, ponovo je našla posao u restoranu, ovoga puta domaće kuhinje. Oduvijek je govorila, e za taj posao sam stvorena. Eto prilike, njenih pet minuta. Ili tačnije, mnogo prekovremenih sati, zakidanja na platama i to kolektivno, u skladu sa zakonom. Nijesam razumjela zašto svoju energiju troši smišljajući uslove za radnike i radnice, koji po svaku cijenu, u isto vrijeme, moraju biti profitabilnija opcija i za samog šefa. Iskustvo je čudo i tim čudom dobila je još desetak kilograma, po kilogram za svakog zaposlenog, koji su je,

kako ih je ona savjetovala udruženim snagama, proklinjali. Tih kilograma više nema. Mrak je uveliko bio pao kada je trabalo još uraditi snimak glave. Hodnik bolnice se bio skoro ispraznio. Ćutale smo potpuno iscrpljene i čekale da je prozovu. Odjednom je iz čista mira kazala da zna zašto je u Beogradu.

Jutros, prije operacije, obavjestila me je da je pošla u krevet bez večere. Žena pored nje je tvrdila kako satima doziva za gutljaj vode. Razmišljala sam u kom pravcu će priču da nastavi, sumnjala sam da meni želi da prebací za isto i imala pripremljene argumente, ako do toga dođe. U toj sobi na prijemnom odjeljenju očigledno niko nije bio sposoban da se ustane, ode po medicinsko osoblje i zatraži času vode za tu ženu. Mama je pokušala da napravi buku svojim glasom i desnom šakom. Jedino čim je raspolagala. Zaboravila sam da je pitam da li su se ostali bolesnici sami zainteresovali za situaciju. Predlog je svakako bio njen. Orkestar staračkih i mladih šaka, podjednako blijedih od različitih bolesti, proizvodio je zvukove dobijajući kostima o metalne šipke kreveta i arlaučući duž cijelog prijemnog odjeljenja. U nekom trenutku dozvali su uspavanu medicinsku sestruru kojoj je to bio ko zna koji sat rada. Zašto, pobogu, tada kad je dozvala sestruru nije tražila nešto za jelo. Bilo joj je žao. Na to nijesam imala komentar. Naviralo mi je na rubovima kapaka. Rekla je da zna šta mislim o svemu i da je ne kritikujem. Kao da sam ja majka, ona dijete.

Gledam u sat. Stotinke teške hiljadu misli. I svaka traje. Traje. Sa mozgom je ishod uvijek neizvjestan. Postoje obrasci razmišljanja koje smo usvojili, poput načina na koji povezujemo stvari, čitave mreže sjećanja i osjećanja kroz koje se provlače svi oni postupci čak i kad ne znamo da smo o njima prethodno razmislili. Druge teške bolesti, barem u početku svog razvoja, napadaju isključivo tijelo i tada čovjek može da računa na snagu volje. Kada brojim do trideset, toliki postotak učini mi se veliki. Zašto sam onda toliko nezahvalna i sebična, kao da mi nije dovoljno da samo prezivi. Da li bi njoj to bilo dovoljno? Neće mi biti teško da brinem o njoj ako ostane invalid. I sa demencijom mogu da izađem na kraj. Ali, potpuno bi me dokusurilo da je ova borba uzaludna. To bi bilo isto kao da joj je neko poništio razloge zbog kojih se bori, obrisao joj sjećanje, pa je pustio u prostor, nepoznat i oštećen, u kojem se razmišljanje odvija po principu igara

na sreću. Čujem klopte kako se približavaju bijelim kliznim vratima, na kojima se ocrtava silueta ženske osobe. Konačno doktorica. Traži me pogledom. Prilazim joj, odstupa korak unazad. Ruke joj podrhtavaju. To ništa ne mora da znači, operacija je sigurno bila komplikovana. Poziva me u svoju kancelariju. Kaže mi da sjednem. Ona stoji i pogled joj luta po zidu.

Barbara Delač rođena je 1994. u Kotoru. Objavila je dvije knjige poezije *Tomorrowland* i *Gdje smo ovo, pričaj mi*. Dobitnica je nekoliko nagrada i rezidencija. Članica je književne grupe Forum mladih pisaca koja se okuplja u podgoričkom KIC-u Budo Tomović od 2015. godine. Poezija joj je prevođena na engleski, njemački, albanski, francuski, slovenački, poljski i grčki.

Bundeva

Luka je umeljao površinu malenog radnog stola u boje duginog spektra čekajući Borisa. Mama mu je pripremila keceljicu, četkice, plastične noževe, netoksične tempere, šljokice i sundere. Ispekla je mafine od spelte, jagode i rabarbare. Nestrpljivo se iščekuje poseta jer je nemaju često.

– Nismo videli Sanju i Borisa već mesec dana, dugo su se zadržali na moru, a ovom detetu treba društvo. – konstatuje slikareva mama pripremajući čaj. – Hoćeš ti ovaj tvoj od komorača? – pita supruga koji već deset sati sedi uz nezgrapno veliki radni sto koji nadvisuje monitor veći od Rubenovog platna, rizikujući da obnovi upalu hemoroida.

Čuje se zatim zvono i, ne čekajući da iko otvorí, ulazi mlada, vitalna žena sa četvorogodišnjim sinom, noseći ceger sa materijalom za detinje likovno i kulinarsko izražavanje.

– Nisan mogla doći prije, oprosti! Borisa je nazvao dida, pa su se gledali preko mobitela po ure. Nisan im tila prekidati sajber harmoniju. Evo za vas kadulje, vi ste neotporni na bacile. Za Luku smo donili školjkice...

Prekida je tresak.

Boris i Luka već su razbacali svoju opremu po podu i otrčali po bundeve, razarajući temelj održive kuće.

– Draga, bitno da ste vi nama došli! Počeli smo da se brinemo. Reko' ostaćete u Splitu do proleća i kako će ja onda da prezimim ovu vetrojebinu? – iskreno se osmehujući, Jelena miluje Sanjin iznošeni kaput, jer održivost je način života – 'Ajmo mi u kuhinju, pravim nam zlatno mleko, sa svežom kurkumom. Sama je užgajam!

– Od svih američkih sranja koje su mogli usvojiti, oni su im uvalili taj Helovin, ja ne znam što u vrtiću uopšte imaju te gluposti – glasno govori Dejan, Lukin tata, vlasnik hemoroida i prekomerne želudačne kiseline – ne znaju ni dupe brisat', a sad će kao tu da rezbare bundeve.

Kol'ko mrzim ta kapitalistička isprđivanja. I moja majka je luda što nas je nateriala da nosimo bundeve čak iz Dervente dovde. A ja sam još najluđi jer sam sve to dovezo! Lepo mi kaže ujko Milan da pustum to sve...

– Pa šta ako si dovezo dve tikve u autu? Jaka stvar, nisi ih peške do Hamburga. Milana samo zanima flaša, ako ćeš pravo. Ma Dejane bre, pusti ih, njima je to zabava. Tvojoj majci je baš bilo drago što smo ih poneli, tamo bi svakako propale. Pogledaj kako se lepo igraju, eno gle – Boris je pomazio Luku. Jaoj kako su deca mila... Mama malog nenadarenog slikara je često patetična.

– Sve im je to napravio sustav. Bit dite sada košta i još nas primorava da gubimo vrime.

– Mi nismo ništa spremali za večeru, mislila sam da poručimo picu, ima u našoj ulici neka napolitanska, odlična je. Sme Boris to da jede?

– Ne trpi mu tiba baš najbolje gluten, ali neka se počasti, ima kad za vodit računa o svom kolonu.

– Dejane, gledaj decu da ne prosipaju boje po nameštaju, a ja će da poručim hranu i da donesem opremu za rezbarenje. Tu im je samo arts end krafts materijal. Je li to takmičenje u vrtiću, ko ima najkul bundevu? Ili je prosto pain in the ass za roditelje? Mi smo ti propali od pisanja završnih izveštaja za projekat ovog meseca, samo mi još Helovin falio. Spavam po četiri sata. Dokle si došla sa svojim pisanjem?

– A dokle će doći, finansijski plan još nije gotov... Borise! Ni slučajno četkicu Luki u uho!

Dok razgovor relativno nesmetano teče, dostavljač pice skuplja picu sa pulta, tovari je u svoj fluorescentni termo džak i kreće da pedala, dok gradska destilerija sagoreva đubre na koje se stanovnici tog ugodnog grada greju. Luka svojom četkicom, umočenom u crvenu temperu na bazi cvekle, crta zoo vrt po zelenoj plišanoj sofi i pevuši „Halloween, Halloween, I just love Halloween“. Boris vozi auto temperom ofarbanih guma po stočiću od brezovine. Porcelanske šolje sa zlatnim mlekom puše se u rukama nasmejanih žena. Derventske bundeve, još umorne od puta, tužno čute u plastičnoj kadici, pomireno čekajući sakaćenje.

Vesna već tri godine, otkako je digla kredit za kuću, sadi bundeve duž ograde dvorišta. One se granaju po zemlji u oblačaste forme. Radaju odlično. Sin i snaha su joj dali knjigu sa egzotičnim receptima kakve ona ni u Bosni, ni dok su bili u izbeglištvu u Srbiji, nije imala prilike da proba. Doneli su joj orijentalne začine i sprave za kuvanje. Ona i suprug su skromni kad je izbor jela i drugih životnih potreba u pitanju i hrane se jednostavno. Ne bacaju hranu. Podgrevaju, zamrzavaju, konzerviraju, kompostiraju. Iz male organske baštice hrane se od maja do oktobra i veruju da ih to štiti od opakih virusa i starenja. Vesna se već dugo oseća kao stara žena, iako to njen datum rođenja ne prepostavlja. Zahvalna je što ima krov nad glavom, parče zemlje i unuka Luku. Viđa ga nekoliko puta godišnje otkako ima jeftinih avionskih linija do Nemačke. Ona Luki pravi pite, pekmez, baklavu i banana-rolat. Kuva mu čorbe od povrća iz baštice koje nevaljali dečak presipa po činijama. Vesna i njen suprug Zoran baš vole to što im je unuk „energičan“ i uvereni su da je natprosečno inteligentan. Život im je lepši otkako su stariji i znaju da im je sin zbrinut i zdrav, iako ga neprestano podsećaju na lekarske kontrole i važnost redovnog kretanja. Otkako nije izbeglica, a ni podstanarka, Vesna ponovo voli život.

Jedino što ne voli je bundeva. Jarko narandžasta boja njenog končasto-mrvljivog mesa izaziva mučninu u Vesninom želucu. Ta kiselina penje se kroz jednjak i ide sve do grla i nozdrva, razdirući tkiva kao furija. Kada jezikom dodirne glatku površinu bundevastog polumeseca, preseće je oštra bol u dubini iza pluća. Probala je jednom, kad je bila u Hamburgu, da sažvaće ravioli punjenu bundevom i umalo je povratila u tanjur. Duša, u koju ona veruje, odbija joj plod iz porodica Cucurbita.

Ipak, Vesna sadi bundeve svake godine otkako joj se rodio unuk. Bundeva je dobra kao prva čvrsta hrana za bebu. Luka obožava pitu bundevaru. Ove nedelje on rezbari jednu narandžastu lepticu povodom Noći veštica u vrtiću, o čemu joj je pričao na hibridnom nemačko-englesko-srpskom jeziku preko kamere svog tableta, odakle je krišom zove kad se sakrije u kupatilo. Mnogo joj je bilo

drago što je njena snaha srdačno prihvatile da poneše dve ogromne bundeve u Hamburg. Sigurno će Luka imati najbolju bundevu za to takmičenje, sanjari Vesna, dok drema u fotelji, preseljenoj sedamnaest puta.

* * *

Preostale tri kašike brašna Jelica je potrošila na uštipke. Kad narastu, bude ih više, pride su masni, pa bolje zasite Duška, koji po ceo dan kuka o cigarama, gladi i smrti. Jelica se smrti ne boji, čak je i priželjkuje, otkako joj je sin Milan mobilisan, a čerka Vesna izbegla u Srbiju sa dvogodišnjim sinom i mužem. Nije joj lakše što zna da su oni na sigurnom. Svakog dana strepi od upada vojske u njihovo selo. Pita se da li bi vojnici pobili njene krave. Boji se svih – i muslimana i katolika i pravoslavaca. Ona i muž nisu verovali ni u jednog boga. Ipak, svake večeri se molila nekome da joj preživi sin. Dobijali su dva kilograma brašna nedeljno, a uz to šta se prošvercuje i ko koliko ima da podmiti. Duško i Jelica prodali su skoro sve iole vredno što su posedovali u kući, a nije baš bilo mnogo toga. Burme je sakrila i čuva ih za slučaj da moraju hitno da izbegnu. I onako su joj teret odvajkada. Čuli su da pomoć ove nedelje neće stići, jer je zatvorena vojna baza i Jelica sluti da će ostati gladni. Ne brine ona za sebe, nego za Duška, koji u napadu nikotinske panike mota sušene listove ruže. Ona jede jednom dnevno, hrana je precenjena. Otkako je počeo rat, Duško joj stalno priča o špikovanom mesu, pečenom piletu, piti sa jabukama, bureku, tufahijama, urmašicama, kobasicama, pršutu, sarmi. A najčešće o duvanu. Priča o svemu što dugo nisu videli. O deci ne pričaju nikada jer za njima pate na različite načine: Duško kroz priču o Marlboru i rakiji, a ona kroz timarenje krava. Preko dana pričaju samo o tome šta će jesti. Sa komšinicama se viđaju često i ponekad pozajme kocku šećera ili kašiku kafe.

Šest popodne je. Zalazi sunce, a Duško leži na ulegnutom trosedu i kuka o svojim crevima. Jelica je gladnija od njega sigurno, jer već dva dana nije ništa pojela. Sanjala je unuka i to ju je omelo u rutini žvakanja trideset osam puta, jer joj je komšinica rekla da

za sporije zasićenje treba mnogo žvakati. Kako se približavala noć, Duško je sve glasnije jaukao

„Stomak, bolna moja Jelice, stomak mi zavija! Samo da mi je korica hljeba pod jezikom! Umreću, Jelice, kao pas! Gladan! Jelice, nađi nešto za hranu, vidiš da umirem. Bar cigaru jednu da mogu smotat' a ne ruže! Pao mi je pritisak, ne mogu na noge, razumiješ li! Ženo luda, umirem! Da mi je umrijet'!“

Jedina Jelicina želja bila je da se Duškove želje ostvare.

Kako nije imala hrabrosti da ga ubije sama, a još manje je htela da „robija zbog budale“, morala je da nađe način da prekine njegovu kuknjavu. Osvrnula se oko sebe – ništa nije ostalo za prodaju, imaju samo neophodno za preživljavanje i tranzistor. Hodala je po spratnoj kući, otvarajući svaku fioku i svaka škripava vrata. Bacila je pogled na gole, oljuštene plafone. Tek najednom spazi nešto veliko na vrhu regala. Kako je bila visoka svega sto pedeset dva centimetra, ali zato poteška, prinela je rasklimanu drvenu stolicu i popela se na nju.

Pobedonosno ju je čekala svetlozelena, glatka, simetrična, sjajna bundeva. Zagrlila ju je i nežno spustila na krevet. Sela je pored nje, milovala je i plakala. Hranu je, eto, sve vreme imala u kući. Ona je bila suviše niska da je vidi, a Duško suviše usmeren na misli o rakiji. Ekstatični trenutak s bundevom prekinuo je zvuk točkova. Znala je da su to vojnici koji švercuju hranu.

Kao poručeni, pomisli Jelica. Strah nestade. Uhvati bundevu svojim kratkim rukama i istrča u dvorište.

- Pomoz' bog, gospođa. Imate nešto za nas?
- Imate li vi nešto za mene?
- Šta treba, gospođa?
- A što će trebat: brašna, ulja, soli, duvana i kafe.
- Gospođa, mora da imate nešto baš dobro za nas?
- Imam najbolju bundevu u kraju. Sačuvala sam poslednju za vas, da se zasladite. Kao kolač, verujte.

Gladni vojnici oteše bundevu i dobaciše plastičnu kesu kroz koju su se videli: so, tuzlanska, 200 grama, ulje, Vital, jedan litar, Minas kafa, sto grama, jedna kutija anonimnog ratluka od ruže, plavetnilo

Vegeta kese i jedna plastična kutija Pekabetinog sladoleda, kako će se ispostaviti, napunjena svežim ovčijim sirom.

Jelica je godinama nakon svog hrabrog istupa pred vojnike pričala kako je odbranila kuću bundevom. Nije znala čiji su bili vojnici, znala je da im se jela bundeva i znala je da je njena gozba razgalila vojnička nepca. Ta gozba je slučajno ostala da skuplja prašinu na dvometarskom regalu modela Pobeda, proizvedenog u „Krivaji“. Godinama je proklinjala sebe jer je tog herojskog dana nahranila Duška. „Trebalo te tad pustit' pa da skapaš od gladi, da se odmorim“, bila završna rečenica o njenom podvigu.

Ubrzo nakon bundeva-borbe, rat je okončan i bundeve su se opet mogle saditi i pripremati. Vesna se sa svojom porodicom vratila u Bosnu, nakon godina oplakivanja živih roditelja, ali ona to nije mogla tada znati, jer su telefonske linije bile u prekidu. Milan se vratio sa ratišta tih i zamišljen.

Priču o babinoj bundevi Vesna je pričala sinu pred spavanje, kao bajku.

Zbog te često ponavljane priče nikome iz Jeličine porodice više nije bilo do bundevare jer nikome njen priča nije bila ni zabavna ni smešna kao što je ona mislila da će biti.

Marija Tepavac (1988) završila je diplomske studije Srpskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Nišu. Doktorirala je na Institutu za Slavistiku u Klagenfurtu u Austriji sa temom „Politizacija dramske strukture u Jugoslaviji – Slučaj Jovana Hristića“. Na istom institutu zaposlena je kao predavačica za južnoslovenske književnosti i svetsku književnost. Živi u Beču, Klagenfurtu i selu kraj Sokobanja.

Mračno

Ne mogu više da podnesem svoje dete. Roditeljstvo uopšte nije tako divno kako ljudi pričaju. Kad sam ostala trudna, rešila sam da ne idem na porodiljsko. Naša firma ima fondaciju koja se bavi psihološkim istraživanjima i svake nedelje šefica kadrovske nam drži prezentaciju o novim otkrićima. Tu sam saznala da ako si stalno fokusirana na dete, možeš da mu stvorиш probleme sa vezivanjem tako da ne može posle da se odvoji od tebe. Tako sam rešila da umesto porodiljskog uzmem model rada od kuće. Na taj način sam mogla da fizički budem tu sa njom i pobrinem se kad je gladna ili kad se uneredi, ali nije imala moj fokus dvadeset četiri sata.

Na vebinaru su nas pripremili na to da će se dete buniti zbog toga, jer, kako kažu, u prirodi deteta je da uzme sve od svojih roditelja. Deca su sebična, a naša je odgovornost da postavimo svoje granice. Pomagali su nam da istrajemo u očuvanju svoje karijere uprkos imanju deteta, a da istovremeno odgajamo to dete na najbolji način prateći najnovija istraživanja.

Jedno od istraživanja koje su sprovodili na deci drugih zaposlenih je zaključilo da odgajanje dece u radnom okruženju pomaže da što pre razviju svoje kognitivne sposobnosti. Tako su pokrenuli eksperiment u kom smo se privremeno, za vreme trajanja eksperimenta, prebacili da živimo u kampu kompanije. Svako od nas je dobio savršeno opremljenu kućicu sa kancelarijom. Deca su tako mogla da rastu pored nas i uče od malih nogu o važnosti vrednog rada, marljivosti i posvećenosti.

U jednom trenutku, nastao je talas nezadovoljstva platom među zaposlenima. Kompanija je uradila istraživanje i shvatili su da zaista, sa tom platom, ne može da se živi. Čak ni u okviru kompanijskog kampa. Smislili su nešto do tad neviđeno u korporativnom svetu. Umesto da tražiš drugi i treći posao na drugim mestima, otvorili su mogućnost da zaposleni rade dva posla u okviru iste firme. Najviše možeš da radiš tri posla, svaki u različitoj smeni ili eventualno da

imaš jedan svoj primaran posao sa punim radnim vremenom, a da radiš još četiri s pola radnog vremena dok ne popuniš sve tri smene.

Ja sam počela sa jednim dodatnim s pola radnog vremena, jer mi je trebao dodatni novac da kupim čerki poseban set igračaka za razvoj moždanih sinapsi. Već s jedanaest meseci je počela da izgovara kratke dvosložne reči. Na kompanijskom portalu za nju ejdž mame sam videla da bi bilo dobro da joj kupim memorijске kartice pomoću kojih po sistemu boja i crteža dete stiče sposobnost razumevanja koncepata celine i njenih delova. Takva psihološka tehnika je skupa i pored popusta za zaposlene, pa sam počela još jedan posao u okviru firme.

Dok ja sedim za radnim stolom i radim, ona se igra nekom od igračaka koje sam joj kupila. Između mojih timskih sastanaka ona bi uzela karticu na kojoj je nacrtana životinja i upirala prstom u Lanu, našeg psa. Oduševljavala me je kako je tako brzo sve uvezala. Ubrzo je „ma-ma“ preraslo u „daj, mama, daj“, a to u celovite rečenice poput: „Mama, daj jabuku“.

Bila sam sigurna da moje dete izrasta u genija te sam sve više novca trošila na slagalice, Rubikove kocke, kartice, mentalne mape i tome slično. Prijavila sam je na poseban program za nadarenu decu koji je firma osmisnila. Svaki dan je u našu kućicu dolazila vaspitačica koja bi je učila da prepoznaće logotipe različitih franšiza naše kompanije. Time joj je podsticala fotografsko pamćenje. Kad bi ona postala kenjkava, vaspitačica bi je odnела u drugu sobu i ostavila samu po kazni, da je nauči da mora da se istraje. Ne želimo da nam deca izrastu u lenjivce i neradnike. Kad bi bila dobra, dobila bi zagrljaje i nežnost. Znam da je to kliše na koji ljudi prevrću očima, ali u našoj firmi smo svi zaista jedna velika porodica.

Međutim, nakon nekoliko meseci počela sam da gubim motivaciju. Poslovi i odgajanje deteta su me iscrpljivali. Poverila sam se svojoj šefici koja me je istinski razumela i rešila da mi pomogne. Rekla mi je da odustanem privremeno od jednog posla i umesto toga da se uključim u novi program koji sprovode. Objasnili su mi da je moj problem što moj mozak nije sposoban da održi normalan nivo hormona sreće i da mi to otežava da se nosim sa životom. Strašno me je potreslo shvatanje da sam slabić, ali su me

uveravali da nisam izgubljen slučaj. U tom programu smo učili o tehnikama kako prevariti svoj mozak da misli da je srećan. Posle samo četiri nedelje sam videla napredak. Moja omiljena tehnika je autoindukovan smeh. Kad se osećaš loše, staneš ispred ogledala i glasno vikneš: „HA!“, pa onda „HA-HA!“, pa „HA-HA-HA!“. U jednom momentu samo počneš da se stvarno smeješ i oraspoložiš se.

Već pete nedelje sam se vratila na svoj drugi posao i započela i treći. Dan i noć bih provodila za radnim stolom, a moja kćerka pored mene. Gledanje njenog napretka me je inspirisalo da guram dalje.

Jedno jutro, dok sam već bila na pola smene svog novog posla, ona se probudila. Očekivala sam da će se dogegati do mene i reći: „Mama, gladna sam“, ali je ona samo vrištala. Stavila sam je pored sebe u njenu stolicu i dala joj doručak. Obično bi bez problema jela sama i govorila mi kako se hrana zove i koje je boje. Ali to jutro je brljavila po tanjiru i nijedan zalogaj nije mogla da uzme u ruku. Morala sam ja da je hranim kao da opet ima osam meseci. Ponavljalala sam joj: „Kristina, šta ti je pobogu?“. Upirala je svojim umazanim prstima u čošak iza moje radne stolice i vrištala: „Mračno mama!“

Pomislila sam da je imala košmar i da ne zna kako da ga odvoji od realnosti, iako bih očekivala to od nje s obzirom na to koliko sam uložila u njen razvoj. Stala sam u taj čošak i veselo se vrtela u krug govoreći: „Vidiš, nije mrak, sve je dobro, svetlo“. Nekoliko puta sam pokušavala ha-ha tehniku, ali ona je samo vrištala preko mene.

Narednih nedelja ona je nastavila da regredira. Piškila i kakila u gaće, plakala, tražila da je ponovo dojim. Jedna stvar je ostala konstantna, a to je da sve vreme dok je pored mene, gleda u čošak i govorи: „Mračno mama“. Vaspitačica je sve pokušavala ne bi li mi pomogla da je unormalim. Jednom sam zamalo imala i problem zbog njene razmaženosti jer su otvorili istragu ne bi li utvrdili da li sam kršila protokol i provodila s njom vreme koje je trebalo da provodim na poslu. Nikad to ne bih uradila svom detetu. Čak su je vodili na po nekoliko dana u ustanovu za problematičnu decu gde ih na tvrde načine uče samostalnosti. Ni to nije uspevalo.

Otkako su je poslednji put vratili, nije dozvoljavala da je dodirujem. Zacenjivala bi se od plakanja dok je presvlačim. Prestala je da govorи, jedva je jela mlečnu formulu. Rekli su mi da se pripremim

na to da će me odbijati, ali da je bolje i to nego da stalno želi da bude sa mnom kao ranije. Samo treba da vidimo da li će psihološki napredak ponovo da krene. Ali nije. Pomirila sam se s tim da je ona daleko od genija. Nije postojalo ništa što sam mogla da uradim da joj pomognem.

Sedela sam jedno jutro za laptopom i posmatrala njen mlohavo telo prosuto na krevetu. Potpuno je prestala da komunicira i verbalno i neverbalno. Samo je prazno zurila u mom pravcu. Setila sam se kako bih je nekad pogledala, ona bi slagala Rubikovu kocku, a ja pomislila koliko sam srećna s njom. Strašna mi je bila pomisao da sam nekad volela to dete, a sad je ona sve što mi smeta. Dok sam to mislila, progovorila je prvi put posle mnogo vremena. „Mama nestala“. Glupo derište. Zar ne vidi da sam tu? Ili je ipak previše mračno?

Jana Vasković je doktorka medicine i izvršna direktorka u okviru medicinsko-edukativne firme Kenhub GmbH. Imala 26 godina i živi u Beogradu.

Neznanje

Otvaram oči, izlazim iz mraka koji je učinio da zaboravim, umirio me na nekoliko sati. Svest se poput precizne mašine prebrzo pokreće, ponovo osećam glavobolju i mučninu u želucu. Mora da je mamurluk. Ta misao me pogađa kao iznenadna, loša vest, seća me na razlog pijanstva. Želim da nastavim da spavam, ali sad je kasno, ne mogu. Nelagoda mi pritsika grudi, širi se duž čitavog tela i počinje da boli. Je l' to znači da je volim, ili mi je povređena sujeta? Pozvaću Bojana da mu se izjadam. Ne, danas mu je rođendan, neću tako da mu čestitam. Hoće li mozak proraditi, ili moram da sastavljam deo po deo slagalice – rođendan! Grabim mobilni telefon s noćnog stočića. Dobro je, imam vremena da se dovedem u red za žurku.

Podižem roletne, umesto susednih zgrada razdvojenih parkom pred mnom je gusta belina. Zaslepljuje na svetlost nenaviknute oči kao iznenadni talas koji potapa glavu neveštog plivača. Otvaram vrata terase i ulazim u maglu. Zagoden vazduh ne može da umije i otrezni. Smrad priziva u sećanje još jednu neprijatnost – čudno je da se Bojan nije javljaod prošle subote kada je pomenuo gde će slaviti rođendan. Verovatno je previše opterećen pripremanjem žurke. Šaljem mu čestitke sms-om i napominjem da dolazim uskoro. Vraćam se unutra pošto na najbližoj terasi ugledam odsutno lice komšinice među brdačcima nabacane, stare odeće. Sedi zakljonjena piramidama sopstvenog nereda, dok izdah cigarete ostaje nevidljiv ulivajući se s njenih usana u more dima što davi grad.

Hladan tuš trezni, ali toplina mi je potrebni. Vruća para se širi oko nagog tela u jedini zagrljaj koji trenutno mogu da dobijem. Rekla je da ne može više, da sam toksičan, a skladniju vezu nikada nisam imao. Verovao sam da je sve u najboljem redu. Kako može da ode bez objašnjenja, kao da se razlog podrazumeva, ali se pravim lud. Ko zna šta je u pitanju, lakše je da svali krivicu na mene. Napuštam kupatilo i mehanički navlačim odeću, kroz nekoliko trenutaka neću ni znati šta sam obukao hipnotisan preispitivanjem čime sam povredio i oterao Anu. Bitno je da na sebi imam kaput. Proveravam mobilni telefon, Bojan nije odgovorio na poruku.

Zaključavam ulazna vrata. Prene me mrmljanje: „Dobro veče, komšija!“ Umorno klimnem glavom suvonjavom starcu u gaćama i širokoj, izbledeloj majici. Zaverenički se iskezi dok prelazi put od svog do komšiničinog stana, potom čujem njihovo kikotanje s druge strane brave. Tamu hodnika šaraju treperave neonke. Hodam s iluzijom da putanju produžava smena prigušene svetlosti i nemirnih senki. Grupa insekata uporno udara krilima o zastarel rasvetu čije ih potmulo zujanje čas privlači, čas tera na beg s plafona. Zaustavljam se čim iza sebe čujem užurbane korake. Mora da je on, dolijao je! Iznenada dobijam snagu, trčim nazad i vičem: „Gospodine, stanite!“ Ugladjeni čovek sa aktn tašnom hitro ulazi u stan i navlači rezu. Najzad se srećemo – pa on je japi, ne izgleda kao većina stanara. Mahnito lupam na vrata: „Otvaraj! Dolazili su majstori, ti si taj što prespaja kablove i krade mi internet! Kako te nije sramota, otimaš od studenta!“ Tišina daje odgovor, za danas je dosta poniženja. Odlazim.

Ohladio sam i razbistrio glavu šetnjom do kluba po noćnom mrazu. Nepoznati ljudi izlaze iz automobila, žagore i pružaju koverte na uvid dvojici čuvara. Shvatam da nisam dobio pozivnicu, možda najboljem prijatelju nije potrebna. Dolazim na red praznih ruku. Pitaju me za ime i nakon kratke provere saopštavaju da nisam na spisku.

„Sigurno je greška. Možete li da pozovete slavljenika da izđe?“

Bojan se pojavljuje na vratima tek pošto su zvanice ispraznile plato ispred kluba. Vadim poklon iz unutrašnjeg džepa kaputa: „Kakva je ovo zajebancija, kažu mi da nisam na spisku?“ Gleda me nemo. Postajem paranoičan: „Je l' Ana unutra?“

„Zašto bih tvoju devojku pozvao na rođendan?“

„Raskinula je sinoć, zvao sam te više puta, na kraju sam se napio sam.“

„Pa misliš da je kod mene?“

„Šta vam je svima odjednom? I ona je pričala nebuloze. Je l' ovo skrivena kamera?“

„Ne treba tvoja devojka da mi kaže kakav si, suviše se dugo znamo. Idi, molim te.“ Okreće se i nestaje u jednoličnoj masi što se tiska u pratnji glasne, elektronske muzike.

Molim čuvara za cigaretu, iako sam prestao da pušim. Umesto da odem ljut, ili bar povređen, nastavljam da stojim kao ukopan.

Pred sobom vidim samo sive kolutove dima, čitav grad je nestao zajedno s jarkim svetlima i bukom. Poznati zvuk mobilnog telefona me izmešta nekoliko koraka u stranu. Ne čitam ko zove.

„Ivane, izvini ako je kasno.“ Ćutim, a zbumjeni glas nastavlja: „Gazdarica Vesna ovde.“

„Nije kasno.“ Uspevam da progovorim što srdačnije mogu.

„Strašno mi je neprijatno. Juče sam bila na kućnom savetu, moram da te zamolim da se iseliš, stanari se žale.“

Konačno osečam bes: „Vesna, znate da sam sve vreme imao pritužbe na njih. Ostao sam u stanu, jer je pristojan za razliku od zgrade i Vi ste žena s kojom mogu da se dogovorim. Šta im uopšte smeta kod mene?“

„Sramota me i da izgovorim.“

Prasnuo sam u nekontrolisan smeh kao lud.

„Ne mogu više da trpim pritiske, molim te da se do početka meseca iseliš“, prekida vezu.

Ni sam ne znajući zašto, pritrčavam čuvaru koji mi je dao cigaretu i udaram ga pesnicom u glavu iz sve snage. Drugi me obara na zemlju i počinju da me šutiraju. Ne branim se, želim batine. Težina njihove obuće razvlači bol sa stomaka i leđa na čitavo telo. Ledeni beton mi gnjeći lice dok primam udarce. Napokon se zaustavljaju, ali ostaju nagnuti nada mnom. Mesnata šaka mi grabi kosu, odiže glavu od tla kao da bi trebalo da ustanem, ali ne mogu da se pomaknem iz položaja fetusa. Hvataju me za ruke i na kolenima odvlače do auta. Shvatam da sam u taksiju tek kada me vozač pita za adresu.

Naslanjam obraz na meko sedište. Batine nisu izbile nelagodu iz grudi, ne prestaje od jutros. Da li je i nedužni osećaju? Možda sam loš čovek jer ne znam razlog svoje krivice, toliko pokvaren da nemam ni trunku svesti šta sam im uradio. Udobna vožnja me uspavljuje. Zatvaram oči i ulazim u mrak, umiriće me da sve zaboravim.

Marija Đoković je rođena u Kragujevcu 1985.godine. Diplomirala je i masterirala na smeru za filmsku i televizijsku kameru na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu. Radi kao filmski snimatelj i fotograf.

Rafaelo

Niko te nikad nije naučio disciplini. To si morala da otkriješ sama.

Zbog nje svaki put posle jela klećiš ispred WC šolje. Bole te jednjak i kolena, desni se same povlače u sebe, a tek onda, kada osetiš ubod prve, sto prve, hiljadu prve kiseline u stomaku, znaš da si je pronašla. Da su prsti u grlu jedini ključ istrajnosti. Trbušti je konačno prazan, konačno ravan, konačno onakav kakav treba da bude.

Dok u godinama režima stojiš u pekari sa svojim plećatim momkom, držite se za ruke i gledate u lisnato pecivo, kockice žužua i pufnaste, puteraste pogaćice koje te podsećaju na pernate jastuke. On uvek uzima pune kese – rol viršle, mrežice sa šunkom, zdenku-kulen (koju najviše voli) i za kraj – nešto slatko, a da nisi ti. U stanju je da pojede sve i pre nego što peciva stavi na tanjur kada dođete kući, ali ga, za razliku od tebe, nikada ne grize savest.

Posmatraš ga tad, u redu ispred kase i misliš kako nekad i ne sažvaće sve do kraja. On ne zna šta je prava disciplina, osim one sportske i zato nikad ne ume da uživa u zalogaju kao ti. Ne melje ga zubima i ne broji trideset sruštanja vilice svaki put pred gutanje, jer guta u dahu, kao plivač koji se sprema da zaroni. I građen je kao plivač, trenirao je vaterpolo punih sedam godina pre nego što ste se upoznali. Prah šećer mu ostaje na ivici brkova posle svake krofne koju tvoja baba prži u ulju pred nedeljni ručak.

Mnogo jede, taj tvoj momak i ume tako da jede svakog dana. Umela bi i ti, pomisliš, ali pred stolom punim hrane setiš se onoga što si samu sebe naučila i uštineš se za tanke listove koji se protežu ispod nameštaja.

Kad god si gladna, u mislima se vraćaš na početak vaše veze, za tebe bolne koliko i ušećerene. U prvim mesecima dokazala si sebi koliko možeš da budeš posvećena. Tada si trenirala najozbiljnije. Takmičila si se u teškoj kategoriji volje i izdržljivosti grla, jer ipak,

početak vašeg odnosa označavao je, kao i sa svakim prethodnim, otvorenu sezonu. Po nekoliko puta nedeljno išli ste u nove restorane i stare kafane. Lovili ste ova mesta kao divljač, jer nema ničeg romantičnijeg od smejanja punog stomaka sa nekim koga tek počinješ da voliš.

Kada ste lenjim vikendima ostajali kod kuće, hranu ste naručivali putem aplikacije, a onda su stizali burgeri i pomfrit ili palačinke i sladoled ili mnogo meksičke hrane i pakovanje čurosa. Halapljivo ste jeli. Šta ste drugo pa mogli da radite?

Tebi je to mahom bio jedini obrok dana i čuvala si se za njega kao nevesta pred venčanje, a tvoj je dečko komentarisaо kako voli žene sa apetitom. Bela laž, pomislila si, jer si u dubini duše razumela da to znači da mu je dragو što si mršava.

Kad ste počeli da živite zajedno, postalo je komplikovanije da preskačeš jela i odlaziš u kupatilo onda kada susrete sa hranom nisi mogla da izbegneš. Morala si mnogo više da paziš kako ne bi pomislio da sa tobom nešto nije u redu. On je uvek želeo da jede, a kad je on jeo, jela bi i ti, jer je teško odoleti kad ti pod nosom zamiriše mast koja cvrči iz tiganja. Zato jednog, sto jednog, hiljadu jednog dana, dok čekate u pekari, tvrdiš da ti je muka i da ipak nećeš ništa.

U redu ispred vas čeka devojčica sa školskim rancem. Jednim od onih koji roditelji nikad nisu želeli da ti kupe. Čeznula si za njim svaki put kad si prolazila pored izloga knjižare, onako kako sada čezneš kad ulicom osetiš miris sveže pečenog bureka.

Uz devojčicu u pekari, međutim, izgleda detinjasto. Kabast je i narandžast, boje sokova sa pulpom koje tvoj dečko voli da piye uz doručak. Zaseca joj se u kožu, a otpozadi, kad se pomakneš korak unazad da osmotriš bolje, izgleda ti istog oblika kao i njen trup, širok koliko i njena ramena. Vidiš i da joj se majica zaseca preko tela, da joj valjuščići sala izbijaju oko stomaka, kod mišica i u onom prevoju između ruksaka i leđa.

Kad čovek ispred završi, ona se krvi na levu stranu i iz džepa izvlači sitniš. Stavlja ga na stakleni pult, a dok se kovanice kotrljaju i dok se prodavačica saginje da ih pokupi, tvoj se momak nasmeje uz porugu.

„Ćuti,“ kažeš mu, ali se i sama praviš da ti je urnebesno. Ipak, on je muškarac i voleće te jače ako odobravaš sve što radi.

Kad prebroji svu siću za kasom, devojčica prvi put progovori naglas.

„Daćete mi rafaelo,“ kaže nesigurno, „za 25 dinara.“

„Je l' vidiš ti ovo?“, pita tvoj momak uz kikot.

„Vidim,“ kažeš, a žena za pultom slaže grimasu.

„Bože me sačuvaj,“ zaključuje tvoj dragi.

Za 25 dinara ispadne pet komadića. Rafaelo se tamo prodaje na gram. To je onaj domaći, koji se pojavljuje na svakoj slavi. Na uvozni ne liči ni u tragovima.

Po kesi koju prodavačica pruža devojčici raspršuju se mrvice kokosa. Kuglice izgledaju gotovo čelavo. Njoj koja će ih jesti to ne predstavlja problem. Mala ruka zaranja unutra još dok izlazi iz radnje.

Kad je red na vas, ostaješ da stojiš gde si i posmatraš kroz izlog. Vidiš je kako se smešta na klupu. Trpa prvu kuglicu u usta i prevrće je po mlečnim zubima dok ne smrvi sav šećer koji se nađe na putu. Pojede i ostale, briše se dlanom i kreće svojim putem. Izraz lica joj ne vidiš jasno, ali znaš da se smeje i razumeš je bolje nego što će ikad znati.

U tom trenutku je još mala. Osoba u obliku deteta koja o svom telu ne razmišlja kao o nečemu o čemu se ima mišljenje. Ono za nju predstavlja posudu koja je nosi s jednog mesta na drugo.

Međutim, već je tada, dok je gledaš, kasno. Ona jede krišom ispred pekare, novcem preostalim od užine, nekakvim kusurom koji je nagrebala na dnu školske torbe. Ne zna zašto se skriva, jer i dalje ne nailazi skroz na stid, onaj poseban, ženski, od same sebe, nego na njegovo korenje koje tek počinje da se prima. Tu je tek dovoljno dugo da će, na putu do kuće kad se bude setila tuđeg smeha iz pekare, svoju praznu kesicu stegnuti čvršće. Dovoljno dugo da je baci daleko od stana da niko ne može da je nađe u njenom rancu, da joj kuglice od kokosa u stomaku ostaju teže nego ranije.

„25 po 25,“ kaže tvoj momak kad završi kupovinu, ruku punih pereca i pita sa sirom. „Nije ni čudo kolika je.“

Prećutiš. Izlazite napolje. Sedate u park i namerno menjaš temu. Gledaš ga kako proždire svoje pecivo i briše mrve sa crnog duksa. Između njegovih zuba, pred očima ti nestaje i poslednji rumeni zalogaj testa, ali ne i devojčica iz pekare.

Vidiš je još neko vreme, sa kockastim rancem i bucmastim prstićima na kojima se tragovi kokosa drže čvrsto. Vidiš je kako se trza svaki put kad čuje prezir, kad kreće da dolazi sa svih strana, a najviše iznutra. Vidiš je kako raste, a u stvari sve više smanjuje. Vidiš pred sobom celu njenu budućnost, jer, na kraju krajeva, takva je bila i tvoja.

Ne znaš da li želiš da je zagrliš ili da plačeš, samo da u tebi nešto puca. Da za disciplinu više nećeš imati snage, da ćeš se kao i sve atlete svoje karijere odreći pre tridesete godine. Znaćeš da ćeš opet biti gladna, gladnija nego ikad u životu i da se ranije za taj novac moglo dobiti barem deset rafaela.

Olivera Mitić rođena je 1998. godine u Smederevu. Diplomirana je žurnalistkinja i nederlandistkinja, a trenutno je zaposlena kao saradnica u nastavi na Fakultetu za medije i komunikacije u Beogradu.

Za svoju kratku prozu nagrađena je na konkursu Službenog glasnika za najbolju studentsku priču 2021. i 2022. godine, kao i na konkursima Ulažnica (treće mesto, 2021), Rukopisi (2021 & 2022), Miša Cvetanović (treće mesto, 2021), Andra Gavrilović (2022), Najbolja kratka priča Pirota (prvo mesto, 2022) i drugim. Godine 2022. osvojila je nagradu Đura Đukanov za najbolju neobjavljenu zbirku priča autora mlađih od 35 godina.

Rođendanska alba

Jasno se sećam trenutka pre i trenutka posle. Nije se promenilo ništa.

Noć

Zamislite niski rakurs, u kojem se vide noćno nebo i antene, iz čega bi trebalo da zaključite da je noć i da smo, sudeći po broju antena, na krovu zgrade. Ako se kamera sad polako udalji, videćete nas dvojicu, kako sedimo na zatvorenom odžaku, svako sa svojom limenkicom i pljugom u ruci. Noć je vedra i lako bi mogla biti idilična, onako kako to umeju da budu noći provedene s ortakom, cirkajući u tišini.

„Pedeset sedam, pedeset osam, pedeset devet, SREĆAN ROĐENDAAANKOOO!!“

„Ma, daj...“

„Jebote, matori, ladno četiri banke!!! Kakav je osećaj, a?! Je l' ti klecaju kolena? Je l' ti se susi jezik?“

„Pa, ne baš... što?“

„Moraš da paziš šta jedeš, matori i da smanjiš cugu, inače ćeš morati na kontrolu prostate... Nemoj da se zezaš s tim, ima čikadoktor da ti nabije prst u bulju, kao sve je to za tvoje dobro, pederčina matora i onda ti propiše neke lilule i na kraju ti se osuši pimpek! Ja vido svojim očima, ortak mi reko...“

Drugari ga zovu Angst. Ili bi ga bar tako zvali, kad bi imao drugare. Osim mene.

„Daj, ne preteruj... Do pre pola minuta sam imao trideset devet, nema nikakve razlike...“

Ovo progovaramo ja i dobro jutro mojih četrdeset godina.

„To je iluzija, matori, iluzija! Ne daj da te to zavara! Ti si od sad, pa dok ti se imalo diže, čovek srednjih godina i treba da se ponašaš

u skladu s tim! Ja znam da to nije lako, zato sam i došao da ti se nađem u ovom mučnom trenutku kada te mladost i životne snage nepovratno napuštaju!"

Možda deluje kao da je neki mačak slučajno prošao kroz kadar, ali Raindog ne priznaje slučajnosti.

„Kako to misliš – 'znam da nije lako'? Ti si mlađi od mene!"

Kao i sve mačke, neovisno od veličine, Raindog je usavršio sposobnost da vas posmatra, istovremeno se praveći da vas ne primećuje.

„HA! Kakav primitivni empirizam! Kako možeš da padneš tako nisko?!"

„Angst, ne počinji..."

Inače, Raindog je šareni, ulični mačor, ali je savršeno ubedjen da je elegantni crni mačak i shodno tome se i ponaša.

„Šta, kao, ja sam završio elektrotehničku i sad samo frižidere znam da popravljam, je l' to?!"

„Angst, ti ne znaš da popraviš frižider..."

„O TOME TI PRIČAM!!!"

Životinje, kao ni ljude, ne vredi ubedjavati.

Nešto ranije, istog dana

Zamislite sada jedan open spejs, boksove s kompjuterima i gomilom papira. Ja sam za kompom, nešto prčkam u excelu. Četrdesete su, navodno, poslednji voz za promenu karijere. Bar Angst tako kaže. Moj matori tvrdi to isto, iako je odapeo s trideset osam.

„E, serem ti se u kancelariju!"

Ovo govori duh mog oca, zavaljen u stolici prekoputa, s nogama na stolu.

„Lepo sam ja govorio – ne čekaj da firma ode u stečaj! Traži novi posao... al' jok!"

Inače, čale je ceo skraćeni radni vek proveo kao portir u firmi u stečaju. Ponekad tvrdi da ga je to i ubilo.

„Eeee, da sam ja dočekao tvoje godine, gde bi mi bio kraj? Dosad bih završio tri kursa za programere! Znaš ti koje pare oni mlate?!“

Za čoveka mrtvog trideset godina, koji je komodor video isključivo na slici i nije dao interfon da se uvede zbog zračenja, neobično je dobro obavešten.

„Znam, čale, probao sam, ne ide... Mator sam ja za to.“

„Šta mator?! Kako mator?! Dve si godine stariji nego ja kad sam umro u cvetu mladosti! A kakve sam ja planove imao za tvoje godine... Nego me ovo sastavilo, pa nećeš nikud...“

‘Ovo’ je nedefinisana boljka od koje se čale naprsto jedno jutro nije probudio. Ja slutim da je bila srčka, on tvrdi da ga je mrzelo da više ustaje na posao, a keva sa svakom novom epidemijom koju objave na tv-u misli da joj je muž umro baš od toga, al' eto, lekari tad nisu znali da leče svinjski grip i koronu.

„Ajde, čale, nemoj da se bedaćiš... Šta sad, svi ćemo jednom na tu stranu, neko pre, neko posle...“

„Sinko, zajebi me tešenja! Tu sam, gde sam... U poređenju s noćnim smenama, ovo mu dođe unapređenje.... Bolje razmišljaj gde si ti! Ja sam mlađi od tebe imao i ženu i dete i stigao da umrem! A ti, da te ne daj bože sad nešto strefi, za tobom bi samo ona mačketina ostala...“

Nezgodna stvar s duhovima je što ne možeš da ih gađaš heftalicom. Verujte mi, probao sam.

Gluvo doba noći, možda i praskozorje, jebem li ga

Angst je otiašao kući, u kadru smo ostali Raindog i ja. I bledunjavim mesec, neuverljivo nalepljen na nebo.

„I šta ti sve ovo znači?“

„Ne znam, mačak, tako mi došlo.“

„Vidi, mladiću, s četrdeset se ne počinje autobiografija, sem ako ne planiraš uskoro sebi da pucaš u čelo...“

Mačak tvrdi da mu je ovo sedmi život i da smo svi mi balavurdija.

„Što me deranžira na više nivoa. Za početak, ja sam a priorni protivnik nepromišljenih ljudskih činova koji za sobom ostavljaju nezbrinutu, gladnu nejač.“

„Kad to spomenu, zaboravio sam obroći da ti uzmem, moraćeš sutra krokete... Izvini...“

Rezigniranost ljudskim ponašanjem mačke umeju da izraze bolje od bilo koga. Prostim okretanjem leđa i predanim čišćenjem.

„Spraću sa sebe ovo što sam upravo čuo...“

„Izvini, stvarno, nije namerno...“

„Svakako zadivljujuća progresija senilnosti... Lepo reče Angst da se kognitivne sposobnosti u četrdesetima smanjuju... Parafraziram, naravno, on je polupismen...“

„Ne preteruj...“

„No, dobro, uvek sam bio sklon fatalizmu, tvoj previd sigurno nešto znači, ali o tome će misliti sutra... nad činijom suvih kroketa.“

„Ajde, iskuliraj, trknuću ti po obroći pre posla... I informacije radi, ne planiram da se roknem, prosto mi je došlo da pišem.“

Zakleo bih se da se nasmejao, ali čak i ja znam da mačke ne umeju da se smeju.

„AH! Taj univerzalni, pretencioni gest knjige!“

Kad citira nešto, Raindog ovije rep oko sebe i mora se priznati da tu ima neke elegancije grčkih mudraca.

„Ko to ono beše?“

„Valter Benjamin.“

„Jao, da...“

„A pisao si diplomski o njemu... Verovato si i to zaboravio. I on se, inače, ubio...“

„Kako to misliš ‘i on’?! Aman, kad ti kažem, ne muče me crne misli i ne planiram da se ubijem! Samo mi je nešto odjednom došlo da pišem.. Nisam napisao ni reda od studija...“

„A o čemu si i imao da pišeš?“

Touché.

Zenice mu se skupljaju.

„Je l' se nešto desilo? Upoznao si nekog? Je l' to? Tačno sam znao! Sad ćeš nekoj naivnoj gospodjici pokušati da se predstaviš kao ukleti pesnik, jer te sramota da kažeš da radiš u arhivi. I da li si je uopšte pitao šta misli o mačkama? Možda preferira pse!”

„Nisam nikog upoznao, ništa se nije desilo, ne tripujem da sam ukleti ruski romantičar, ne planiram da te ostavim bez staratelja, prosto mi je nešto došlo do guše i hoće da pukne... Evo ga, tu stoji, hoće napolje. Ako ne izade, ugušiće me... Kapiraš?”

Mačke, zapravo, odlično kapiraju, iako obično neće da poslušaju. Ali Raindog nije običan mačak. On ume i da uzdahne.

„Mogu li bar da pročitam kad završiš? Da ti izlektořišem, da se ne brušaš?”

„Naravno, mačak...Ko će drugi?”

Ostaćemo još dugo na krovu, pomirení, da gledamo kako mesec kopni, nestaje kao davljenik pod vodom, dok se na istoku diže nekakva svetlost iz Diznijevih crtača ili s baroknih slika s dežmekastim anđelčićima. Mačak kaže da je to ono što Homer zove „ružoprsta zora” i da je generalno bolje da se držim dijaloga.

Tanja Gavrilović je rođena u Mostaru, 1984. Živi u Novom Sadu, voli i gomboce i baklavu.

ESEJ

Janusova lica globalizacije

„Naš san je svet bez siromaštva.“

Moto Svetske banke

„Vlast prikazuje većinu koja nastanjuje podrumе sveta kao potrošnu robu. Podela sveta isključuje većinu.“

*Markos potkomandant
Zapatističkog narodnooslobodilačkog pokreta*

Uvod

„Živimo u svetu u kojem se transformiše svaki aspekt onoga što činimo, bilo to dobro ili loše, upadamo u jedan globalni poredak koji niko u potpunosti ne razume, ali čije posledice osećamo svi.“

Entoni Gidens[1]

Iako globalizacija nije nova pojava, o različitim talasima globalizacije govori se još od 16. veka, kada se danas o njoj govori misli se na svet nastao nakon pada Berlinskog zida i okončanja Hladnog rata, kolapsa modela realnog socijalizma i Fukujamine objave kraja istorije, odnosno objave pobeđe liberalne demokratije i modela slobodnog tržišta, dakle trijumfa kapitalizma kao globalnog sistema koji više nema alternative i svetskog rivala.

Fenomen globalizacije postao je središnja tema interesovanja sa zavidnim brojem priloga koji različite aspekte globalizacije dovode u vezu sa različitim oblastima ekonomskog i društvenog života.

Menjajući svet i našu sliku o svetu u kojem živimo, globalizacija, prema Entoniju Gidensu (Anthony Giddens): „...povezuje udaljena mesta, na takav način da lokalna zbivanja uobičavaju događaji koji su se odigrali hiljadama kilometara daleko i vice versa.“^[2] Za ogroman broj ljudi otvaraju se problemi i pitanja koja su u većoj

ili manjoj meri povezana sa trendom globalizacije. Odnosno, globalizacija na svakodnevni život utiče onoliko koliko i na događaje na svetskom nivou. Tako globalizacija označava proširivanje i produbljivanje socijalnih odnosa i institucija kroz prostor i vreme i to kada na svakodnevne aktivnosti pojačano utiču događaji s druge strane globusa, kada delovanje i odluke lokalnih grupa ili zajednica imaju značajan globalni odjek.

Iako postoje različite dimenzije globalizacije[3] koje su međusobno neraskidivo povezane, globalizacija se neretko izjednačava sa ekonomskom globalizacijom koja podrazumeva dominaciju slobodnog tržišta, međunarodne ekonomske integracije, smanjenje trgovinskih barijera, slobodan protok kapitala ili, prema rečima Tomasa Fridmana (Friedmen Thomas): „... globalizacija znači širenje slobodnotržišnog kapitalizma na gotovo svaku zemlju u svetu.“[4] Prema ovom diskursu, tek svetsko, globalno, tržište obezbeđuje istinsko političko-demokratsko delovanje građana. Tako se globalizacija označava kao vladavina svetskog tržišta, odnosno vladavina neoliberalne ideologije. U osnovi ideologije slobodnog tržišta je model koji se često pripisuje Adamu Smitu, a prema kome tržišne sile – motivisanost profitom – kao nekakvom nevidljivom rukom vode privredu ka efikasnim ishodima. Zato što po tom modelu nema potrebe za državnim intervencijama, to jest, slobodna nesputana tržišta rade savršeno, ove politike kvalifikuju se kao neoliberalne, bazirane na tržišnom fundamentalizmu.[5] Međutim, neoliberalna globalizacija, prema Naomi Klajn, produkuje korporacijski sistem koji briše granice između Velike vlade i Velikog kapitala. Njegove glavne odlike su ogromni transferi javnog bogatstva u ruke privatnika, često praćeni naglo naraslim dugovanjima, sve većim jazom bleštavo bogatih i sramno siromašnih, kao i agresivni nacionalizam koji opravdava ogromne troškove u ime bezbednosti. Zbog nedostataka za većinu siromašnih i njihove deprivacije, korporacijski sistemi obuhvataju agresivnu kontrolu građana, masovna hapšenja, sužavanje građanskih prava i sloboda.[6]

Dakle, kroz proces neoliberalne globalizacije nacionalne države bivaju potkopane aktivnošću transnacionalnih aktera, koji

potencijalno anuliraju nacionalne zakone (radna i socijalna prava, zaštita životne sredine) ako ugrožavaju slobode multinacionalnih kompanija da kontrolisu ekonomске poslove i društveni život u čitavom svetu. S ovim se slaže i Entoni Gidens. Prema ovom autoru, globalizacija se vodi sa Zapada i snažno je obeležava američka[7] politička i ekonomска moć koja uništava lokalne kulture, uvećava nejednakost u svetu i pogoršava život siromašnima.

Prema rečima nobelovca Džozefa E. Stiglica (Joseph E. Stiglitz): „ Globalizacija danas nije u interesu mnogih siromašnih u svetu.“[8] Za vreme svog mandata na mestu glavnog ekonomiste Svetske banke, 1997–2000. godine, ono što je tada video radikalno je promenilo njegove poglede na globalizaciju i ekonomski razvoj: „ Video sam iz prve ruke pustošeće efekte koje globalizacija može imati na zemlje u razvoju i posebno na siromašne u tim zemljama.“[9] Ekonomski šok terapije Čikaške škole Miltona Fridmana, koje su bile nametnute zemljama u razvoju u procesu globalizacije – kreirane u Beloj kući, Međunarodnom monetarnom fondu i Svetskoj banci – donošene su, tvrdi ekonomista Stiglic, zbog ideologije i politika koje odgovaraju interesima pojedinaca.

Zapravo, globalizacija svet deli na pobednike i poražene, na malobrojne koji napreduju i preostalu većinu koja živi u bedi i očajanju. Udeo najsilnije petine svetskog stanovništva u svetskom prihodu spao je od 1989. do 1998. godine sa 2,3 na 1,4 odsto. S druge strane, udeo najbogatije petine je porastao. Studija UN-a iz 2006. godine ustanovala je da 2% najbogatijih odraslih osoba na svetu poseduje više od polovine vrednosti svih svetskih domaćinstava.[10] U nerazvijenim zemljama ekološka bezbednost i zakonodavstvo su slabi ili skoro ne postoje. Neke multinacionalne korporacije prodaju proizvode koji su kontrolisani ili zabranjeni u razvijenim zemljama (poput genetski modifikovane hrane), kao i lekove lošeg kvaliteta i štetne pesticide. Prema Stiglicu, globalizacija ne doprinosi ni stabilnosti globalne ekonomije. Tranzicijom od centralizovane privrede ka tržišnoj (prelivajućoj ili kapajućoj) ekonomiji se tako loše upravljalo, da je uglavnom došlo do eskalacije siromaštva dok su dohoci strmoglavo padali.[11] Sve to više liči na globalnu pljačku nego na globalno selo.

Globalizacija slobodnog tržišta dovela je do dramatičnog porasta ekonomskih i društvenih nejednakosti kako u okviru samih država, tako i na međunarodnom planu. Globalno slobodno tržište podrilo je sposobnost nacionalnih država i njihovih sistema socijalne zaštite da stvore socijalnu sigurnosnu mrežu unutar koje se neće propadati u vrtlog siromaštva i bede.[12] Suočene s imigrantima velikih globalnih zona siromaštva i ksenofobiom i šovinizmom razvijenih zemalja, ovakve situacije ne obećavaju doba političke i socijalne stabilnosti. Prema Eriku Hobsbaumu (Eric Hobsbawm), ovaj talas nejednakosti, u uslovima ekonomske nestabilnosti kakvu je stvorilo globalno slobodno tržište, u korenu je glavnih političkih i društvenih tenzija XXI veka.[13] Tržišni fundamentalizam sverazornom polarizacijom na bogate i siromašne svetsku arenu pretvara u vulkansko tlo. Onemogućavanje ostvarivanja bazičnih ljudskih potreba, prema Miroslavu Pečujliću vodi: „...raspadanju socijalnog tkiva ili erupciji eksplozivnih konflikata.“[14] Janusovo lice globalizacije izražava dvojstvo superiore tehnološke i ekonomiske i inferiore socijalne strane.

Zajedno sa pozitivnim mogućnostima koje globalizacija i tehnološki razvoj (informaciona tehnologija i digitalizacija) pružaju nameću se brojni rizici. Danas se suočavamo sa dominacijom „proizvedenih rizika“[15] koji su direktna posledica uticaja čovekovog znanja i tehnologije na svet prirode. Globalne klimatske promene i opasnosti koje dolaze od njih predstavljaju katastrofalne posledice delovanja neoliberalne globalizacije: efekat staklene bašte, genetski modifikovana hrana, bolest ljudih krava, oskudica vode za piće. Prema Entoniju Gidensu, neki od proizvedenih rizika zaista imaju katastrofalne razmere kao što su globalni ekološki rizici, širenje nuklearne tehnologije ili krah svetske ekonomije.[16] Rizik, koji je danas zadobio zastrašujuće razmere, savremeni svet pretvara u društvo rizika van naše kontrole: „....nekakav odbegli svet...“[17]. Nesagledive razmere rizika inherentne su posledice vladajućeg tipa tehnološko-ekonomskog razvoja, čijim se razvojem rizici uvećavaju.

Kao što je rečeno, socijalni rizici silno se uvećavaju neograničenom vladavinom ideologije neoliberalizma. Prema Entoniju Gidensu, događaji od 11. septembra 2001. ukazali su nam na rizike velikih međunarodnih terorističkih akcija. Sve širi jaz

između malog broja bogatih i većine siromašnih i obespravljenih izaziva resantiman i očajanje koji su imali ideo u pokretanju terorističkih napada. Prema Bodrijaru (Jean Baudrillard), na teror globalizacije odgovara se terorom.[18] Sve intenzivnija globalizacija predstavlja i kontekst i sredstvo koje je učinilo mogućim terorističke napade. Čitava akcija osmišljena je imajući u vidu globalni medijski auditorijum i dramatičan televizijski prenos u kojem je zarivanje drugog aviona u Južnu kulu Svetskog trgovinskog centra gledalo oko milijardu ljudi.

Dramatičan porast siromaštva i bede, fragmentiranog društva, iskorenjivanje moralnih standarda kako na nacionalnom planu, tako i u čitavom svetu, nužno nameće pitanje koliko još vremena treba da prođe dok se ne izađe iz „doline suza“ i koje će sve žrtve biti za to potrebne: „...koliko marginalizovanih sloboda“, pita se Jirgen Habermas (Jürgen Habermas), „če ostati da leži pored ivice puta, koliko neobnovivih civilizacijskih dostignuća će pasti kao žrtve tog stvaralačkog razaranja.“[19]

Ako „globalizacija odozgo“ prosto odvlači moć ili uticaj od lokalnih zajednica i nacionalnih država i smešta ih na globalnu scenu u ruke transnacionalnih aktera koje niko nije izabrao, suprotan trend, od događaja globalnog otpora u Sijetlu 1999. godine, jeste „globalizacija odozdo“. Ona gura naniže, stvarajući nove pritiske u korist lokalnih autonomija. Globalizacija je izazvala oživljavanje lokalnih i kulturnih identiteta u raznim delovima sveta. Ali kako u demokratijama uspostaviti korak sa globalnim dešavanjima i povratiti poljuljano poverenje građana u demokratiju? Odgovor Naomi Klajn je u produbljivanju demokratije, široj participaciji građana. Treba se pripremiti za eksperimentisanje s alternativnim demokratskim procedurama koje omogućuju da se donošenje odluka približi svakodnevnom životu građana. Službeni moto prvog Svetskog socijalnog foruma u Porto Alegre bio je: „Drugačiji svet je moguć“, a naglasak Forum-a je bio na alternativama koje dolaze iz zemalja Globalnog Juga koje najviše trpe posledice globalizacije. Reagujući na krizu predstavničke demokratije, Forum je pokušao da izradi nacrt mogućih alternativa, odnosno perspektivu sveta unutar kojeg je moguće mnoštvo različitih svetova.

1. Određenja globalizacije

1.1 Pravci mišljenja o globalizaciji

Ne postoji opšteprihvaćena definicija globalizacije. Kompleksnost i višedimenzionalnost ovog fenomena, kao i mnoštvo stanovišta sa kojih se globalizacija posmatra tome doprinose. Međutim, moguće je izdvojiti tri pravca mišljenja u pogledu shvatanja globalizacije.

Prvom pravcu pripadaju skeptici koji smatraju da je pojam globalizacije mit. Oni dokazuju da je svet danas manje integriran nego što je bio uoči I svetskog rata. Stvaranje tri velika finansijska i trgovačka bloka: evropskog, pacifičko-azijskog i američkog ne ujedinjuje, već deli svet. Na delu je duboka nejednakost između svetova, što je moćan podsticaj fundamentalizmu i agresivnom nacionalizmu koji svet deli na etničke enklave.[20] Tako je privid globalizacije, prema skepticima, prevashodno zapadni projekat nametnut od strane moćnih grupa koje upravljaju ekonomskom globalizacijom i transnacionalnim institucijama u cilju supremacije Zapada. Prema skepticima, mit je i tvrdnja da globalni razvoj nema alternativu, on nije ireverzibilan proces koji se ne bi mogao drugačije usmeriti.[21]

U drugu grupu spadaju oni autori koji naglašavaju širinu, dubinu i intenzitet promena koje se dešavaju u društvenom životu obuhvatajući čitav svet. Ove promene nazivaju globalizacija. Ovde je moguće razlikovati dve grupe: pozitivni i negativni hiperglobalisti. Pozitivni hiperglobalisti uglavnom su neoliberali koji brane globalno tržište verujući da ono doprinosi opštem bogatstvu i demokratskom razvoju kroz proces tehnološkog napretka, amerikanizacije i vesternizacije sveta. Prema ovima, globalizacija predstavlja gvozdenu istorijsku neizbežnost: stvaranje globalnog tržišta i univerzalne civilizacije.[22]

Negativni hiperglobalisti naglašavaju negativne posledice globalizacije, koja je po njima nastavak kolonijalizma, stvaranje nezaposlenosti, rastući konflikti, društvene podele. Nacionalna država nemoćna je da kontroliše zbivanja unutar svojih granica, a sa globalizacijom nastaje i demontiranje socijalne države: „...u

gvozdenom kavezu finansijske discipline nametnute nacionalnim vladama nema prostora za progresivnu socijalnu politiku.”[23]

Pogledi transformacionista predstavljaju sredinu između krajnjih teorijskih polova. Ovu grupu autora povezuje činjenica da prihvataju pojam globalizacije kao koncept kojim se mogu opisati društvene promene s kraja XX i početka XXI veka i to da globalizacija predstavlja istorijski neizbežan tok. Iako su se sva društva suočila sa neophodnošću prilagođavanja novom svetu, u kome nisu odsečne razlike između međunarodnog i domaćeg, za transformacioniste putanja globalizacije nije unapred određena, već se njome može upravljati. Ovaj istorijski i neizvestan tok može da vodi kako ujedinjavanju, tako i fragmentaciji, saradnji ili konfliktima, univerzalizaciji ili partikularzmu.[24]

1.2 Definicije globalizacije

Definisanje globalizacije, dakle, predmet je burnih teorijskih sporova.

Za jednu struju mišljenja ona znači sve gušću povezanost i međuzavisnost društava: „Globalizacija može biti definisana kao intenzifikacija društvenih odnosa koji povezuju udaljena mesta na način da su lokalni događaji oblikovani događajima koji su se odigrali kilometrima daleko i vice versa”, piše Gidens. Ili, globalizacija: „...nači globalno umrežavanje kojim se kroz uzajamnu zavisnost povezuju prethodno izolovane zajednice na planeti u celinu”, tvrdi Rihter[25], a sve to je: „...omogućilo pojedincima, korporacijama i nacionalnim državama da svoje aktivnosti prošire kroz svet brže, dublje i jevtinije nego ikada do sada”, smatra Tomas Fridman.[26]

Za drugu struju globalizacija služi kao zamena za stari pojam imperijalizma, stvarnu dominaciju razvijenih zemalja nad nerazvijenima, dominaciju transnacionalnih korporacija nad nacionalnim ekonomijama, koja je, globalizacija, projekat transnacionalnih aktera. Suprotno prvima koji smatraju da globalizacija vodi integraciji sveta i novim blagodetima za čovečanstvo, za drugu struju mišljenja globalizacija neizbežno vodi novoj fragmentaciji, dubokoj socijalnoj provalji između siromašnih i bogatih i sukobu civilizacija koje eskalira verskim

fundamentalizmom. Za „gubitnike globalizacije“ ona je samo novo prokletstvo: „Globalizacija je ono što smo mi u Trećem svetu vekovima nazivali kolonizacija“, kaže Kor.[27] Odnosno, globalizacija je: „...glavno oružje u borbama protiv tekovina države socijalnog staranja“, smatra Burdije.[28] Vollerstin zapaža da je diskurs globalizacije u stvari ogromno nerazumevanje savremene realnosti: „...obmana koja nam je nametnuta od strane moćnih grupa.“[29] Na raspravama vođenim tokom prvog Svetskog socijalnog foruma u Porto Alegre, globalizacija je bila definisana kao: „...masovni transfer dobara i znanja iz javnog u privatni sektor...“, odnosno „...kao deo niza kolonizacija, centralizacija i gubitka samoodređenja koji je počeo pre više od pet stoljeća... i poslednja faza tržišne integracije... gde su vlast i moć odlučivanja sada prenesene na tačke koje su još udaljenije od mjesta na kojima se posljedice tih odluka osjećaju. Stvarna se moć prenestila na međunarodnu razinu.“[30]

1.3 Teorijski torzo globalizacije

Šira varijacija na definiciju iz Porto Alegrea nalazi svoju potvrdu i identifikovanjem suštinskih odlika globalizacije što, prema Miroslavu Pečujliću, zapravo tek čini prvi korak u definisanju globalizacije. Suštinske odlike globalizacije bi onda bile:

- stvaranje jedinstvenog globalnog prostora – proširivanje i produbljivanje međusobne povezanosti i međuzavisnosti sve većeg broja društava. Ovome doprinose ubrzavanje komunikacije – dakle tehnološka-informatička revolucija koja smanjuje geografske distance, globalno tržište, političke i vojne veze, sve veći uticaj „zbivanja sa distance“, odnosno uticaj događaja u jednom lokalitetu sveta na život individua i zajednica sa druge strane globusa. Međutim sve tešnja međupovezanost država često skriva dominaciju moćnijih država;[31]
- nadmoć transnacionalnih i nadnacionalnih sila. Ekonomski, socijalni, politički i kulturni život jedne zemlje u velikoj meri određen je nadnacionalnim akterima;
- ekspanzija istovetnih formi (tehnologije, tržišne ekonomije, višepartijske demokratije) na socijalni prostor sveta.

- Uključivanje u globalni poredak kao posledica usvajanja socijalnih formi putem procesa tranzicije;
- polarizacija i sukob svetova. Globalizacija iako povezuje svet u jedinstveni sistem ujedno ga i hijerarhizuje što dovodi do zlokobnih podela: „Sever-Jug“, „Istok-Zapad“, „Prvi, Drugi, Treći i Četvrti svet“, „Centar-Poluperiferija-Periferija“;
 - globalizacija predstavlja jedinstvo dve dimenzije. S jedne strane je objektivan planetarni proces: ekspanzija slobodnog tržišta, razvoj tehnologije, slobodna cirkulacija roba, kapitala i ideja plete mrežu sve gušće povezanosti država i društava. Međutim, globalizacija nije isključivo objektivan i istorijski predodređen tok iako se takvim predstavlja. Prema Miroslavu Pečujliću, suštastvenija je druga dimenzija globalizacije: „...njena priroda, karakter globalnog poretku koji nastaje kao plod subjektivnih interesa i strategije, projekta transnacionalne elite moći.“[32]

Krećući se kroz ove suštinske teorijske obrise, a zarad autentičnijeg tumačenja i razumevanja fenomena globalizacije, na narednim stranama analiziraćemo dve dimenzije globalizacije koje su međusobno povezane: dimenzije političke i ekonomske globalizacije koje su takve da jedna dimenzija u sebi sadrži smisao druge. U savremenim debatama o globalizaciji naročito se ističe ekonomska ili još uže tržišna dimenzija kao pokretačka snaga globalizacije i kritički rasvetljava širenje moći multinacionalnih korporacija na račun demokratske legitimnosti izabranih predstavnika.

2. Politički aspekt globalizacije

„U procesu iščezavanja društava organizovanih u nacionalne države postmodernizam prepoznaje ‘kraj politike’ u šta nade polaze i neoliberalizam, koji bi želeo da, koliko god je moguće, upravljačke funkcije prepusti tržištu.“

Jirgen Habermas[33]

2.1 Transnacionalni režimi

„Stvarna se moć prenestila na međunarodnu razinu sve do tačke u kojoj predstavnička demokratija znači glasanje svakih nekoliko godina za političare koji koriste taj mandat da bi predali vlast WTO ili MMF.“

Naomi Klajn[34]

Razmišljanja o raznim dimenzijama globalizacije upućuju na onaj segment ljudskog delovanja za koji se tradicionalno vezuje pojam najveće moći: politike. Gotovo četiri veka međudržavnom organizacijom suvereno dominira vestfalski model koji podrazumeva strogi teritorijalni suverenitet, nepostojanje državama nadređene vlasti, zabrana mešanja u njihove unutrašnje stvari, nizak stepen kooperacije. Krajem XX veka sve ove stvari dovedene su u pitanje. Nove forme multilateralne saradnje i globalne politike ustanovljaju brojne vladine, međuvladine i nevladine organizacije. Unutrašnji i spoljni poslovi, javno i privatno, različiti pravni mehanizmi nisu više nepodeljeno vlasništvo nezavisnih država.

Dakle, teritorijalni suverenitet, formalna jednakost država nad kojima nema „više“ spoljne vlasti, nelegitimnost intervencije u njihove unutrašnje stvari suvereno su vladali gotovo četiri veka. Krajem XX veka politički poredak sveta počinje da gubi obeležja razdvojenih političkih zajednica i pretvara se u mrežu tesno povezanih oblika upravljanja koji sežu izvan i iznad nacionalnih granica. Problemi sa kojima se države suočavaju od ekoloških katastrofa, krijumčarenja droge, trgovine oružjem, međunarodnog terorizma, zatim telekomunikacije i zaštita ljudskih prava zahtevaju tesnu saradnju među državama i uspostavljanja velikog broja bilateralnih ugovora, međunarodnih agencija i režima. U prilog ovome Pečujlić navodi da je početkom XX veka bilo 37 međuvladinih i 176 nevladinih međunarodnih organizacija, da bi njihov broj danas skočio na 260 i 5.500. Preuzimanje tradicionalnih državnih uloga u oblasti zaštite životne sredine, zdravstva, obrazovanja, socijalne zaštite, ekonomije i odbrane od strane nadnacionalnih aktera smatra se jednim od najznačajnijih indikatora globalizacije. Transformacija

nacionalnog u transnacionalno je gotovo neprimetna i vide se samo krajnji efekti tih promena, kao recimo u pravosuđu: građani mogu da pokrenu spor protiv sopstvene države kada ona krši njihova prava, a i šefovi država mogu biti optuženi za zločine protiv svojih građana i naći se na optuženičkoj klupi međunarodnih sudova. Važna politička promena koja je dovela do intenziviranja globalizacije jeste i porast međunarodnih i regionalnih mehanizama vladavine, kao što su Ujedinjene nacije i naročito Evropska unija.

Isfera bezbednosti više nije isključiva stvar domaće nadležnosti, već rastuće vojne povezanosti između država. Vojni savezi obavijaju planetu. Erik Hobsbaum ukazuje i na to da su nacionalne države izgubile monopol na oružanu silu tako što je materijalna oprema za ratovanje široko pristupačna privatnim telima kao i sredstva za finansiranje nedržavnih ratovanja.[35]

Međutim, središnju osu nadnacionalnih agencija, poput Svetske trgovinske organizacije, predstavlja regulacija ekonomskog krvotoka sveta, a nadnacionalne finansijske organizacije poput Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) mnogo više izražavaju princip asimetrije moći, odnosno političke i ekonomske dominacije velikih sila. Tako dolazimo do savremenih oblika hegemonizacije, u kojima se politička dominacija velikih sila, putem ekonomskih poluga, pojavljuje kao suštastvena dimenzija globalizacije, a koji imaju svoju dugu istoriju i to od predmodernih državnih imperija, preko klasičnog kolonijalizma do savremenih oblika hegemonije i novog intervencionizma, tvrdi Pećujić.[36]

2.2 Rasprostiranje i/ili sužavanje demokratije

„Nakon trijumfa špekulativne, kazino ekonomije, koju organizuje prosvećeni neoliberalni tehnokrata, nastala je jedna vrsta virtuelnog parlamenta velikog biznisa koji ima pravo veta u odnosu na vlade i čitave države.“

Andrej Grubačić[37]

Osobeni vid političke globalizacije predstavlja rasprostiranje demokratskih formi i ljudskih prava na prostranstva sveta u kojima

ranije nisu bile prisutne. Broj demokratija se impresivno povećao u trećem talasu demokratizacije koji hronološki teče od zbacivanja diktatorskog režima u Portugaliji 1974. (od 39 demokratskih država, preko 76 demokratskih država, do 117 u 1995. godini). Težnja naroda i lokalnih elita za demokratijom predstavlja snažnu silu demokratske tranzicije. Takođe su i zapadne zemlje podsticale uspostavljanje demokratije u nedemokratskim režimima. Sredinom 80-ih godina prošlog veka Amerika prestaje da podržava nedemokratske režime čineći veliki zaokret lansiranjem projekta „Promocija demokratije“ i stvara globalnu mrežu NVO koje podstiču demokratiju.

Međutim, kao što je rečeno, nacionalnim državama slabi moć na račun sve moćnijih transnacionalnih korporacija, čija snaga ruši sve dosad postavljene granice. Velika očekivanja od ukidanja nacionalno organizovanih demokratija imaju neoliberali koji bi time da ubrzaju procese globalizacije i da globalne ekonomske odnose stave van domašaja i kontrole građana. Neoliberali pravdaju odbacivanje svake političke intervencije države u navodno samoregulišuće tržište kao „destabilizujuće demokratske iluzije“. Habermas u tom smislu i piše: „U procesu isčezavanja društava organizovanih u nacionalne države postmodernizam prepoznaje ‘kraj politike’ u šta nade polaže i neoliberalizam, koji bi želeo da, koliko god je moguće upravljačke funkcije prepusti tržištu.“[38]

Sa ovim uvidima slaže se i Džozef Stiglic, koji smatra da postoji razlog za brigu u vezi sa uticajem globalizacije na demokratiju. Globalizacija često zamenjuje stare diktature nacionalnih elita novim diktaturama međunarodnih finansijskih institucija i to kontrolom demokratski izabranih vlasti putem nametanja paketa „strukturalnog prilagođavanja“. „Zemljama je faktički rečeno“, piše Stiglic, „da ako ne pošтуju određene uslove, MMF ili kapitalna tržišta će odbiti da im odobravaju zajmove. Te zemlje su u osnovi prinuđene da delimično odustanu od svojih suvereniteta, da puste da ih korporaciona tržišta kapitala disciplinuju, govoreći im šta bi trebalo da rade, a šta ne.“[39] Dakle, kad se globalizacija sprovodi na način kao što je to bilo do sada, ona, prema Stiglicu, predstavlja prepreku ostvarivanju političkih prava građana.[40]

2.3 Slabljenje moći nacionalne države

I Jirgen Habermas daje svoj doprinos analizi savremenih trendova globalizacije. Govoreći o političkoj globalizaciji, Jirgen Habermas navodi tri aspekta slabljenja moći nacionalne države.

Gubitak sposobnosti državne kontrole, odnosno gubitak autonomije govori da pojedinačna država svojom vlastitom snagom ne može svoje građane dovoljno da zaštiti od spoljnih efekata drugih aktera, odnosno od lančanog dejstva procesa čiji je izvor van njenih granica. Habermas u tom smislu navodi da se jednom radi o „...spontanom prekoračenju granica...“[41], kao u slučaju zagađenja životne okoline, organizovanog kriminala, trgovine oružjem, epidemije, a u drugom slučaju reč je o proračunljivim posledicama u čijem kreiranju ne učestvuju oni koje te posledice pogađaju: rizik od atomskog reaktora koji su građeni s one strane nacionalne države i čiji bezbednosni standardi ne odgovaraju bezbednosnim standardima ovdašnje države.

Drugi aspekt slabljenja moći nacionalne države unutar procesa političke globalizacije jeste rastući legitimacijski deficit u procesu odlučivanja koji prema Habermasu nastaje uvek: „... kada se krug onih koji učestvuju u demokratskom odlučivanju ne poklapa s krugom onih koje te odluke pogađaju.“[42] Što su brojnije i važnije materije koje se uređuju međudržavnim pregovorima, utoliko više političke odluke izmiču demokratskom obrazovanju mišljenja i volje koje je vezano samo za nacionalne arene. Prema Habermasu, birokratizovani proces odlučivanja briselskih eksperata predstavlja primer demokratskog deficita koji se javlja kada dođe do premeštanja odlučivanja sa nacionalnog nivoa na međudržavne komisije. Sa ovim Habermasovim stavom složila bi se i Naomi Klajn koja piše da se: „...stvarna moć prenestila na međunarodnu razinu, sve do tačke u kojoj predstavnička demokratija znači glasovanje svakih nekoliko godina za političare koji koriste taj mandat da bi predali last WTO ili MMF.“[43]

I sve veća nemoć da se preduzimaju koraci na planu oporezivanja multinacionalnih korporacija, sužavanje intervencionističke politike nacionalne države i nemogućnost vođenja svrhovite socijalne

politike prema Habermasu svedoči o trećem aspektu slabljenja nacionalne države jer: „...kapital više nema obavezu da ostane u nacionalnim granicima i takoreći slobodno luta i može da preti izlaznim opcijama čim ga neka vlada previše optereti socijalnim standardima ili sigurnošću zaposlenja u nacionalnim okvirima.“[44] Dakle, nacionalne vlade gube moć, a nesputano tržište gura politiku u „đavolji krug“ rastuće nezaposlenosti, preopterećenosti sistema socijalnog osiguranja i smanjivanja doprinosa.

Kao i za druge mislioce, tako i za Habermasa uz nemiravajuće pitanje predstavlja budućnost demokratije u globalizovanom svetskom tržištu. Demokratske procedure i aranžmani koji građanima daju mogućnost za politički uticaj na društvene uslove, moraju da „pucaju u prazno“ u onoj meri u kojoj nacionalna država gubi svoje funkcije i prostor za delovanje.

2.4 Samoubistvo političke globalizacije

„Teroristi crpe snagu iz očajanja, gneva i frustracije koje gaje i siromašni i bogati, svetovni i radikalni islamisti. Očigledno je da koren i toga leže u politici SAD.“

Noam Čomski[45]

Događaji od 11. septembra 2001. ukazali su nam na pogubne razmere velikih međunarodnih terorističkih akcija. Sve širi jaz između malog broja bogatih i većine siromašnih izaziva resantiman i očajanje koji su imali ideo u pokretanju terorističkih napada na SAD. Poznato je da autori poput Čomskog smatraju da pre svega SAD predstavljaju ključnog aktera koji usmerava ekonomsku i političku globalizaciju kao dva međusobno nerazdvojna procesa.

Prema Žanu Bodrijaru, događaj od 11. septembra, „atentat“ na Pentagon i Svetski trgovinski centar, predstavlja apsolutni događaj koji je odjeknuo po čitavom svetu, dovodeći u pitanje i samu globalizaciju[46], jer su Sjedinjene države kao svetska supersila svojom: „...nepodnošljivom moći...“ zahuktale sve nasilje koje se širi svetom, ali su i pokrenule terorističku zamisao koja nas sve opseđa

jer, prema Bodrijaru, ne može se ne maštati o uništenju globalne sile koja je hegemonaska.[47]

Tako je političko nasilje postalo sistemski globalno, kako kroz politiku SAD pod predsednikom Džordžom W. Bušom, ali i uspostavljanjem terorističkog pokreta koji je svesno delovao na transnacionalnom nivou.[48]

Kada SAD kao svetska sila monopolizuje globalnu situaciju i kada zgušnjava sve funkcije koje obavljaju tehnokratska mašinerija i jedinstvena ideologija, Bodrijar se pita da li postoji drugi put osim terorističkog napada. Odgovor je ne, jer je sistem sam stvorio objektivne okolnosti za tu brutalnu odmazdu, prisiljavajući i Drugog (one koji su „gubitnici“ globalizacije) da menja pravila igre. Uništavajući vrste, pojedince i kulture, surovom globalnom tržištu (koje bi trebalo, po neoliberalima, da omogući slobodu pojedinaca i demokratiju) kojeg uređuje hegemonistička moć globalne sile, američki hegemonizam, svete se terorističkim aktima: teror protiv terora. Imoralan terorizam odgovor je na globalizaciju koja je i sama imoralna.

Zapravo, prema Bodrijaru, može se govoriti o Četvrtom svetskom ratu u kojem je ulog sama globalizacija: „Četvrti svetski rat opsega čitav svetski poredak, svaku hegemonsku dominaciju, svaki jedinstveni svetski poredak.“[49] Prisvajajući oružje dominantne sile: novac i berzanske spekulacije, informatičke i aeronautičke tehnologije, dimenziju spektakla i globalne medijske mreže, ali uvodeći i sopstvenu smrt kao visokosimboličko oružje razmene, teroristi su iskoristili i realno vreme slika, njihovo trenutno širenje svetom (milijardu ljudi preko svojih TV prijemnika „uživo“ su posmatrali uranjanje drugog aviona u Južnu kulu)[50] protiv SAD. Prisvajajući širenje globalizacije: berzanske spekulacije, vazdušni saobraćaj, elektronske informacije, dakle, globalizacijske tekovine okrenuli su protiv same globalizacije.

Žan Bodrijar smatra da je terorizam pobedio liberalnu globalizaciju jer je doveo do razarajuće povratnosti koja se ne može kontrolisati, što dovodi do recesije sistema vrednosti i svake ideologije slobode, slobodnog protoka ideja, roba i ljudi, sve ono čime se zapadni svet ponosio i na šta se oslanjao kako bi proširio

globalni uticaj na ostatak sveta. Reakcija poznata kao „Rat protiv terorizma“ je tolika da se ideja sloboda i građanskih prava upravo izbrisala iz običaja i svesti, a liberalna globalizacija se realizuje u tačno obrnutom smeru policijske globalizacije i potpune kontrole, preventivnog rata SAD-a i bezbednosnog terora po raznim logorima poput Gvantanama. Bodrijar smatra da se deregulacija (jedan od nosećih stubova slobodnog tržišta) zapravo završava: „... maksimumom prinuda i ograničenja koja se ni po čemu ne razlikuju od onih u fundamentalističkim društavima.“[51]

Međutim, suprotno Bodrijarovoj dijagnozi kraja (neo)liberalne globalizacije, Naomi Klajn tvrdi da se radi o nastavku ili novom zdanju kapitalizma katastrofe, o globalnom Ratu protiv terorizma, krstaškom pohodu korporacija, koje koriste strah građana SAD-a da bi omogućile profitabilan poduhvat, ekspanzivnu novu industriju zasnovanu na katastrofama. Reč je o globalnom ratu koji vode privatne kompanije. Sada je Rat protiv terorizma u toj meri privatizovan da predstavlja novo globalno tržište.[52]

3. Ekonomski aspekt globalizacije

„Danas sam dao ostavku, posle dvanaest godina službe u MMF-u i 1000 dana zvaničnog obavljanja posla za Fond na terenu, podvaljujući vašu medicinu i vašu vreću sa smicalicama vladama i narodima Latinske Amerike, Kariba i Afrike. Ova ostavka za mene predstavlja oslobođenje koje nema cenu, jer sam njome napravio prvi veliki korak ka mestu za koje se nadam da će tamo moći oprati ruke od onoga što u sebi doživljavam kao krv miliona siromašnih i gladnih ljudi... ponekad mi se čini da na celom svetu nema dovoljno sapuna da me opere od onoga što sam radio u vaše ime.“

*Dejvison Badhu službenik MMF-a
(otvoreno pismo direktoru MMF-a Mišelu Kamdesiju)*

Globalizacija se neretko izjednačava sa ekonomskom globalizacijom koja označava stav da svetsko tržište eliminiše ili

zamenjuje političku akciju, tj. prevlast ideologije vladavine svetskog tržišta nad državnim intervencionizmom. Kroz proces globalizacije, kako je već rečeno, suverene nacionalne države ulaze u krizu i bivaju potkopane aktivnošću transnacionalnih kompanija. Odnosi države i tržišta promjenjeni su prenošenjem sve više moći na multinacionalne korporacije. Pod globalizacijom, zakoni suverenih država anulirani su i „ne važe“ ako ugrožavaju slobodu multinacionalnih korporacija da „tržišno deluju“.

3.1 Indikatori ekonomске globalizacije

Najčešće korišćeni indikatori u analizama ekonomске globalizacije jesu obim prekogranične trgovinske razmene; obim direktnih stranih ulaganja; porast broja transnacionalnih kompanija čije je sedište u zemljama Trećeg sveta; trgovinski i ekonomski sporazumi poput NAFTA (Sporazum o slobodnoj trgovini između Kanade, SAD i Meksika) i EU; aktivnosti globalnih finansijskih i trgovinskih organizacija kao što su Svetska banka, Svetska trgovinska organizacija i Međunarodni monetarni fond koje su postale regulator finansijskih i ekonomskih tokova u svetu; institucije svetskih berzi na kojima se formiraju cene ključnih sirovina i proizvoda, što doprinosi izraženiji ekonomskoj globalizaciji; globalna podela rada koja podrazumeva, kao što je to pokazala Naomi Klajn u knjizi *No logo*, da je kapital zainteresovan za jeftinu radnu snagu za kojom se seli širom sveta; pojava transnacionalne kapitalističke klase koja predstavlja ključnog aktera u transnacionalnim ekonomskim aktivnostima, a čine je vlasnici i menadžeri najmoćnijih kompanija, ali i političari u različitim zemljama koji promovišu interes transnacionalnog kapitala, poput korporativnih političara (Dik Čejni i Donald Ramsfeld).

Ipak, jedan od najznačajnijih indikatora ekonomске globalizacije bila bi globalna dominacija ekonomске doktrine Čikaške škole Miltona Fridmana.

3.2 Neoliberalna dogma

„Pogrešno je pokušavati činiti dobro novcem drugih ljudi.“

Milton Friedman, u pismu Pinočeu[53]

Rečeno je već da neoliberali pravdaju odbacivanje svake političke intervencije nacionalne države u, navodno, „samoregulišće tržište“ kao „destabilizujuće demokratske iluzije“, uverenjem da bi takva intervencija samo štetila konkurentnosti sposobnih. Prema Hajeku (Friedrich A. Hayek), kada jednom odbacimo misao da se političke mere mogu rangirati shodno nekom ukupnom opštem dobru, onda bi trebalo shvatiti kako vlada ima ulogu da pomogne pojedincima da ostvare svoje različite interese, a to se, prema Hajeku, može postići samo slobodnim razvojem tržišta, bez uplitanja države.[54] Tako nastalo slobodno tržište Hajek opisuje kao „katalaktičku igru“ koja nije igra sa rezultatom nula, već igra u kojoj se stvara bogatstvo i u kojoj svako u principu može da dobije, kombinujući veština i sreću i svako ima povoljniju mogućnost da dobije nego u demokratijama sa intervencionističkim državama. Uloga države dakle treba da bude minimalna.[55]

Državni intervencionizam u spontani ekonomski poredak je loš jer izaziva nepredvidive posledice, a to znači da je za neoliberalne neutemeljen stav po kojem država interveniše da bi ispravila nepredvidive posledice tržišnih mehanizama. „Dokaz da je tržište nesavršeno ne predstavlja dovoljan argument za državnu akciju koja može biti još nesavršenija.“ – piše Milton Friedman.[56]

Dakle, neoliberalizam se zalaže za dominaciju ekonomije nad politikom, odnosno, potpunu privatizaciju vlasništva, otvaranje domaće privrede bez zaštitnih carina, oslobođenje intenziviranih tržišnih tokova robe, usluga, kapitala, znanja od državne regulacije, usmerenost na sebične interese pojedinaca, ali pre svega slabljenje socijalne uloge države. Hajek u tom smislu i piše: „Saglasnost većine oko toga kako da podeli plen koji može oteti od manjine koja misli drugačije, teško može dobiti bilo kakvo moralno opravdanje – čak i kada za odbranu invocira izmišljotinu socijalne pravde.“[57]

Zapravo, u neoliberalnom diskursu intervencija socijalne države je uvek loša jer je tržište superiorno. Jedino bi društva koja se oslanjaju na tržišne mehanizme dostigla sveukupni nivo bogatstva koji bi sredstva za izdržavanje svih članova zajednice podigao na zadovoljavajući nivo. Reč je o merama „ekonomije kapanja/prelivanja“: ekonomske teorije po kojoj se bogatstvo najimućnijih postepeno preliva u ruke manje imućnih, a sve posredstvom obezbeđivanja umanjenog paketa i drugih beneficija za velike biznise i bogate pojedince. Nozik (Robert Nozick) je dosledno izveo stav da bogati ne mogu biti iskorisćavani za zadovoljenje ciljeva siromašnih: „Ne postoji socijalni entitet sa dobrom koji podnosi neke žrtve zarad sopstvenog dobra. Postoje samo individualni ljudi, sa svojim sopstvenim individualnim životima. Koristiti jednog od tih ljudi na dobrobit drugih, njega iskorisćava a drugima doprinosi.“[58]

Međutim, ideja Adama Smita o nevidljivoj ruci tržišta, koju je obnovio Milton Fridman, a sprovode međunarodne finansijske institucije, nije u najboljem interesu siromašnih, dok mere preraspodele bogatstava u državi blagostanja jesu. Zbog toga Stiglic kaže da je politika međunarodnih finansijskih institucija zasnovana na „...istrošenoj prepostavci...“ da tržišta sama po sebi vode ka efikasnim ishodima, a da pritom međunarodne finansijske institucije odbacuju svaku pomisao poželjne državne intervencije na tržištu: „...preduzimanju mera koje mogu voditi ekonomskom rastu i dovesti sve u bolji položaj.“[59]

Suprotno, propisivana su standardna rešenja „Vašingtonskog konsenzusa“ bez sagledavanja efekata koje će ona imati na ljudе u zemljama u kojima je rečeno da slede takve politike. Strukturalno prilagođavanje: „...vodilo je gladi i nereditma u mnogim zemljama... suočene sa još većim siromaštvom.“[60] I ne samo da je MMF nametao politike globalizacije neoliberalnog modela koje su vodile u krize, već je to, prema rečima Stiglica, rađeno: „...čak iako je postojalo vrlo malo dokaza da bi te politike mogle promovisati rast, ali je postojalo mnoštvo dokaza da su zemljama u razvoju nametnule ogromne rizike.“[61] Takvo ultimativno ponašanje MMF-a davalо je loše rezultate, a bilo je i antidemokratsko, jer primorava zemlje da se čutke prilagode zahtevima međunarodnih finansijskih institucija,

zaplašene od gubitka kredita. „Strane direktne investicije dolaze samo po cenu podrivanja demokratskih procesa“ – tvrdi Stiglic.[62]

3.3 Ciljevi osnivanja MMF-a i Svetske Banke

Prema rečima Džozefa Stiglica, problem globalizacije leži u međunarodnim finansijskim institucijama (MMF, STO i Svetska banka) koje su sprovodile neoliberalna pravila igre. Te institucije su upravljale globalizacijom na načine koji su vrlo često pre služile interesima razvijenih industrijskih zemalja, odnosno interesima korporacija unutar tih zemalja, nego interesima građana zemalja u razvoju. Nametanjem ideološki motivisanih ekonomskih politika naneta je ogromna šteta zemljama u razvoju.

Džozef Stiglic i piše da je pustošći efekat koji globalizacija može imati na zemlje u razvoju i posebno na siromašne u tim zemljama delo ekonomskog modela koji je vodio uklanjanju trgovinskih barijera, ali i politika koje su nametnute zemljama u razvoju u procesu globalizacije, a koje su odgovarale interesima pojedinaca: „...odluke u MMF-u donošene su na bazi nečega što je izgledalo kao čudna mešavina ideologije i loše ekonomije, tj. dogme koja, ponekad se činilo, jedva da prikriva specijalne interese.“[63]

Razmatrajući politike međunarodnih finansijskih organizacija videli smo da su one sprovodile interes finansijskih tržišta više nego što su ispunjavale svoju izvornu misiju da pomažu zemljama u razvoju i unapređuju globalnu ekonomsku stabilnost. MMF i Svetska banka i jesu stvoreni sa ciljem da se ne ponove greške koje su omogućile uspon fašizma. Ove međunarodne finansijske institucije potiču iz Drugog svetskog rata i rezultat su međunarodne monetarne i finansijske konferencije u Breton Vudsu, održane u američkoj državi Nju Hempšir jula 1944, kao deo zajedničkih napora da se finansira obnova Evrope nakon ratnih razaranja, a i da bi se svet mogao spasavati od budućih ekonomskih depresija poput one koja je destabilizovala Vajmarsku Nemačku.[64] Zadatak Svetske banke bila su dugoročna ulaganja u razvoj kako bi se zemlje izvukle iz siromaštva. U svom originalnom konceptu MMF je bio zasnovan

na saznanju da tržišta često nisu dobro funkcionala, dakle, bio je osnovan s uverenjem da je potrebna kolektivna akcija na globalnom nivou da bi se održala ekonomska stabilnost. Ukoliko se čini da neka zemlja klizi u krizu, MMF treba da priskoči s namenskim sredstvima i kreditima namenjenim stabilizovanju situacije i da preventivnim delovanjem spreči rasplamsavanje krize.[65]

Džon Mejnard Kejnjz bio je ubedjen da je svet najzad shvatio političku opasnost prepustanja tržištu da se ravna isključivo prema sopstvenim zakonima. Međutim, kako primećuje Naomi Klajn, od početka svog osnivanja, MMF i Svetska banka nisu rasporedili vlast po principu „jedna zemlja jedan glas“, već prema veličini privrede zemalja, što je bio aranžman koji je SAD-u davao pravo veta na sve glavne odluke, a za vreme Regana i Tačerove njihove neoliberalne administracije koristile su MMF i Svetsku banku za sopstvene ciljeve, povećavajući njihovu moć i pretvarajući ih u sredstva za napredovanje korporacijskog pohoda.

Dakle, tokom godina svog postojanja MMF se promenio. Zasnovan na izvornom uverenju da su tržišta često loše funkcionala, MMF, prema rečima Stiglica, sada uz ideološku ostrašćenost uzdiže ideju o tržišnoj supremaciji. „Kejnjz bi se prevrnuo u grobu kada bi video šta se dogodilo njegovom detetu“ – primećuje Stiglic.[66]

3.4 Fukujamina objava „Kraja istorije“ u službi Fridmanove ideologije slobodnog tržišta

S krahom Sovjetskog Saveza, mnogi su verovali da će silina pomeranja s početka 90-ih dovesti do kraja ideološke ortodoksije i da će zemlje uspostaviti nekakav hibrid političke slobode i ekonomske sigurnosti.

Lideri Solidarnosti su osvajanjem vlasti želeli da testiraju sopstveni ekonomski program: postojala je šansa da državne fabrike, ako se pretvore u radničke zadruge, ponovo postanu ekonomski održive – radničko upravljanje bilo bi efikasno, tvrdi Naomi Klajn. [67] Drugi su se zalagali za postepeni pristup tranziciji koji je u to vreme zagovarao Gorbačov u Moskvi: polagana ekspanzija u

oblastima u kojima važe monetarna pravila ponude i potražnje, ujedno sa snažnim društvenim sektorom oblikovanim po uzoru na skandinavsku socijaldemokratiju.

Međutim u krugovima fridmanovaca smatrali su da se komunističke države moraju preobratiti u čist fridmanizam, a ne u kejnzijski kompromis. S obzirom na to da je krahom Sovjetskog Saveza slobodno tržište imalo globalni monopol, kejnzijski dodaci kapitalizmu više nisu bili potrebni. Prema Naomi Klajn, to je bila i istinska poenta Fukujamine objave „kraja istorije“. On nije tvrdio da na svetu više nema ideja, već naprsto da padom komunizma više nema ideja dovoljno jakih da predstavljaju dostojnog takmičara. Frensis Fukujama je rekao na Univerzitetu u Čikagu 1989. da kolaps komunizma ne vodi prema kraju ideologije ili stapanju kapitalizma i socijalizma, već prema neskrivenoj pobedi ekonomskog i političkog liberalizma. Zapravo, Fukujama je ponovio Fridmanovu tvrdnju da su slobodna tržišta i slobodan narod deo nerazdvojnog projekta, tvrdeći da tržišta lišena zakonske regulative u ekonomskoj sferi udružena sa liberalnom demokratijom u političkoj sferi predstavljaju krajnju tačku ideološke evolucije i konačan oblik uprave među ljudima. [68] Fukujama je, tvrdi Naomi Klajn, provukao osporavanu agendu privatizacije i slobodne trgovine u demokratski treći talas. Jeste narod zahtevao demokratsku samoupravu ali ta želja je samo u mašti Stejt Dipartmenta, čiji je Fukujama bio službenik, bila praćena zahtevima građana za uspostavljanjem ekonomskog sistema koji će im oduzeti svaku sigurnost zapošljavanja, i doneti siromaštvo i bedu.

Iste te godine kada je Fukujama objavio „kraj istorije“ i MMF i Svetska Banka obelodanili su „Vašingtonski konsenzus“, što je bila namera da se zaustavi svaka diskusija o bilo kakvим idejama izvan sefa slobodnog tržišta. Reč je o strategijama za globalno obuzdavanje demokratije i jednostavno i na silu nametanje ideologije slobodnog tržišta.

3.5 Vašingtonski konsenzus

„Privatizuj se ili crkni.“

Moto ekonomista MMF-a

Naomi Klajn navodi da je 1989. godine postalo jasno da Čikaška škola Miltona Fridmana upravlja MMF-om i Svetskom bankom kada je ekonomista Džon Vilijamson obelodanio „Vašingtonski konsenzus“. To je spisak ekonomskih mera za koje je rekao da ih ove institucije smatraju minimumom za ekonomsko zdravlje zemalja u tranziciji. Zapravo je ovaj spisak trijumf neoliberalizma: privatizacija, deregulacija, drastično kresanje društvene potrošnje i internacionalizacija tržišta. A u prilog ideološke obojenosti Vašingtonskog konsenzusa Naomi Klajn navodi zahteve sa spiska: „Sva državna preduzeća treba privatizovati“ ili „Trebalo bi ukloniti sve barijere koje sprečavaju ulaz stranim firmama.“[69]

Politika Vašingtonskog konsenzusa bazirana je na pojednostavljenom modelu slobodnotržišne ekonomije, modelu konkurentske ravnoteže u kojem nevidljiva ruka Adama Smita radi, i to radi savršeno.[70] S obzirom na to da po tom modelu nema potrebe za vladinom intervencijom, tj. slobodna nesputana tržišta rade savršeno, politike Vašingtonskog konsenzusa se ponekad kvalifikuju kao neoliberalne bazirane na tržišnom fundamentalizmu.[71]

Svaka zemlja koja je u vreme ekonomске krize tražila pomoć od MMF-a informisana je da mora da rekonstruiše svoju privredu od vrha do dna: program strukturalnog prilagođavanja.[72]

Iako globalna trgovina nije imala nikakve veze s okončavanjem krize, privatizacija i slobodnotržišne mere upakovane su zajedno sa finansijskom pomoći. Dakle, hoćete da spasete svoju zemlju od privrednog sloma, onda je rasprodajte, glasio je odgovor MMF-a, iako su zvaničnici MMF-a znali da ekomska stabilizacija nema direktnе veze sa ekonomskim prilagođavanjem, ali je imala veze sa korporativističkim pohodom i privatizacijom javnih resursa (rudnika, nafte, zemljišta, vode, škola, zdravstva). Tačnije, Fridmanove vizije su tako otelotvorene da bi odgovarale interesima multinacionalnih

korporacija koje žude za novim tržištima nesputanim okovima zakonske regulative.

Globalizacija ekonomije u značajnoj meri je rezultat, dakle, direktiva Vašingtonskog konsenzusa.[73] U njih se, da podsetimo, ubrajaju: rast direktnih stranih investicija, deregulacija – liberalizacija i privatizacija javnog sektora.

3.5.1 Privatizacija javnog sektora i globalno tržište

„Radi se o pretvaranju sveta u veliku trgovinu gde mogu kupiti Indijance ovde, žene tamo, gde mogu kupiti decu, imigrante, radnike, pa i cele zemlje kao što je Meksiko.“

Potkomandant Markos

Globalizacija je služila kao povod apologetama slobodnog tržišta da se smanji uloga države i da se omalovaži postojanje „države blagostanja“, prikazujući je kao neefektivnu. Racionalizacija javne potrošnje zbog nekonkurentnosti domaće privrede u eri tržišne kompeticije dovelo je do značajnih rezova u javnom sektoru kao što su obrazovanje, zdravstvo i socijalni programi. Mnoge vladine aktivnosti, međutim, nastaju upravo zbog podbačaja tržišta u obezbeđivanju „osnovnih usluga“.[74] Eliminacija javnog sektora može ostaviti ogromnu prazninu i dovesti do ogromnih patnji ljudi. Štiglic ukazuje i na to da nezaposlenost nakon ubrzane privatizacije može da predstavlja veliki socijalni trošak u svom najgorem obliku: u urbanom nasilju, porastu kriminalnih, socijalnih i političkih nemira i velikoj zabrinutosti i među zaposlenima koji su uspeli da sačuvaju posao, zatim jedno šire osećanje otuđenja, povlačenje dece iz škola, naročito tamo gde školovanje zahteva participaciju, da bi pomogla izdržavanje porodice.[75]

Stalno ponavljana teza o smanjivanju javnog sektora i prepuštanju kreiranja poslova privatnom sektoru u potpunosti samo su delovi iste neoliberalne dogme. Kako je to pokazala Naomi Klajn, tendencija privatnog sektora da preuzme ulogu države na sebe nigde nije ispunila očekivanja. Naprotiv, moćni lobiji poslodavaca opiru se oporezivanju dohodata iz kojih se finansiraju socijalni programi.

Slobodna trgovina i cirkulacija kapitala dovele su do konkurenčije između nacionalnih vlada, što je rezultiralo smanjenjem poreza i socijalnim deficitom i značajnom redukcijom javnih usluga.

3.5.2 Deregulacija i liberalizacija

Najveće finansijske institucije poput MMF-a i Svetske banke, videli smo, u svojim programima uspostavljaju ekonomske politike zasnovane na slobodnom tržištu.

Liberalizacija i deregulacija predstavljaju otklanjanje vladinog uplitanja u funkcionisanje finansijskog tržišta, tržišta kapitala, kao i barijera za trgovinu.[76]

Međutim, spisak i redosled poteza MMF-a, odnosno liberalizovanje tržišta kapitala i finansijskih tržišta tokom devedesetih, doprinelo je globalnim finansijskim krizama koje su nanele građanima „Azijskih tigrova“ zastrašujuće posledice (bedu, glad, dečju prostituciju, veliki broj porodičnih samoubistava).

Nova tržišta, kako primećuje Naomi Klajn, danas nisu proručena da se otvore pod pretnjom vojne sile, već kroz ekonomski pritisak pretnjom sankcijama ili uskraćivanjem finansijske pomoći međunarodnih finansijskih institucija u vreme velike krize. MMF naročito insistira na brzom tempu liberalizacije trgovine kao uslova za pomoć, pa zemlje koje se suočavaju sa krizom nemaju izbora već da se priklone zahtevima MMF-a. Iako uživa podršku korporacijske elite, liberalizacija trgovine izvedena protiv interesa zemalja u razvoju snažno je bila osporavana na antiglobalističkim protestima.

3.5.3 Direktne strane investicije

Direktne strane investicije podrazumevaju proizvodnju dobara od strane stranaca ili iznajmljivanje dobara od strane stranaca. Glavnu ulogu u globalizaciji odigrale su multinacionalne kompanije koje su prenele deo svojih operacija u drugu zemlju putem investicija. Direktna strana ulaganja su moćniji i vidljiviji aspekt globalizacije,

što svedoči o rastućoj ulozi multinacionalnih korporacija u globalnoj ekonomiji.

Kada strani biznis uđe u stranu zemlju često razori domaću privredu. Naomi Klajn je u knjizi *No logo* ukazala na to da kada Volmart dođe u neko naselje često dolazi do jakih protesta od strane meštana koji brinu šta će se desiti s lokalnom zajednicom ako sve lokalne radnje budu uništene.

Mnogo je potresnije čitati o surovoj eksploataciji u zemljama Trećeg sveta, gde se u prostorima fabrika, strogo ograđene industrijske zone zaklonjene od očiju javnosti, ručno proizvodi brendirana roba. U pitanju je strahovit fizički napor, dok se posao ne završi, sa fleksibilnim radnim mestima, grubim ponašanjem prema radnicama, bednim ili nikakvim dnevnicama, što prema Naomi Klajn svedoči o izopačenim nejednakostima globalne ekonomije: „Uznemiravajuća kombinacija proslavljenih naziva brendova i bednih uslova proizvodnje, pretvorili su Najk, Dizni i Volmart, u moćne metafore za brutalni novi način poslovanja. Eksploratorske fabrike u kojima se izrađuju brendirani proizvodi pričaju priče o skarednim nejednakostima globalne ekonomije: izvršni rukovodioci kompanija i slavne ličnosti zarađuju toliko da čoveku stane pamet – a sve to podupire jedan sistem kartonskih naselja, smrdljivih fabrika i bede i izneverenih očekivanja mlađih žena poput onih koje sam upoznala u Kaviteu, koje se bore da prežive.“[77]

3.6 Doktrina šoka

„Istorijski savremenog slobodnog tržišta – poznatijeg kao procvat korporativizma – ispisana je šokovima.“

Naomi Klajn[78]

Levičari tvrde da bi istinska demokratija sa pravednim zakonima koji sprecavaju korporacije da kupuju izbore nužno rezultirala vladom posvećenom preraspodeli bogatstva, a ne slobodnotržišnim obećanjima. Iako je Milton Friedman suprotno ovima verovao da glasači u svom interesu treba da glasaju za one političare koji će putem modela „kapajućeg/prelivajućeg bogatstva“ s vrha naniže

(s korporacija naniže) obezbediti opšte bogatstvo. Međutim, s obzirom na to da građani nisu verovali da se program strukturalnog prilagođavanja sprovodi u opštem interesu, niti da će u krajnoj liniji sve zemlje imati koristi od globalizacije tržišnog modela privrede, mnogi su prisiljavali zemlje svim sredstvima da prihvate te „reforme“, čak iako je javna podrška merama „Vašingtonskog konsenzusa“ mala. Ali kako su nametane radikalne ekonomski reforme zemljama?

Milton Fridman je predvideo da će neočekivanost, brzina i razmere ekonomskih promena izazvati psihološke reakcije u javnosti koje će olakšati prilagođavanje građana novonastaloj situaciji, nazivajući ovu nužnu taktiku „ekonomski šok terapija“. Kad god su vlade nametale obimne programe razvoja slobodnog tržišta odabran metod uvek je bila neočekivana šok terapija.^[79] Ekonomski šok terapija znači da će nagli grč trgnuti privredu i povratiti joj zdravlje, za šta je potrebna nagla promena politike, odnosno presudan šok u pogledu političkog kursa. Sve to stvara recesiju ili depresiju i masovna siromaštva. S obzirom na to da su „pacijenti“, poput Čilea za vreme Pinočea, loše reagovali na ekonomsku šok terapiju (rasli su inflacija, nezaposlenost, glad i beda) Fridmanovi recepti se nisu mogli nametnuti bez dvojnog elementa koji se nalazi u njihovoj osnovi: vojne sile, karavana smrti i ubijanja hiljada ljudi osnivanjem koncentracionih logora po celoj zemlji zatvaranjem više od 100.000 ljudi tokom tri godine. Prinudna moć države korišćena je za suzbijanje organizovanog radništva i obračunavanje sa neistomišljenicima kroz hapšenja i ubistva levičarskih aktivista i uništavanjem levičarske kulture – tvrdi Naomi Klajn.

Iako je Čile bio ekstremni slučaj, on rasvetljava centralni položaj države u projektu neoliberalizma jer su se i druge vlade takođe koristile autoritarnim političkim strategijama kako bi zastrašile stanovništvo i uvele radikalne slobodnotržišne reforme.^[80] U Argentini 70-ih, pod vlašću hunte, nestanak trideset hiljada ljudi većinom levičarskih aktivista bio je sastavni deo nametanja Čikaške škole. U Kini 1989. tok izazvan masakrom na Trgu Tjenanmen i kasnijim hapšenjima dao je Komunističkoj partiji Kine slobodu da pretvorи veći deo zemlje u svetskog izrabljivača, omiljenu lokaciju multinacionalnih kompanija, izvoznu zonu krcatu radnicima

zaplašenim da bi tražili veće nadnike i prava. Osporavajući time Fukujaminu tvrdnju da su demokratske i slobodnotržišne reforme blizanački proces, slobodno tržište kombinovano je sa autoritarnom političkom kontrolom: demokratija i ekonomija Čikaške škole (Milton Fridman bio je u Kini 1980) na Trgu Tjenanmen nalazile su se na suprotnim stranama. I odluka Borisa Jeljcina 1993. da pošalje tenkove da granatiraju zgradu parlamenta, Beli dom i pozatvara vođe opozicije, raščistila je teren za privatizaciju preduzeća koja je stvorila ozloglašene oligarhe u toj zemlji. Foklandski rat 1982. poslužio je Margaret Tačer da u nacionalističkoj euforiji otpočne prvu privatizacionu pomamu u zapadnoj demokratiji. Laboratorije čistog slobodnog tržišta zapravo su bile rasadnici korporacijskih država koje su, prema Naomi Klajn, savez između policijske države i velikih korporacija koje se uzajamno podržavaju i koje su udružile snage da bi svim raspoloživim sredstvima: „...poveli rat protiv trećeg sektora moći radnika i tako drastično povećali svoj deo nacionalnog bogatstva.“[81]

Međutim, da bi bila uvedena ekomska šok terapija potrebno je iskoristiti trenutke kolektivnih kriza, odnosno šokova izazvanih ratovima, prirodnim katastrofama i namerno izazvanim dužničkim krizama koje suspenduju demokratiju, za upuštanje u radikalno društveno i ekomsko prestrukturiranje. Prema Miltonu Fridmanu: „...samo kriza stvarna ili prividna dovodi do stvarne promene. Kad do takve krize dođe, mere koje se preuzimaju zavise od ideja koje leže naokolo. To je verujem naša osnovna funkcija: razvijati alternative za postojeću politiku, a potom ih održavati u životu i nadohvat ruke sve dok politički nemoguće ne postane politički neizbežno.“[82] Recimo, Svetska banka i MMF iskoristili su uragan Mič da bi pogodenim državama doturale finansijsku pomoć, ali uz visoku cenu. Dva meseca nakon uragana, vlade Honduras, Nikaragve i Gvatemale izglasale su zakone o privatizaciji aerodroma, pomorskih luka, državne telefonske kompanije, nacionalne energetske kompanije, vodosnabdevanje. Oborenii su ekološki standardi i olakšana strancima kupoprodaja nekretnina.[83] Uragan Mič bio je uvod za postcunamski kapitalizam katastrofe, o čemu će kasnije biti više reči.

Naročito ekonomske krize nisu manjkale tokom 80-ih i 90-ih godina i bile su rezultat dva osnovna faktora koja su vukla svoje korene iz vašingtonskih institucija. Prvi je bio njihovo insistiranje na prebacivanju nelegitimnih dugova koje su nagomilale diktature na nove demokratije. Drugi je bila, Fridmanom inspirisana, odluka direktora Federalnih rezervi SAD Pola Volkera da dozvoli enormno povećanje kamata, čime je nasleđeni dug preko noći porastao, izazivajući tzv. Volkerov šok.[84] I „udarom cena“ takođe se izazivaju ekonomski šokovi i to svaki put kad padne cena izvoznog artikla, što gura zemlje u još dublju zaduženost. Zapravo, što se globalna privreda više pridržavala Fridmanovih saveta s plivajućim kamatama i izvozno orijentisanom privredom, to je privredni sistem postajao podložniji krizi. U takvim okolnostima krize vlade su bile spremnije da prihvate Fridmanove radikalne savete.

Dakle, globalna privreda oslobođena regulative stvarala je dužničke šokove: 1. neograničene sume novca imaju slobodu da se velikom brzinom kreću globusom, 2. špekulanti mogu da se klade na vrednost svega, a rezultat je nestabilnost, jer nerazvijene zemlje, recimo supsaharska Afrika, koje se oslanjaju na izvoz sirovina upadaju u kontinuiranu krizu, 3. vrtoglavi rast kamata i skok nacionalnog duga uz sve daje recept za ekonomski haos.[85] A čim bi se neka zemlja udaljila od ortodoksije Čikaške škole, trgovci u Njujorku i Londonu smesta je kažnjavaju ulaganjem protiv valute zemlje, izazivajući još dublju krizu i potrebe za novim kreditima, opterećenih dodatnim dugovima. Na zamku otvaranja zemlje nestalnim čudima tržišta ukazao je i Mandela 1997. godine, rekavši da: „Upravo mobilnost kapitala i globalizacija njegovog i ostalih tržišta onemogućavaju zemljama da odlučuju o nacionalnoj ekonomskoj politici ne osvrćući se na verovatnu reakciju tih tržišta.“[86]

Dakle, u demokratijama je korporativni krstaški pohod preživeo tako što su zagovornici Fridmanovog slobodnog tržišta vešto prelazili iz jedne krize u drugu, stručno koristeći beznađe prouzrokovano vanrednim stanjem privrede da bi provukli mere kojima su vezivali ruke novim demokratijama. Tako je Poljska, nakon pobeđe Solidarnosti, da bi izbegla totalni ekonomski krah i potencijalnu opštu glad, zahtevala brisanje nasleđenih dugova i finansijsku pomoć od MMF-a. Međutim, poljski problem sagledavan

je kroz prizmu doktrine šoka. Privredni krah, ogromni nasleđeni državni dugovi od komunista, dezorientisanost prouzrokovana naglom promenom režima označili su da se Poljska nalazi u položaju za prihvatanje radikalne šok terapije. MMF i SAD pustile su Poljsku da sve dublje tone. U stanju vanredne politike omogućeno je da se, mimo demokratske procedure (parlamentarne diskusije i rasprave), suspenzijom demokratije, a ne u demokratskim okolnostima, forsira radikalno ubrzanje legislativnog procesa kako bi bio nametnut paket ekonomске šok terapije.^[87] U Južnoj Koreji, za vreme predsedničkih izbora, obaranje demokratije od strane MMF-a bilo je krajnje otvoreno. U nečuvenom činu mešanja u politički proces jedne suverene države MMF je odbio da pusti dogovorena sredstva dok se sva četiri kandidata za predsednika ne obavežu da će se pridržavati planova MMF-a. Glavna misija Čikaške škole, a to je zaštita privrede od demokratije, nikad nije bila eksplicitnija: mogu građani da glasaju koliko hoće i za koga hoće, ali ishod glasanja neće imati nikakvog uticaja na upravljanje privredom niti na model njene organizacije.^[88] Uzimajući sve ovo u obzir, Naomi Klajn i može da zaključi da je istorija savremenog slobodnog tržišta, poznatijeg kao procvat korporativizma, ispisana šokovima. Zemlje se dovode u stanje šoka ratovima, terorističkim napadima, vojnim udarima, prirodnim katastrofama, dužničkim krizama i potom bivaju ponovo šokirane od političara i korporacija koji eksploratišu strah i dezorientisanost koji su nastali kao posledica izvornog šoka da bi nametnuli ekonomsku šok terapiju. Ljudi koji se drznu da se odupru slobodnotržišnim reformama bivaju podvrgnuti i po treći put šoku od strane policije i islednika u zatvorima. Orlando Letelijer, bivši ambasador Čilea za vreme socijalističke vlade Salvador-a Aljendea, nakon bekstva u SAD optužio je Miltona Fridmana da je kao: „... intelektualni arhitekta i nezvanični savetnik tima ekonomista koji sada upravljaju čileanskom privredom suodgovoran za Pinočeove zločine. Fridmanov privredni plan mogao se samo sprovesti silom... postoji unutrašnji sklad između slobodnog tržišta i neograničenog terora.“^[89]

3.7 Kapitalizam katastrofe

„Država odumire i neko mora preuzeti njene funkcije... Niko za to nije bolje pripremljen od sveta velikog biznisa.“

Rokfeler[90]

„Ova strašna vremena pružaju najbolje prilike onima koji razumeju potrebu za fundamentalnim ekonomskim promenama.“

Džon Vilijamson

Multinacionalne kompanije s velikim međunarodnim investicijama u stranim zemljama želete su stabilno profitabilno okruženje: blage zakone o investiranju, poslušne radnike i nikakva ružna iznenađenja u vidu nacionalizacije imovine multinacionalnih kompanija. Pučevi, vojne intervencije, uspostavljanje krvavih diktatorskih režima, uz pomoć CIA-e, bili su sredstva za postizanje tih ciljeva (1973. svrgavanje demokratski izabranog socijalističkog predsednika Aljendea u Čileu koji je želeo da uz poštenu refundaciju nacionalizuje imovinu veleposednika i stranih kompanija). Bio je to ujedno i proces kojim umesto da budu inspirativni primeri, ove zemlje postale su zastrašujuće upozorenje o onome šta se dešava siromašnim nacijama koje misle da mogu da se izvuku iz Trećeg sveta.

Međutim, današnjem kapitalizmu katastrofe, odnosno, prema Naomi Klajn, arhitektama rata i korporativnim političarima, ratovi (Irak), teroristički napadi, prirodne katastrofe (uragan Mič, uragan Katrin, cunami, požari, epidemije) i ekonomski kolapsi država, po sebi su izvori ogromnih profita. Orkestrirane pohode na javnu sferu posle katastrofnih događaja, udružene s tretmanom katastrofa kao uzbudljivih tržišnih mogućnosti, Naomi Klajn naziva „kapitalizam katastrofe“.[91] Kao fundamentalistički oblik kapitalizma, kapitalizam katastrofe je zapravo model eksploracije kriza i katastofa koje su mu potrebne da bi mogao da napreduje i ostvaruje enormni profit.

Tako su eksploatacija krize u ratu u Iraku i postcunamijskoj katastrofi u Šri Lanki zapravo kulminacija tri decenije strogog poštovanja Fridmanove doktrine šoka.[92] Naime, posle 11. septembra 2001. eksploatacija strašne tragedije postala je norma kako bi se kompanijama omogućio profit, ali je u Americi sproveden i domaći vid ekonomске šok terapije. Bušov tim, fridmanovski do srži, žurno se dao na eksploataciju šoka kako bi progurao svoju viziju šuplje vlade u: „...kojoj bi sve od vođenja rata do reagovanja u vanrednim situacijama bio poslovni poduhvat koji treba da doneše profit.“[93] Tako je država sada imala ulogu kolonizovane teritorije, a korporacije su konkistadori. Odnosno, šok terapija je doživela svoju evoluciju, jer umesto rasprodaje državnih kompanija i javnih dobara, Bušov tim stvorio je osnovu za nove postupke: Rat protiv terorizma, kod kuće i u inostranstvu, koji je trebao da bude privatан. Svakako, da bi ovo postigla, Bela kuća je, u fridmanovskom maniru, iskoristila osećaj straha i pogibelji, stvoren terorističkim napadom od 11. septembra, da bi drastično povećala ovlašćenja izvršne vlasti. Ove postupke Naomi Klajn naziva „usporen državni udar“, a koji se odnosio na kontrolu, nadzor, hapšenja i vođenja rata. Sam režim postaje autoritarniji. Mobilni telefoni i surfovanje internetom preobratili su se u moćne načine sveobuhvatnog državnog nadzora uz punu saradnju privatizovanih telefonskih kompanija. Uklanjanje granica, taj veliki simbol globalizacije, zamenjeno je procvatom industrije graničnog nadzora, od optičkog skeniranja i biometrijskih ličnih karti do planirane haj-tek ograde između SAD i Meksika. Strah od terorizma postao je jači od straha od života u nadziranom društvu.[94]

Zatim su te novopojačane i izdašno finansirane funkcije bezbednosti, vojne invazije, okupacije i rekonstrukcije Iraka smesta predate privatnom sektoru da ih obavlja uz profit. Iako je kao cilj navedena borba protiv terorizma, efekat je bio stvaranje kapitalizma katastrofe: potpuno razvijene nove privrede, bazirane na otadžbinskoj bezbednosti, privatizovanom ratu i obnovi posle katastrofe, zadužene ništa manje nego za izgradnju i vođenje privatizovane bezbednosne države, kod kuće i u inostranstvu. Kako piše Naomi Klajn, bio je to vrhunac Fridmanove kontrarevolucije:

„...globalno tržište se decenijama hranilo udovima države sada je počelo da joj proždire srce.“ [95]

Čak je i deo islednika u ozloglašenim logorima poput Gvantanama u privatnom aranžmanu. Islednici moraju da dobiju od zatvorenika onu vrstu podataka pogodnih za podizanje optužnice koju traže njihovi poslodavci u Vašingtonu. Ova dinamika stvorena je za zloupotrebe: „...kao što će zatvorenici pod torturom reći bilo šta samo da bol prestane, tako privatni preduzetnici imaju snažan ekonomski podsticaj da upotrebe sve neophodne taktike da bi isporučili tražene informacije bez obzira na njihovu pouzdanost.“ – piše Naomi Klajn.[96]

Svaki način na koji je Bušova administracija definisala parametre Rata protiv terorizma služio je da poveća njegovu profitabilnost i održivost kao tržišta: od definicije neprijatelja, preko pravila o borbenim dejstvima, do stalno rastućih razmera sukoba. Tako je, kako naglašava Naomi Klajn, zbog ekonomske profitabilnosti Rat protiv terorizma postao sastavni deo globalne ekonomske arhitekture.[97] Konflikt u Ratu protiv terorizma nije ograničen u pogledu vremena, prostora i cilja, tako da je odgovor na terorizam neostvariv zadatak, ali u ekonomskom smislu rat je nenadmašan.

Dakle, kapitalisti katastrofe, arhitekte Rata protiv terorizma deo su vrste korporativnih političara za koje su katastrofe ciljevi po sebi – totalna integracija poslovne i političke elite. Izjednačavajući interes multinacionalnih korporacija s interesima SAD-a i, štaviše za ceo svet, dobija se oblik plana sa opasnim posledicama. Jer Bušovi glavni funkcioneri zadržali su svoje interese u kompleksu kapitalizma katastrofe čak i nakon što su ušli u novu eru privatizovanog rata i reagovanja na katastrofe, što im omogućava da profitiraju na katastrofama koje izazivaju.

Stapanje političkih i profiterskih ciljeva nigde nije tako očigledno kao na bojnim poljima Iraka. Kao treća po veličini svetska rezerva nafte, Irak je morao da bude meta arhitekata invazije. Puštajući stravično nasilje sa lanca, tvrdili su da je Bliski Istok rasadnik terorista zato što nedostaje slobodnotržišna demokratija u regionu. Jasno je da je uvek posredi sloboda za multinacionalne kompanije,

tako da je u Iraku postalo otvoreno jasno da je slobodna trgovina imperijalni projekat koji nova tržišta za multinacionalne kompanije osvaja na bojnim poljima preventivnim ratovima.

Od 2003. godine, nakon invazije Iraka, svet postaje sve manje miran, dok se istovremeno nagomilava sve veći profit. Današnja globalna nestabilnost stvara sve veće profite sektoru visokotehnološkog obezbeđenja, građevinskoj industriji, privatnim zdravstvenim i farmaceutskim kompanijama, sektoru nafte i gasa. Teroristički napadi sada se dočekuju sa oduševljenjem.[98]

Uspevajući da pretvorи catastrofu u svoju dugoročnu korist, bujice katastrofa pretvaraju se u spektakularne profite. Čak i sami privredni sistemi koji se protive svim pokušajima zakonske regulative, zaštite čovekove okoline, sami po sebi generišu stabilan priliv katastrofa, bilo vojne, bilo ekološke ili finansijske prirode. Naša zajednička zavisnost od prljavih izvora energije stvara stabilan priliv drugačijih kriznih situacija: prirodne katastrofe poput najnovijeg izlivanja nafte i ratovi vođeni zbog kontrole nad oskudnim resursima koji zauzvrat dovode do terorističkih napada.

Aktivno stvaranje kriza u svetu od strane kapitalista katastrofe, zbog ogromnih profita koje katastrofe donose, najavio je Džon Vilijamson još 1993. godine na jednom skupu „neoliberalnog plemena“: „...čovek mora da se pita ima li bilo kakve logike razmišljanje o namernom izazivanju krize kako bi se otklonila politička smetnja reformama... Da li bi kriza manjih razmera mogla poslužiti? Da li je moguće isplanirati krizu koja bi poslužila istoj političkoj funkciji...“[99]

4. Bilans neoliberalne globalizacije

„Globalizacija danas nije u interesu mnogih siromašnih u svetu.“

Džozef Stiglic

4.1 Neoliberalna globalizacija: protekcionizam, siromaštvo i nacionalizam

„I zato širom sveta deca rade u poljima sa otrovnim pesticidima, u opasnim rudnicima i u fabrikama gume i čeličanama, gde im teške mašine odsecaju prstiće i ručice. Mnoga takva deca proizvode robu za inostrano tržište...“

Naomi Klajn[100]

Svet zaista stremi sve tešnjoj povezanosti i stvaranju jedinstvenog globalnog prostora, ali u istom procesu nastaju kao provalija duboke polarizacije. Urlih Bek kaže da je svet postao: „... opasno nejednak prostor... Samo za isplatu dugova s Juga na Sever teče u godini 200 milijardi dolara... Globalne nejednakosti rastu – od 1960. do 2000. godine udio najbogatijih 20% stanovništva svijeta u globalnom dohotku porastao je sa 70% na 90%, dok se udio najsilomašnijih smanjio od 2,3% na 1%. Dok se od 1,2 milijarde ljudi gotovo petina stanovništva mora zadovoljiti s manje od jednog dolara dnevno, pomoći državama u razvoju od 1999. smanjio se za još 20%.[101].

Ekspanzija nesputanog tržišta i kapitala najprodornije su sile globalizacije, ali istom silinom kojom povezuju svet „kapajuća ekonomija“ ga i deli. Presudna uloga u eksplozivnom proširivanju provalije između svetova pripada silovitom usponu i vladavini neoliberalizma koji je smenio kontrolisani kapitalizam države blagostanja.

Dakle, trijumf neoliberalizma Čikaške škole ubrzava ritam globalizacije, ukida intervencionističke barijere slobodnom kretanju transnacionalnog kapitala, stvarajući jedinstven svet bez granica. Privlačnost neoliberalizma ogleda se u tome što „boljševici neoliberalizma“ tvrde da on seče parazitske troškove birokratije države blagostanja, štiteći domaće firme od spoljne konkurenčije. Ovo je svakako slika neoliberalizma u njegovom idealno tipskom obliku i ne odgovara stvarnosti: američka industrija je protekcionistička, a kako je to primetila Naomi Klajn, poslovi za vreme Džordža W. Buša dodeljivani su bez tendera, što je dovelo do toga da je profit

multinacionalnih korporacija korporativnih političara doživeo meteorski uspon od 700%, poput firmi u kojima akcije imaju Dik Čejni i Donald Ramsfeld. Smisao neoliberalizma je u smanjenju socijalnih davanja.

Zapravo, princip neoliberalizma je brutalan: smanjenjem socijalnih izdataka privatni kapital se uvećava!

Potvrdu ovoga nalazimo u činjenici da iako je bogatstvo planete uvećano za 6 puta, prosečni dohodak u 100 zemalja sveta u stalnom je opadanju: gotovo 60% stanovnika planete lišeno je pristupa osnovnim potrebama, trećina nema vodu za piće. Istovremeno tri najbogatije osobe na svetu poseduju imetak koji je veći od bruto nacionalnog dohotka 48 najsiroromašnijih zemalja: 4% njihovog bogatstva bilo bi dovoljno da svim siromašnima sveta omogući obrazovanje, adekvatne medicinske potrebe i ishranu.

Najveću dramu predstavlja supersaharska Afrika koja najavljuje rađanje „Četvrtog sveta“ ekstremne bede čitavog jednog kontinenta sa gotovo 500 miliona stanovnika. Ove zemlje postaju sve više marginalizovane upravo kada su integrisane u globalno svetsko tržište. Ekonomski globalizacija samo je zaoštrena jer zasnivaju svoj izvoz na sirovinama čija je cena drastično oborenata, dok je spoljni dug Afrike zahvaljujući i skoku kamata porastao za 14 puta.

Već je rečeno da gigantska moć transnacionalnog kapitala stalno preti da ode iz zemlje i investira na lokacijama sa jeftinom radnom snagom i manjim troškovima socijalne zaštite, što predstavlja eroziju socijalne države. U izveštaju OUN-a za 1999. godinu zaključuje se da socioekonomske napetosti – merene povećanjem nezaposlenosti, nejednakosti i nezadovoljstvom prihodom predstavljaju glavni faktor povećanja stope krivičnih dela. Svet kriminala, prostitucije, droge i nepismenih – crne rupe globalizacije, nisu isključivo na periferijama, one se nalaze u svakom gradu prvog sveta stvarajući novu geografiju socijalnog aparthejda.

Reakcija na novi svetski poredak, odnosno na represivnu formu globalizacije (Irak) rađa eksploziju etničkih konflikata: „Mekdonaldizacija sveta i džihad dva su pola jednog istog magistralnog procesa.“[102] Agresivna homogenizacija, globalno uniformisanje sveta i sabijanje svih kultura u isti globalni kalup

izaziva burnu reakciju. Prema Miroslavu Pečujliću, tamna strana ekonomске globalizacije i sukobi civilizacija nisu zbivanja odvojena Kineskim zidom: „Najdublja socijalna polarizacija i najšire osiromašenje, pasivno osećanje gubitništva i nemoći preobražavaju se u aktivni nacionalizam i verski fundamentalizam.“[103]

4.2 Izneverena obećanja „prelivajuće pravde“

Ekonomска politika Čikaške škole koja se proširila svetom jeste ono što otkriva „...još gore zverstvo koje kažnjava milione ljudskih bića izlažući ih planiranoj bedi.“[104]

Zemlje najbrže globalizacije imaju istovremeno visoke stope ekonomskog rasta, ali i drastično povećanje socijalne nejednakosti, za oko jednu petinu. Neoliberalizam i rast nejednakosti su povezani, što dokazuju činjenice da se u tri zemlje koje su sledile najrigorozniju neoliberalnu politiku (SAD, Velika Britanija i Novi Zeland) socijalna nejednakost povećala brže nego u drugim zemljama. Uporedo sa tehnološkim napretkom i porastom profita zaposlenost opada, što za sobom povlači propadanje kroz vrtlog siromaštva i bede. Oslanjanje na tržišne mehanizme nije dostiglo zadovoljavajući nivo koji bi zadovoljio potrebe svega stanovništva, kako to tvrde neoliberalni apologeti, već gotovo isključivo radi u korist uskih elita.[105]

U zemljama gde god su se vlade prihvatile Vašingtonskog konsenzusa siromašni su imali malo koristi od ekonomskog rata. U Latinskoj Americi rast nisu pratili smanjivanje nejednakosti i siromaštva. U nekoliko slučajeva je siromaštvo još više naraslo. Iako MMF s ponosom govori o progresu u Latinskoj Americi „Čileanskom čudu“ ostvarenom tržišnom reformacijom pod dirigentskom palicom Miltona Fridmana, neoliberalni apologeti jedva da spominju broj žrtava torture i broj ljudi koji žive u siromaštву.

Kriza u Aziji, koju je Milton Friedman ekonomskom šok terapijom nastojao da zauzda, još uvek nije prošla. Kad za dve godine bez posla ostane 24 miliona ljudi ukorenjuje se nova vrsta beznađa koja se širi regionom i izražava na različite načine, od značajnog porasta verskog ekstremizma u Indoneziji i Tajlandu, do eksplozivnog porasta stope seksualne eksploracije dece.[106]

Nakon ekonomске šok terapije koju je u Rusiji propisao Džefri Saks, a sproveo Jeljin, sredinom 90-ih 72 miliona Rusa je živelo u siromaštvu (do 1989. bilo je 2 miliona siromašnih). 25% Rusa, gotovo 37 miliona ljudi, živelo je u siromaštvu koje se opisivalo kao užasno. Godine 2006. ruska vlada je priznala da u Rusiji ima 715.000 dece beskućnika, a procene UNICEF-a govore da ih tamo ima preko tri i po miliona. Broj narkomana skočio je za 900%, stopa nasilnih zločina povećana je za četiri puta.[107]

I u Poljskoj, u kojoj nije bilo nezaposlenosti za vreme komunizma, nakon ekonomске šok terapije stopa nezaposlenosti je iznosila 20%, a ispod linije siromaštva živi 59% Poljaka.

Skandalozni su i rezultati uvođenja „prelivajuće pravde“ u Južnoafričkoj republici. Broj ljudi koji preživljava s manje od jednog dolara dnevno udvostručio se na četiri miliona u 2006. Između 1991. i 2002. godine stopa nezaposlenosti crnih Južnoafrikanaca udvostručila se, skočivši sa 23% na 48%. Vlada ANK sagradila je 1,8 miliona domova, ali u međuvremenu je dva miliona ljudi ostalo bez krova nad glavom.[108]

Krute politike strukturalnog prilagođavanja iznuđivale su u zemljama smanjenje davanja za obrazovanje, zdravstvo i socijalnu zaštitu, što je dovelo do povećanja stepena prostituisanja dece, izdaci za borbu protiv AIDS-a značajno su smanjeni, što je dovelo do visoke smrtnosti obolelih, porast je broja porodičnih samoubistava, narkomanija se širi. Jedva preživljavajući, siromašni ne mogu slati decu u škole, a bez obrazovanja i njihova deca su osuđena na siromaštvo: „...siromaštvo se prenosi iz generacije u generaciju“ – primećuje Štiglic.[109]

Uz siromaštvo dolazi i osećanje nemoći. Svetska Banka je 2000. intervjuisala hiljade siromašnih u okviru ankete „Glas siromašnih“. Pojavilo se nekoliko očekivanih tema: siromašni osećaju da su bezglasni, da nemaju kontrolu nad svojim životom. Njih šibaju sile koje su van njihovog dometa.

To je priča o merama koje MMF naziva programom strukturalnog prilagođavanja. Države se naposletku stabilizuju, ali nova ravnoteža se ostvaruje ostavljanjem „...miliona ljudi da leži pored ivice puta...“ (Habermas): radnika iz javnog sektora, malih privrednika, sitnih

farmera, sindikalaca. „Nakazna tajna stabilizacije“, piše Naomi Klajn, „jeste u tome da se velika većina njih nikad više ne domogne čvrstog tla. Završavaju u slamovima u kojima sada živi oko milijardu ljudi. Oni su razbaštinjeni, ljudi koje je nemački pesnik Rajner Marija Rilke opisao kao one koji ne ‘kojima ne pripada ni prošlost ni budućnost’.“[110]

Zaključak

Drugačiji svet je moguć.

„To je veter odozdo, veter pobune, dostojanstva; on nije samo odgovor na veter odozgo koji se nameće... To nije samo uništenje jednog nepravednog i samovoljnog sistema; to je pre svega nada u povratak dostojanstva i pobune u slobodi i dostojanstvu. Ovaj će veter dunuti sa planina. On već sada, u tajnosti, pod krošnjama, rađa jedan novi svet, svet koji postoji kao slutnja u srcima kojima on donosi hrabrost.“

Potkomandant Markos

„Ne mogu stvoriti vašu povest za vas. Ali mogu vam reći da je na vama da je stvorite.“

Potkomandant Markos

Da li je možda došao trenutak kada je svest dovoljno sazrela da se izvrši globalna inicijativa za „napad“ na multinacionalne korporacije?

Trijumf velikog pritiska javnosti na naftnu kompaniju Šel da odustane od potapanja svojih platformi na otvorenom moru Naomi Klajn govori da delovanja različitih NVO, pokreta i inicijativa nisu bez rezultata. Zbog toga Naomi Klajn u knjizi *Ne logo* i piše: „Ako je moguće posustajanje jednog brenda, onda je zamislivo da se to može dogoditi i sa celokupnom strategijom brendiranja: jednom kad se određena količina brendiranja vezala za kulturu, oni među nama koji su brendirani zahvaljujući kompanijama Najk, Volmart,

Majkrosoft, Dizni, Starbaks ili nekog drugog, počeće da se okreću ne samo protiv ovih i sličnih logoa, već i protiv kontrole korporacija nad prostorom koji nam pripada i mogućnostima izbora koje imamo. Možda postoji trenutak... kada se protivnapad ne usmerava direktno na proizvod koji je naglo izašao iz mode. Nego na multinacionalke koje stoje iza brendova.”[111]

Ove proročke reči Naomi Klajn našle su svoju podršku u akcijama „globalnog naroda“. Stvaranje alterglobalističkog pokreta koji stalno deluje po ovim pitanjima postao je cilj za koji se vredi boriti. Suprotno defetističkim stavovima koji na građane gleda: „...kao na krdo stoke koje se hrani reklamama i koje se drži u zarobljeništvu zahvaljujući hipnotičkim činima komercijalne kulture...“[112], već u vreme objavljivanja knjige, globalni narod Sijetla prestao je da bude : „...brendirana krava koja će naprsto glupo stajati i preživati.“[113]

Simboli svetskog ekonomskog poretku danas su svuda objekat napadanja. Sastanci međunarodne elite moći povod su za velike demonstracije alterglobalističkog pokreta. Međutim, prvi protesti povodom sastanka Svetske trgovinske organizacije u Sijetlu 1999. godine predstavljali su šok koji je pokolebao moćnike u njihovoј viziji globalizacije. Skoro preko noći globalizacija je postala pitanje našeg vremena koje suviše pritiska. Otada je alterglobalistički pokret ojačao. Svaki sastanak MMF-a, Svetske Banke i Svetske trgovinske organizacije povod je za demonstracije .

Iako su protesti protiv neoliberalnih politika i poteza međunarodnih institucija prisutni decenijama u zemljama u razvoju, kad god bi se ostri programi strukturalnog prilagođavanja u njihovim zemljama pokazali isuviše teški, njihovi protesti uglavnom se nisu čuli na samozadovoljnem Zapadu. Međutim, stvari su se promenile. Prema Naomi Klajn, demonstracije protiv Svetske trgovinske organizacije u Sijetlu i MMF-a i Svetske banke u Vašingtonu i na drugim mestima, našli su svoju inspiraciju u pokretu Zapatista. S ovim se slaže i Andrej Grubačić koji smatra da pravu metodologiju alterglobalističkog otpora treba tražiti na Globalnom Jugu, među Zapatistima u Južnom Meksiku. Zapatistička gerila, čiji pripadnici više ne nose oružje, predstavlja, posle velikog zapatističkog ustanka 1. januara 1994. godine u oblasti Čiapasa, neiscrpno vrelo inspiracija

za aktiviste „globalizacije odozdo“. Zapatisti su prepoznali blef neoliberalizma i njegovo nasrtanje na demokratiju. Prema rečima potkomandanta Markosa, predvodnika postmoderne gerile,: „... ova armija ne želi da bude armija“, ona „želi da sruši moć ali ne da bi je uzela“. Sa sklonostima prema direktnoj akciji, kolektivnom odlučivanju i decentralizovanom organizovanju, cilj Zapatista dakle nije zadobiti kontrolu, nego zauzeti i izgraditi autonomne prostore gde mogu cvetati demokratija, sloboda i pravda.[114] Ovo je suština Zapatizma: globalni poziv na revoluciju, da počnete tamo gde jeste i da se borite svojim vlastitim oružjem. To može biti video-kamera, reči, dela sve ovo je prema potkomandantu Markosu takođe oružje.

Značaj Zapatista tako je prekoračio uske granice Čiapasa i Meksika, tako da su „...postali primer mogućeg svima ostalima“ – smatra Valerštajn.[115] Ovaj se organizacioni model proširio kroz Latinsku Ameriku i svet. Prema Naomi Klajn, može se videti u „društvenim centrima“ u Italiji, u brazilskom Pokretu seljaka bez zemlje koji prisvajaju površine neiskorišćenog poljoprivrednog zemljišta te ih iskorištavaju za održivu poljoprivrodu, škole, bolnice. Iste te ideje o mobilizaciji ljudi prožimaju argentinski pokret Piguetero, organizaciju nazaposlenih radnika, koje je glad nateralna da osmisle nove načine dobijanja ustupaka od države.[116] Suštinski smisao Zapatizma je i u tome da se i alterglobalistički pokret ne deklariše kao antiglobalistički, već, kako kaže anarhistkinja Ivan Liu: „Mi nismo antiglobalistički pokret. Mi smo protiv globalizacije koju vode korporacije. Mi smo globalni pokret za pravdu.“ Odnosno, pokret više pokreta, kako neki sledeći Zapatisti nazivaju alterglobalistički pokret. Pokret koji podupire i vatreno brani globalno pravo na raznolikost: kulturnu raznolikost, poljoprivrednu raznolikost, ekološku raznolikost.

Iako kritičari alterglobalističkog pokreta kao njegovu manu navode da je lišen „centralne teme“ ili „koherentne ideologije“, prema Naomi Klajn ovo je njegova najveća vrlina koja ga odvaja od prethodnih pokreta i čini primamljivim za obične ljudе. Alterglobalistički pokret pokušava da kreira horizontalne mreže organizacije nasuprot vertikalno organizovanim strukturama poput partija ili korporacija, a ove mreže počivaju na postulatu

decentralizovane, nehijerarhijske direktnе demokratije. Demokratija u krupnom planu, čvrsto prizemljena.

Prvi Svetski socijalni forum u Porto Alegreju, sa sloganom Drugačiju svet je moguć, koji je, prema Naomi Klajn, bio „...kraj kraja povijesti...“[117], bio je prilika da ovaj pokret u nastajanju prestane da više protiv čega se bori i počne da artikuliše za šta se bori. Naglasak na Forumu bio je na alternativama što dolaze iz zemalja koje najakutnije trpe negativne posledice neoliberalne globalizacije: masovne migracije, proširivanje imovinskih razlika, slabjenje političke moći građana. U Porto Alegreju su se fragmentirane alterglobalističke snage počele preobražavati u pokret za demokratiju koji brani pravo lokalnih zajednica na neposrednu demokratsku participaciju i demokratske alternative. Otuda i ono što je izrastalo iz Porto Alegrea nije bila globalna vlada, nego vizija bolje povezanosti međunarodne mreže lokalnih inicijativa koje su utemeljene u neposrednoj demokratiji. Naglasak je dakle na pluralizmu i različitosti, što manifestuje duh alterglobalističkog pokreta, zasnivajući budućnost na globalnom dijalogu, a ne na odlukama nametnutim od strane nove elite. Jer alterglobalistički pokreti dešavaju se zato što ljudi posmatraju kako vlast putuje prema neodgovornim multinacionalnim korporacijama i međunarodnim finansijskim institucijama, ali i prema sve više centralizovanim nacionalnim, pokrajinskim i gradskim upravama. Zato ovi ljudi zahtevaju finansijsko i demokratsko oruđe kojim mogu kontrolisati svoje sudsbine, iskoristiti svoju stručnost, izgraditi raznolike privredne grane koje su istinski održive. I ti ljudi imaju mnoštvo ideja.

Snaga alterglobalističkog pokreta, sastavljenog od mnogih pokreta, jeste u tome što on nudi stvarnu alternativu homogenizaciji i centralizaciji koju predstavlja neoliberalna globalizacija. Uistinu raznolik globalni pokret.

Neuspeh „globalizacija odozgo“ sa novom svetskom krizom u kojoj se nalazimo neće pružiti nikakvu garanciju da je novi pravedniji svet bliži. Njegova sudsina zavisi, prema Grubačiću, od predanosti i integriteta, mudrosti i jedinstva onih koji se bore za globalizaciju odozdo. Socijalni forumi, demonstracije, svi pokreti i naporci moraju

se pretvoriti u jedinstveni obrazac socijalne promene, a kada se to bude desilo, tvrdi Grubačić, više se neće postavljati pitanje da li će biti uspostavljena socijalna pravda već kada! Jer:

„To je naš san, zapatistički paradoks – san koji nam uskraćuje spavanje. Jedini san koji se sanja u budnom stanju, dok se ne spava. Povijest koja se rađa i othranjuje među narodom.“

Potkomandant Markos

Bibliografija

- Bodrijar, Žan. „Duh terorizma“. *NSPM* vol. VII, no. 3-4.
- Čomski, Noam. *11. septembar*. Beograd: Draganić, 2002.
- Džad, Toni. „Sami sebi najveći neprijatelj“. *NSPM* vol. VII, no. 3-4.
- Gidens, Entoni. *Odbegli svet*. Beograd: Stubovi kulture, 2005.
- Grubačić, Andrej. „Zašto nisam anti-globalista“. www.magazin.buka.com.
- Habermas, Jirgen. *Postnacionalne konstelacije*. Beograd: Otkrovenje, 2002.
- Habermas, Jirgen. „Evropska nacionalna država pod pritiskom globalizacije“. *NSPM* vol. VII, no. 3-4.
- Hobsbaum, Erik. *Globalizacija, demokratija i terorizam*. Beograd: Arhipelag, 2008.
- Kaninem, Frank. *Teorije demokratije*. Beograd: Filip Višnić, 2003.
- Kehil, Demijen. „Kraj neoliberalizma“. *Z magazin* br. 8.
- Klajn, Naomi. *No logo*. Beograd: Samizdat B92, 2003.
- Klajn, Naomi. *Ograde i prozori*. Zagreb: V.B.Z., 2003.
- Klajn, Naomi. *Doktrina šoka*. Beograd: Samizdat B92, 2009.
- Nedović, Slobodanka. *Država blagostanja*. Beograd: CUPS i CeSID, 2005.
- Nozik, Robert. „Objašnjenja nevidljivom rukom“. *NSPM* vol. X, no. 1-4.
- Pećujlić, Miroslav, „Planetarni kentaur: dva lika globalizacije“. *NSPM* vol. VII, no. 3-4

Pečujlić, Miroslav. „Trka između demokratske i autoritarne globalizacije“. U *Zbornik: Globalizacija, problemi, dileme, odgovori*. Beograd: ŽuC 2003.

Stiglic, Džozef. *Protivrečnosti globalizacije*. Beograd: SBM-x, 2002.

Stojiljković, Zoran. *Konflikt i ili dijalog*. Beograd: Čigoja štampa, 2008.

Valerštajn, Imanuel. „Zapatisti – druga faza“. www.freedom.fight.net/zapatisti/tekstovi.htm.

Vuletić, Vladimir. *Globalizacija*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2006.

[1] Entoni Gidens, *Odbegli svet* (Beograd: Stubovi kulture, 2005), 33.

[2] Citat preuzet od: Vladimir Vuletić, *Globalizacija* (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2006), 10.

[3] Najjednostavnija je podela dimenzija na ekonomsku, kulturnu i političku. Upor. Vladimir Vuletić, Isto, 45. U radu ćemo se baviti ekonomskom i političkom dimenzijom globalizacije.

[4] Nav. prema: Vladimir Vuletić, Isto, 19

[5] Tako Džozef E. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije* (Beograd: SBM-x, 2002), 87.

[6] Uporedi Naomi Klajn, *Doktrina šoka* (Beograd: Samizdat B92, 2009), 23.

[7] Tako Tomas Fridman piše: „Globalizacija ima izrazito američki lik: svet jede 'Big mek', pije koka-kolu ili pepsi-kolu, koristi IBM kompjutere, Windovs. Amerika bičuje svet da ubrza kretanje, mi verujemo da američke institucije moraju sve ostale da pošalju na groblje istorije... Nasuprot tradicionalnim osvajačima, mi se ne zadovoljavamo samo time da pokorimo druge, već insistiramo da postanu slični nama.“ Nav. prema Miroslav Pečujlić, „Planetarni kentaur: dva lika globalizacije“, *NSPM* vol. VII, no. 3-4: 26.

[8] Džozef E. Stiglic, Isto, 225.

[9] Džozef E. Stiglic, Isto, 9.

[10] Nav. prema Naomi Klajn, Isto, 506.

[11] Džozef E. Stiglic, Isto, 226.

[12] Toni Džad navodi da je svaki peti Amerikanac siromašan, a da 60% više novorođenčadi umre tokom prve godine života u SAD nego u Francuskoj i

Nemačkoj. Toni Džad, „Sami se najveći neprijatelj“, *NSPM* vol. VII, no. 3-4: 175.

[13] Erik Hobsbaum, *Globalizacija, demokratija i terorizam* (Beograd: Arhipelag, 2008), 9.

[14] Miroslav Pečujlić, Isto: 34.

[15] Entoni Gidens, Isto, 53.

[16] Entoni Gidens, Isto, 60.

[17] Entoni Gidens, Isto, 30.

[18] Žan Bodrijar, „Duh terorizma“, *NSPM* vol. VII, no.3-4: 155.

[19] Jirgen Habermas, „Evropska nacionalna država pod pritiskom globalizacije“, *NSPM* vol. VII, no.3-4: 144.

[20] Tako Miroslav Pečujlić, Isto: 24.

[21] Vladimir Vuletić, Isto, 16.

[22] Tako Miroslav Pečujlić, Isto: 24.

[23] Miroslav Pečujlić, Isto: 24.

[24] Uporedi, Vladimir Vuletić, Isto, 21 i Miroslav Pečujlić, Isto: 24.

[25] Nav. prema: Vladimir Vuletić, Isto, 20.

[26] Isto, 19.

[27] Isto, 21.

[28] Isto, 22.

[29] Isto, 22.

[30] Naomi Klajn, *Ograde i prozori* (Beograd: V.B.Z., 2003), 147.

[31] Tako Miroslav Pečujlić, Isto: 26.

[32] Isto, 26.

[33] Jirgen Habermas, *Postnacionalna konstelacija* (Beograd: Otkrovenje, 2002., str. 92

[34] Naomi Klajn, *Ograde i prozori*, već nav., 147.

[35] Erik Hobsbaum, Isto, 28.

[36] Miroslav Pečujlić, Isto: 33.

[37] Andrej Grubačić, „Zašto nisam antiglobalista“, www.magazin.buka.com.

[38] Jirgen Habermas, *Postnacionalne konstelacije*, već nav., 92.

[39] Džozef E. Stiglic, Isto, 256.

[40] Isto, 257.

- [41] Jirgen Habermas, „Evropska i nacionalna država pod pritiskom globalizacije“: 141.
- [42] Isto: 142.
- [43] Naomi Klajn, *Ograde i prozori*, već nav., 147.
- [44] Jirgen Habermas, „Evropska i nacionalna država pod pritiskom globalizacija“, već nav.: 143.
- [45] Noam Čomski, *11. septembar* (Beograd: Draganić, 2002), 47.
- [46] Žan Bodrijar, već nav.: 153.
- [47] „Na kraju krajeva to jesu učinili oni (teroristi – D. E.) ali mi smo ti koji smo to želeli.“ Žan Bodrijar, već nav.: 154.
- [48] Žan Bodrijar, Isto: 127.
- [49] Isto: 156.
- [50] Prema Eriku Hobsbaumu zbog: „...univerzalnog dometa televizije cilj politički efikasnih akcija nisu bili donosioci odluka već da se stvori maksimalan uticaj medija.“ Erik Hobsbaum, već nav., 127.
- [51] Žan Bodrijar, Isto: 162.
- [52] Uporedi Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, 19.
- [53] Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 315.
- [54] Uporedi Frenk Kanningem, *Teorije demokratije* (Beograd: Filip Višnjić, 2003), 187.
- [55] Uporedi Frenk Kanningem, Isto, 188.
- [56] Citat preuzet od Slobodanka Nedović, *Država blagostanja* (Beograd: CUPS i CeSID, 2005), 264.
- [57] Citat preuzet od Slobodanka Nedović, već nav., 271.
- [58] Citat preuzet od Slobodanka Nedović, Isto, 275.
- [59] Džozef Stiglic, već nav., 12. Stiglic naglašava da: „Nejednakost, nezaposlenost, zagađenje životne sredine: to su pitanja u kojima vlada mora da odigra značajnu ulogu.“ Isto, 13.
- [60] Džozef Stiglic, Isto, 14.
- [61] Džozef Stiglic, Isto, 111.
- [62] Džozef Stiglic, Isto, 85.
- [63] Džozef Stiglic, već nav., 14.
- [64] Tako Džozef Stiglic, Isto, 25.
- [65] Tako Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 186.
- [66] Džozef Stiglic, Isto, 26.

- [67] Upor. Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 200.
- [68] Tako Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 208.
- [69] Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 187.
- [70] Robert Nozik tvrdi da: „...nije samo ravnoteža unutar tržišta već i samo postojanje tržišta na Zapadu, u velikoj meri proces nevidljive ruke.“ Robert Nozik, „Objašnjenja nevidljivom rukom“, *NSPM* vol. X, no. 1-4.
- [71] Tako Džozef E. Stiglic, Isto, 87.
- [72] Imanuel Valerštajn u tom smislu i piše: „Ali je možda još značajnija bila sposobnost MMF-a i američkog ministarstva finansija da nametnu većini ovih vlada, gde je stara levica još uvek bila na vlasti, veliko odstupanje od njihovih ekonomskih politika, nagnajući ih da se od težnje za razvijanjem lokalno proizvedenih proizvoda okrenu razvitku ekonomije orijentisane ka izvozu.“ „Zapatisti – druga faza“, www.freedomfight.net/zapatisti/tekstovi.htm.
- [73] Tako i Zoran Stojiljković, *Konflikt i ili dijalog* (Beograd: Čigoja štampa, 2008), 201.
- [74] Tako Džozef E. Stiglic, Isto, 69.
- [75] Isto, 71.
- [76] Isto, 72.
- [77] Naomi Klajn, *Ne Logo* (Beograd: Samizdat B92, 2003), 410.
- [78] Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 27.
- [79] Tako Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 14.
- [80] Tako i Denijel Kohil, „Kraj neoliberalizma“, *Z magazin*: 18.
- [81] Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 141.
- [82] Isto, 13.
- [83] Isto, 451.
- [84] Isto, 179.
- [85] Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 183.
- [86] Isto, 235.
- [87] Isto, 206. 2003. godine Solidarnost, a sa njom i ekonomski šok terapija kažnjene su na izborima od strane građana.
- [88] Isto, 309.
- [89] Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 116. Letelijer je stradao u atentatu mesec dana nakon javnog objavljuvanja ovog pisma.

- [90] Citat preuzet iz: Andrej Grubačić, „Zašto nisam anti-globalista“, www.magazin.buka.com.
- [91] Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 12.
- [92] Isto, 16.
- [93] Isto, 337.
- [94] Isto, 342.
- [95] Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 337.
- [96] Isto, 344.
- [97] Isto, 339.
- [98] Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 485.
- [99] Isto, 289.
- [100] Naomi Klajn, *No logo*, 519.
- [101] Nav. prema Zoran Stojiljković, već nav., 205.
- [102] Miroslav Pečujlić, već nav.: 40.
- [103] Miroslav Pečujlić, već nav.: 41.
- [104] Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 111.
- [105] Tako Miroslav Pečujlić, „Trka između demokratske i autoritarne globalizacije“, u *Zbornik: Globalizacija – problemi, dileme, odgovori* (Beograd: ŽuC, 2003), 15.
- [106] Tako Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 312.
- [107] Tako Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 269.
- [108] Isto, 244.
- [109] Džozef Štiglic, već nav., 95.
- [110] Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, već nav., 312.
- [111] Naomi Klajn, *No logo*, već nav., 247-248.
- [112] Isto, 382.
- [113] Isto, 382.
- [114] Tako Naomi Klajn, *Ograde i prozori*, već nav., 158.
- [115] Imanul Valerštajn, već nav.
- [116] Tako Naomi Klajn, *Ograde i prozori*, već nav., 159.
- [117] Naomi Klajn, *Ograde i prozori*, već nav., 143.

Tehnologija bajke: naučiti jezik postkapitalizma

Prvo se pojavio, bolje reći ukazao nekakav Fauči – da krenem od njega, a mogao sam i znatno ranije, mada se danas čini da je Fauči sve vreme bio tu. Navedeni Fauči je u globalnu stvarnost dospeo kao lice koje zastupa predikat nauke kao takve, sa svim etičkim prerogativima koje ova, ukoliko se ne zloupotrebljava, sa sobom nosi. Fauči je lekar; njegova funkcija označavala je emanaciju bezgraničnog poverenja. Zvuči dirljivo, na prvu. Prestaje da bude takvo u onom času kad se institut bezgraničnog poverenja ukazuje kao prečica ka dogmi, što može da se sproveđe kroz načelni stav: ako ne verujete Faučiju, vi ne verujete uopšte. Iza toga dolaze često nepojmljivi diskvalifikatori sudovi o onima koji se o Faučiju oglušuju. Dogma i demokratija, moramo se složiti, teško koegzistiraju.

I dalje govorim o pandemiji. Lokalni, ovdašnji Fauči, poznat kao baštinik kategorije opšte prakse iza koje ne stoji absolutno ništa osim verbalne ispravnosti ustrojene u radikalno manipulativnom toku konstituisanom prema ideji sitnog političkog profita, izgovorio je, na samom početku urušavanja dotadašnjeg svetskog poretku, šta god ko mislio o njemu (poretku, o urušavanju je ponekad bolje ne misliti), rečenicu koje se danas malo ko seća. Ovde ću da apriorno poentiram: jezik postkapitalizma jeste jezik koji se zasniva na ciklusima permanentnih samoukidanja i samorasadijanja. Evo primera koji se tiče istinskog Faučija, ako takav postoji (izvesno postoji, ali je potrebno locirati gde). „Istinski“ Fauči, isti onaj koji je neumorno insistirao na najradikalnijim merama obuzdavanja pandemije, neposredno pre početka pandemije u jednom od američkih televizijskih studija ismejao je samu pomisao na to da bi takve mere ikada mogle da budu sprovedene u bilo kojoj od nama poznatih stvarnosti. Domicilni sledbenik ovog Faučija, ili njegov imitator, ko i šta god on bio, kao nultog pacijenta i arhetipsku žrtvu pandemije u ovoj državi označio je „sirotog čoveka iz Kikinde“, sasvim slučajno grada u kom sam se rodio i živim. Takva ocena

dovela je kako do pretvaranja Kikinde u distopijski topos, ali i mesto skoro pa neskrivenog lova na bez ikakvog dokaza obeleženog „nultog pacijenta“.

Obojice Faučija, jer ih se u međuvremenu namnožilo onoliko koliko ima nacionalnih država na planeti, setio sam se prilikom stajanja u jednom od beskonačnih redova koji su za svoj navodno humani cilj imali udaljavanje ljudskih bića jednog od drugog u cilju pukog preživljavanja ili „produženja vrste“. Dok su nervozni poslušnici (svedočili smo, svi koliko nas ima, dotad neviđenim formama poslušnosti) radnicama u prodavnici postavljali pitanja o tome zbog čega se kasni s otvaranjem objekta, ove su im pružile prilično sveden odgovor: kasni se jer prostor mora biti dezinfikovan nakon odlaska penzionera (nazvanim: „naše bake i deke“). Da svi Faučiji ovog sveta govore istim jezikom, postaje jasno svakom ko je razumeo preporuku o skoro totalnom utamničenju ovih građana Srbije u cilju njihovog očuvanja u kakovom-takvom životu. Ovo zaslužuje prevod: oni kojih se, kao potencijalnih smrtonosnih kliconoša, njihovi roditelji plaše, pa su stoga zakatančeni kako se s njima ne bi sretali, u interpretaciji raznih Faučija, interpretatora ovih „prodavničkih“ mera, postaju zlokobna pretnja za svoju decu te se stoga vrši dezinfekcija prostora koji su svojim prisustvom kontaminirali. Zvuči čudno? I jeste. Jezik postkapitalizma jeste jezik čuda.

Da li je jezik postkapitalizma analogan jeziku post istine? Ovo pitanje možda i nije najpreciznije postavljeno, jer se u sintagmi „post istina“ upućuje na svet u kom je pojam istine bio ispunjen vrlo difuznim opcijama značenja, koje su se odnosile kako na opštu onotologiju duha, tako i na njene specifikume kakav je, na primer, teologija. Taj, čini se davno ugasli svet, pretpostavljao je istinu, faktičku ili konsenzualnu, za stožernu manifestaciju, smisao smislova, nužnu tačku od koje se vrše svi dalji značenjski prosedei i operacije što je, u nekim od krajnosti, dovodilo do stava da ono što nije istina naprosto nije, njegova potencijalna vrednost nikada neće biti obračunata jer ne postoji materijal iskazivanja u tako zamišljenom procesu. „Post istina“ bi bila kvalifikacija sveta koji ili više ne smatra da je imperativ istine njegov referencijalni izvor ili drži do toga da će do vlastite nove epistemologije lakše da dosegne bez dotad

pozнате истине. Dakle, on tu istinu ne želi, ali je i ne negira, već na nju reaguje tako što je zatrjava manipulatornim i dekonstruktivnim otpadom, a s ciljem pukog i najčešće kratkoročnog profita oličenog u svakovrsnim materijalizmima ili pozicijama nakaradno stecene moći. Jezik postkapitalizma za svoj cilj ima odučavanje od istine sve dok ona ne ostane nerazaznatljiva, nedosežna, ali i irelevantna po ustrojstvo koje smatra da je samoodrživo mimo bilo kakvih istinosnih uzusa.

Jezik postkapitalizma ne podrazumeva ništa što se pre njega smatralo zahtevom konstitucije jezika kao fenomena. Ovako: ne samo da Fauči (bilo koji od njih) nije objasnio genezu pandemije, svrhu mera njenog obuzdavanja, a najmanje to kako smo se pošasti nakon dve godine sasvim oslobodili, nego se na drugoj strani nije nalazio niko ko bi to pitanje postavio. Jezik postkapitalizma nije eksplanatorički jezik, on je jezik iznošenja i izlaganja u što je moguće bržem vremenskom sledu, brzom toliko da svaka naredna jezička naplavina zatrpa prethodnu sobom i spremi se za ekspresni vlastiti pogreb. Govorim, naravno, o medijskim sekundama. A one koštaju. I to je jedna od bazičnih motivacionih jedinica ovako zamišljenog jezika – on vreme tretira kao monetarni, berzanski i bankovni protočni bojler i služi kao servis za njegovo stalno održavanje. Zbog toga ovakav jezik ukida dosadašnju logiku, ona mu se čini kao brana novim finansijskim odlivima, logika ima nezgodnu osobinu da bude preispitivačka, što postkapitalističko vreme ne želi da dopusti, čineći od novoustrojene istorije tok u kom nema rukavaca niti meandriranja, više vodopad (ne samo u pogledu sile) nego tok.

Fauči, neka sada to bude Entoni, iza sebe ipak ima izvesni istinosni kapacitet: on jeste lekar koji se u ranijim inkarnacijama javlja kao veoma uspešan u pogledu posla kojim se bavi, on je u profesionalnom smislu verifikovan, odobren, prošao je kroz institut koji mu daje za pravo da iznosi stavove koji se tiču zdravlja ljudske vrste i trebalo bi da je pouzdan dok to radi. Osim kada nije, a nije čim počne da koristi jezik postkapitalizma, ili će pre biti da ovaj koristi njega, da nam se obraća kroz njega. Tada Fauči postaje znatno bliži čarobnjaku Merlinu i sličnim identitetima koji su nam poznati iz bajke. Dogma govori o njemu kao donosiocu dobrih namera i opštег znanja takve prirode da je njime moguće zanemariti sva prethodna

znanja koja je iskazivao. Fauči tako postaje centar emanacije prema stotinama svojih klonova u koje nije inkorporirano ništa verodostojno, nego bi im trebalo verovati jer izrazito verno reprodukuju apsolutno svaki Faučijev stav i svaku deformaciju ovih stavova po cenu ekstremnog prevrednovanja onoga što je izrečeno koliko juče. Dobre namere, koje od Faučija stvaraju hristoliko biće, dolaze od naučenosti onoga što njegova profesija podrazumeva, naime, ako je lekar, Fauči prosto ne može biti drugo do human. Znamo da ovo nije tačno. Postkapitalistički novogovor se ustremljuje na nas svom silinom onog časa kada posumnjamo i kažemo da možda nije. Svaka sumnja je izlišna i nedopustiva po brzinu kretnje postkapitalističkog vremena u kom su zadržavanje i promišljanje prepreka sticanju.

Ako Fauči bude usvojen i prihvaćen, a bio je, i to od snažne većine visokoobrazovanih, jer je igrao na kartu njihove sujete prema epistemologiji i vidljivog elitizma u mišljenju, istovremeno je usvojen i jezik koji ga je proizveo. Tako postaje moguć Zelenski kao nadFauči. Zelenski u još većoj meri od Faučija potпадa pod klasifikaciju uloga poznatu iz teorije bajke. Od samog početka njegovog pojavljivanja, Zelenski je pozajmljenica iz mita ili bajke višeg ranga no što je to bio donekle kompleksniji Fauči, sada viđen kao, ipak, produkt međufaze u procesu instalacije novog jezika. Daleko je teže razumeti odakle Zelenski crpi svoju neupitnost, osim što mu je pridodaje položaj nesumnjive žrtve. Kao takav, on jeste neupitan, ali do izvesne mere: Zelenski jeste žrtva, ali se ne čini da je nedužna žrtva koja ničim nije izazvala svoje stradanje. Kao propagandni uradak, Zelenski umnogome može da zahvali izumitelju vrhunskih manipulativnih praksi, gospodinu Gebelsu. Čak i kostimiran uz pomoć politike jasnog vojnog koda, on deluje u ravni spartanskog neodustajanja i jednog idealja kakav je pratio njegovog prethodnika Faučija – namera Zelenskog je da sačuva teritoriju zemlje kojom upravlja. U ovoj tezi nalazi se logički procep: nije izvesno da očuvanje teritorije obavezno prepostavlja očuvanje stanovnika spornog prostora. Zelenski ne pokazuje da je u svojim misaonim i drugim tokovima stigao do ovakvog logičkog procepa i nad njim se zamislio. U nekim ranijim epohama, njegova figura reprezentovala bi predstavnika ideologije radikalnog nacionalizma koji pita svoje žitelje šta bi mogli da učine za svoju državu, da li bi, recimo, dali život za nju,

a ne dešava se obrnuto. Blesavost ovakve zamisli dobro je vidljiva na primeru notorne „južne srpske pokrajine“ u kojoj gotovo niko od pripadnika naroda koji nikako da je se odrekne ne želi da živi, što ih ne sprečava da u svojoj opskurnoj i nedovoljno definisanoj borbi ne posustanu.

Dobre namere Zelenskog znatno su intenzivirani nego kod Faučija. Dok bi Fauči bio dobri čarobnjak ili mudrac koji deluje preventivno i savetodavno, Zelenski je dobri vladar, nesporni vladar koji je na vlast došao demokratskom voljom naroda i on tu volju zastupa, cinično ću reći, makar nijednog pripadnika tog naroda ne bilo nakon njegovog mandata. Takav kakav je, Zelenski će biti opevan u popularnoj kulturi civilizacije koja do pre više od pola godine nije imala predstavu da postoji njegova zemlja, a kamoli on, takav kakav jeste, ali je on u mrežu opšteg mišljenja i valorizacije dospeo neuporedivo brže od Faučija i zato što je njegova funkcija lakše zamisliva umu kojim upravlja jezik postkapitalizma, ali i zato što je istom tom jeziku potreban soničnom brzinom postavljen protivteg ravni suprotstavljenog interesa.

S aspekta činjenične logike, u oblikovanju figure Zelenskog nedostaju istinosne uslovnosti prvog reda kakva je ona da on na vlast nije stigao kroz stvarni demokratski proces, već kroz ubedljivo izvedenu i podsticanu građansku pobunu, neretko motivisanu raznorodnim podzemnim interesima, nezainteresovanu za bilo kakvo dogovorenou političko načelo, a da njegova instalacija i održavanje na vlasti crpe iz ozbiljnog broja ljudskih žrtava. Na komentar izazvan prethodnom logikom događaja o Zelenskom kao lideru zemlje koja zauzima neslavno četvрto mesto na listi Globalnog indeksa korupcije jezik postkapitalizma vraća komentar o jevrejstvu Zelenskog koje ga, valjda, sedamdesetak godina posle nacističkog terora nad Jevrejima, i dalje stavlja u apriornu poziciju žrtve, nikako dželata. Ako ovakva napomena trijumfuje, o Zelenskom kao rentijeru vile u Italiji nikom drugom do pripadnicima ruskog naroda (vile u Italiji, 50.000 evra mesečno rente), većina se neće raspitivati.

Jezik postkapitalizma, kako sam naveo, jeste jezik čuda. On želi da u svojim korisnicima izazove saznanje da čuda jesu moguća i da u njih valja imati poverenje. Ukoliko slede savete doktora Faučija,

stanovnici zemaljske planete sačuvaće svoje dragocene živote, dok će vernici crkve Zelenskog sačuvati teritoriju svoje zemlje, makar je ne sačuvali za sebe same.

„Narode, ne valja nam posao“, izgovorio je nekada davno Voli Gator, stvorene iz crtanog filma u neprestanoj potrazi za hranom, pre svega detlićem od kog bi mogao da napravi pitu. Voli Gator je, zna svako ko je ikada pogledao neku od epizoda crtanog filma o Peri Detliću, „uvijek na gubitku“. Prava nevolja Volija Gatora jeste u tome što bi i u suprotnom izgubio: niko i nikada nije napravio pitu od detlića, a kamoli se od nje najeo. Eto, to smo mi danas, unuci Volija Gatora naslonjenog na floridsko stablo dok briše čelo misleći o onome čega nema, nije ga bilo i neće ga biti. Ako smo naseli, niko nas neće spasti sigurne smrti od gladi. Ili možda da pokušamo i pojedemo svoj jezik? Ovakav kakav je, on nas neće poštovati.

PREVOD

Spasavanje sebe

Kad je starac dobio rak, njegova mlada treća supruga
ostavila je poruku na kuhinjskom pultu, i isparila, spasivši sebe.

*

Prinuđen da biraš između toga da kažeš istinu
ili ostaneš živ, šta bi uradio?
Da te, recimo, 1939. u Nemačkoj pitaju: *Jesi li Jevrej?*

*

Kad je Frojdovu vilicu i nepce zahvatio sarkom, praćen neizlečivim
zadahom trulog mesa,
njegov mali bečki čau-čau, kujica po imenu Jofi, koju je neizmerno
voleo,
bežala je i krila se iza kauča kad ju je dozivao.

*

Iako zapravo nisam budista,
oduvek sam se divio njihovo praksi mirovanja
sve dok ih ne prestane mučiti želja za kretanjem.

Pa ipak, kad vidim njihova spokojna, umorna lica, dok izlaze iz
zendoa,
zapitam se ponekad: šta izgubiš kad prestaneš da se boriš?

*

Prošla je ponoć kad sam završio preporuku za Barbaru.
„Eto“, rekao sam, ustajući od stola, „eto
barem jedne osobe koju nisam izneverio.“

*

Planinarka je lutala tri dana, bez hrane, izgubljena,
pokušavajući da se vrati do obeležene staze.
Telo su joj pronašli ispod jednog grebena,
gde se uvukla da se ugreje,

i čekala,
ispisujući stranice dnevnika,
red za redom,
urednim, lepo oblikovanim plavim rukopisom.

Blaženstvo

I eto mene, opet sam bolestan zimi,
ne zanimaju me hrana, ni odmor, kao ni čitanje ili zabava.
Niti da učinim i najmanji napor da se pobrinem za sebe,
da, recimo, iscedim narandže ili utopljam noge.

Bolesti, ponekad mislim da si moj Jerusalim;
moja sveta zemlja, zavičaj kom sam oduvek pripadao.
Činiš me mirnim i širokim iznutra.
Oduvek sam imao dara za tebe.

Ponad zimskih polja, nebo je mutno i sivo;
Potom ispresecano dijagonalno ugljenomodrim prugama.
Bezglasnost je umnogome slična govoru.
Mrljice belanca i kreča, nemarno raspršene.

Oduvek sam želeo da ljudi budu saosećajniji prema meni.
Oduvek sam više voleo biti skriven od pogleda;
biti oslobođen dužnosti
poput deteta što leži na boku u postelji
i kroz prozor posmatra kako promiču veliki brodovi.

Gle: nešto zakopano ispod zemlje
probilo se kroz sve slojeve i godine.
Gle: došlo je do površine i oslobađa se.

Ruke su mi hladne dok ovo pišem.
Boli me koža lica.

Iz inhalatora s crvenim čepom,
koji prvo protresem kao da budim majušnog boga unutra,
usrkujem aerosol u pluća poput šampanjca.

Ne treba zaključivati naprečac

Nakon što je Džim napustio Elen i decu,
bez objašnjenja čak i samome sebi,

a sve Elenine prijateljice osnovale svojevrsni Klub mrziteljki Džima
Marfija;

i njegovi pajtaši ga zvali telefonom

i govorili: „Jebote, matori“, a potom zavrнули slavinu
– svi su se složili da sigurno ima ljubavnicu ili želi da umre,

pošto je prestao za krizu identiteta,
ali niko nije izneo hipotezu

da je Džim, u stančiću u Ulici Pulvoki
s svojim jednim tanjirom i TV antenom od aluminijumske folije;

i čašom punom sitnine za vešernicu
i znojnim jastukom od memorijske pene

na obredu prelaza, duhovnom putešestviju, potrazi za vizijom,
službi u francuskoj Legiji stranaca.

Niko nije natuknuo da Džim možda puži
na rukama i kolenima

kroz mračnu šumu sopstva
koju se niko nije udostojio da mu ranije spomene.

A onda je došlo jedno veče početkom leta
kad je Džim sedeo kraj prozora u donjem vešu

i napisao nešto što nije bio
izveštaj o rezultatima ili interni dopis:

„Duša mi je poput izvora / zagušenog
crvenkastim lišćem i blatom“, nažvrljao je

i odmaknuo se od žutog notesa
začuđen onim što nije bio vičan da nazove pesmom,
pa je i dalje tako sedeo u mraku,
pomišljaо da s njim verovatno nešto nije u redu,
podozревао da je možda idiot, ili budala,
a po svoj prilici i sebičnjak.

– A ipak, nešto se događalo.

Vidimo se večeras u Atlantik Sitiju

Blekdžek ekspres parkiran je u zaustavnoj traci puta 19 –
 policijski auto pored njega bleska
 poput razdraženog svica
 dok telo Džeralda Stemplvajta podižu i izvlače
 s mesta u šesnaestom redu i niz prolaz između sedišta.

Čudna je to oaza u noći, ta neočekivana stanica
 gde crvena svetla ambulantnih kola ovlaš dotiču oblačno nebo,
 a tehničari hitne pomoći pritiskaju Gerijeve grudi

sa svekolikom marljivošću svoje profesije,
 čak i ako su, još pre no što počnu, svesni krajnjeg ishoda:
 da je izgubio svoju poslednju partiju Teksas holdema.

Suva trava na razdelnoj traci auto-puta
 povija se blago na vetu koji prave vozila u prolazu,
 a šofer stoji тамо u uniformi,
 nastojeći da izgleda pokajnički,

iako želi da nastavi put do kazina
 i mini-bar u „Šeratonu“,
 gde boćice smirnofa i mejkers marka
 već znaju njegovo ime.

Umorni policajac oseća nadolazeću glavobolju
 i slabašno rominjanje po maljavim rukama, tek omaglicu
 što sipi s natuštenog neba Džerzija,
 tek slabašnu nesuštastvenost čestica...

– Sad će nastati zagušenje u saobraćaju
 sve do Grada Zabave –
 pomišlja on, flegmatično,
 dok žena s kosom nalik šećernoj vuni

i nečim što liči na korgija u torbici
 ustaje u autobusu

i provlači se postrance između sedišta
jer se u šesnaestom redu oslobodilo jedno mesto
i njoj se učini da ima sreće.

Sreća

Tropske biljke što tokom cele zime rastu
u predvorju pošte u Velflitu
i prislanjaju debele zelene listove o staklo
kao da gledaju sneg napolju
– naprsto nisu u stanju, baš kao ni mi,
da pojme svoju sreću

– dok iza njih poštar Nik
razvrstava poštu od utorka
i tiho mumla kroz sede brkove
u ritmu soft roka iz sedamdesetih s radija.

Kad zasuče rukave, vide mu se
izbledele mladalačke tetovaže s oznakama bandi –
što govori ponešto o tome koliko mnogo
životâ čoveka može zapasti u Americi,
i koliko će daleko neki ljudi otići da se promene.

Ali i tvoj život je čudesan.
Imaš kožnu jaknu i mačku.
Prihvatio si zaslugu za svoju patnju.
Osećaš da ti manjka usuda.

Pogledaj onda kroz prozor i oslušni
tu prigušenu muziku u pozadini,
koja toliko tiho svira da skoro je nečujna.

Život je ono što te svakog jutra zaliva.
I jednom nedeljno, ruka koju ne vidiš
otkida ti uvele listove.

(S engleskog preveo Alen Bešić)

Toni Hogland (*Tony Hoagland*; 1953 Fort Brag, Severna Karolina – 2018, Santa Fe, Novi Meksiko, SAD), američki pesnik i esejista. Studirao je na Univerzitetu Ajove i Univerzitetu Arizone. Dobitnik je brojnih nagrada i stipendija. Objavio je sledeće zbirke poezije: *Sweet Ruin* (1992), *Donkey Gospel* (1998), *What Narcissism Means to Me* (2003), *Unincorporated Persons in the Late Honda Dynasty* (2010), *Application for Release from the Dream* (2015), *Recent Changes in the Vernacular* (2017), *Priest Turned Therapist Treats Fear of God* (2018), *Turn Up the Ocean* (2022, posthumno), kao i tri knjige eseja: *Real Sofistikashun: Essays on Poetry and Craft* (2006), *Twenty Poems That Could Save America and Other Essays* (2014) i *The Art of Voice: Poetic Principles and Practice* (2019). Na srpskom jeziku objavljen je izbor iz njegove poezije pod naslovom *Nemoj reći nikome* (Kraljevo: NB „Stefan Prvovenčani“, 2015), kao i prevod zbirke *Psihoterapeut, bivši sveštenik, leči strah od Boga* (Beograd: Kontrast izdavaštvo, 2020).

KRITIKA

Pronaći u sebi smisao i dostojanstvo

(Natalija Ludoški, *Put smisla: odabране književне kritike*, Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2021)

Kad sam zatvorila stranice knjige *Put smisla* Natalije Ludoški, naslov mi se učinio ne kao naknadno dodat, već kao lajtmotiv ove zbirke kritika. Ideja puta kao svojevrsnog duhovnog i životnog sazrevanja prepoznaje se često na stranicama ove knjige. Već na 20. strani, u tekstu posvećenom putopisu Radmili Gikić Petrović, citira se pesma koreanskog pesnika Čon Sang Pjonga: „Na ovom sumornom putu / bez i jednog drveta / zašto još stojim / Taj put nije nov / dalek je to put / vodi sve dalje u crvenoj prašini / Kao sutan / kao sutrašnji dan / Šta ja to očekujem?“ Osećam povezanost Natalijinu, Radmilinu i Čon Sang Pjonga ne samo sa Crnjanskim i njegovim *Seobama* kao simbolom večnih lutanja, već i sa Andrićem i njegovim romanom *Travnička hronika*. Glavni junak romana, francuski konzul Davil, bačen u primitivnu sredinu bez sagovornika, razmišlja o postojanju pravog puta, puta dostojanstva i razuma. U trenucima usamljenosti i očajanja pomišlja da bi taj put mogao biti samo bespuće, jedna od mnogih varki i da se život čovekov gubi u večnoj težnji za pravim putem i u večitom ispravljanju krivoga kojim ide. Dakle pravi put treba i dalje tražiti. Na kraju romana shvata da će ovo traganje od nas preuzeti sledeće generacije i da će ga čovek kad-tad naći i otvoriti za sve ljudе. A naravno, istakao je pisac: „Smisao i dostojanstvo puta postoje samo utoliko ukoliko umemo da ih nađemo sami u sebi.“

Nije li Davilova potraga ona ista u kojoj su svojim delom učestvovali mnogobrojni stvaraoci o kojima Natalija Ludoški piše (Branko Lazarević, Uroš Predić, Nenad Mitrov, Jovan Hristić, Stanislav Krakov, Vida Ognjenović, Vladimir Pištalo, Ivana Stefanović, Milovan Gruić i mnogi drugi)? I nije li na tom sumornom putu najveća radost susret, identifikacija sa drugim stvaraocem istih uverenja, sa

čovekom istih dilema u odnosu prema svetu? Nije li onda smisao u nadi da se put ne završava s nama već će se (kao i kod često pominjanog junaka Vuka Isakovića) nastaviti u drugim bićima?

Smisao otkrivam i u načinu na koji je ova zbirka sabranih kritika napisana: znalački, jezgrovito, sintaksički besprekorno, misaono i sa obiljem inspirativnih asocijacija. Iako su tekstovi nastajali u rasponu od petnaest godina, čvrsto su povezani autorkinim idejama, ukusom i životnim težnjama. Kompozicija je jasna: uvodne eruditne refleksije, predstavljanje autora/priredivača/pregaoca/istraživača ili ličnosti o kojoj je rad napisan, isticanje osobina koje Natalija ceni, a to su erudicija, znanje jezika, stav, integritet, misaonost, odgovornost, posvećenost... Sve ono što 21. veku često nedostaje. Ličnosti koje zanimaju autorku su tragaoci za novim putevima, veliki umetnici i znaci sa visoko uspostavljenom moralnom vertikalom. Natalija Ludoški pisanjem o ovakvim ličnostima priziva ove nedostajuće vrednosti.

Svaki tekst se završava upečatljivom poentom nekad iznenadjujućom, često duhovitom. Istiće se da treba dostojanstveno nositi svoje breme i služiti umetnosti, da je potrebno hrabro i vredno istrajavati u radu, bez samosažaljenja i kad je najteže, da nema elita bez planiranja elite. Poentira se da je za čovekovu sudbinu predodređujuća uloga karaktera, što najbolje ilustruje citat Jovana Hristića: „Načinio sam dužnost od svog očajanja.“ Često u tim poentiranjima nalazimo asocijacije na delo Miloša Crnjanskog ili neki njegov citat. Tako ova knjiga kritika postaje autobiografija o drugima u kojoj je Crnjanski glavni junak. I nije čudo jer je u pitanju pesnik, dramski i prozni pisac, sumatraista, novinar, putnik, izgnanik i borac i melanolik. Svi spomenuti autori i istraživači dela postaju likovi jednog književnog sveta u potrazi za Beskrajnim plavim krugom. Kao što je Natalija rekla u svom tekstu o putopisima Radmila Gikić Petrović: „kako preciznije imenovati sentiment i refleksiju ove knjige no – Sumatra.“

Knjiga se otvara poglavljem *Putopisi* i jedna od najznačajnijih tema je stranstvovanje, tudina, odlazak i vraćanje u zavičaj kao pokušaj da se upozna sopstvo. Bez upoznavanja sveta i drugih kultura ne možemo shvatiti ni sebe, provejava kroz tekstove prvog

poglavlja (Vida Ognjenović, Isidora Sekulić, Radmila Gikić Petrović, Stanislav Krakov). Biraju se ličnosti koje su strastveni putnici ili izgnanici (Crnjanski, Vinaver, Krakov), oni koji putujući tragaju za identitetom i za punoćom života. Tema putovanja i lutanja će se javiti i u poglavnju o esejima gde se govori o delu Dragana Žunića *Otići*, a Žunić povezuje dilemu o odlasku sa likom Vuka Isakovića iz *Seoba*.

Često se Natalija Ludoški bavi i unutarnjim putovanjem, odnosno formiranjem sopstvenog identiteta. Zajedno sa Vidom Ognjenović, Ivanom Stefanović i Jelenom Skerlić Čorović deli uverenje da sami gradimo svoju ličnost, nismo puki produkti sredine i porodice. Jelena Skerlić Čorović je govorila o značaju ličnog napora, truda i volje da bi se ostvario neki značajan uspeh. Razmišljajući o svom porodičnom nasleđu, Ivana Stefanović ističe da geni nisu neprikosnoveni, već da je najvažniji deo naše ličnosti onaj koji smo oblikovali svojim obrazovanjem, opredeljenjem i mišljenjem, a Natalija zaključuje: „Nema elite bez planiranja elite. Napora i nastojanja da se dostignu vrhovi.“

Autorka često implicitno, ali i otvoreno izriče kritiku našeg doba, sveopšte banalizacije i populističke orientacije: „Uvek u žurbi, ali beskrajno rasipni pred digitalnim ekranima, malobrojni su oni koji imaju potrebu i sposobnost da tragaju za odgovorima na pitanje ko sam, odnosno ko smo“. Nataliji se pridružuje i glas Vladimira Pištala koji tvrdi, pišući o Andriću, da treba pobeći od običnog, od stidno banalnog, od starog sebe. „Uopšte, da bi se život pretvorio u svetionik novim putnicima na krivim putevima“ moramo se držati ideje Slobodana Jovanovića: kultura u dubinu, a ne u širinu.

Da bi se ta elitna kultura postigla, potrebna je svest o važnosti sopstvenog kulturnog nasleđa. I naša autorka sabira svoje kritike u knjigu baš sa tom misijom – da se sačuva ono što je vredno, ali skrajnuto, marginalizovano. Često se naglašava problem stvaralača koji nemaju adekvatan tretman, a izučavanjem hibridnih žanrova čuva se (citat Božidara Kovačeka) „sećanje naroda na te ljude“. Navedimo da je posebna odlika Natalijine knjige to što se ističe pregalaštvo onih koji danas iščitavaju pisma, dnevниke, putopise i priređuju dela klasika i zaboravljenih pisaca i ponovo vrednuju

njihova dela. Navešću samo nekoliko primera: Mirko Demić i Vladimir Maksimović otkrivaju nam bogatstvo putopisa Stanislava Krakova; Milivoj Nenin pod lupom proučava prepisku naših pisaca; a Nenad Simić priprema za štampu pisma Uroša Predića; Dragana Todoreskov i Ognjen Karanović priređuju dnevnike Nenada Mitrova, a Svetlana Tomin ukazuje na mudre i pametne žene srednjeg veka o kojima tek preba pisati.

U knjizi se često govori i o tragizmu velikih talenata, o njihovoj usamljenosti i melanholiji, a kao izlaz iz tog stanja nude se dva puta. Jedan je herojsko držanje pred preprekama i osujećenjima. Drugi put je duhovno srodstvo, povezivanje sa drugim piscima, učitavanje. Otud interes za hibridne forme koje omogućavaju ovakve povezanosti. Na primer, povezanost po srodstvu Isidore Sekulić, Rebeke Vest i Vide Ognjenović. Povezanost Vladimira Pištala sa Andrićem, ali i sa Crnjanskim. Povezanost Milorada Grujića, Crnjanskog i naše autorke. Pa ako neko vreme nije naše vreme (Branko Lazarević), sagovornici se nalaze u knjigama i u pisanju. Ta povezanost sa osećajnošću i razmišljanjima drugih pisaca jedna je od ključnih poetičkih ideja Natalije Ludoški. Ona nam to potkrepljuje i rečenicom o Jeleni Skerlić Čorović: „Pišući o drugima, autorka, nemametljivo, ali sugestivno, donosi svoj duhovni portret i predočava svoju vrednosnu skalu“. U eseju o Vladimiru Pištalu takođe se naglašava njegova misao da je nemoguće slikati drugog, a da se ne da svoj portret. Nije slučajno da se u čitavom jednom poglavљu Natalija bavi biografijama i biografima.

Slažući se sa ovim stavovima, i ona piše u duhu identifikacije, dosluha, duhovnog razgovora sa savremenicima i klasicima, a to je po njenom mišljenju smisao proučavanja književnosti.

Zbirka se završava poglavljem o beletristici i tekstrom o romanu *Granice* Milorada Grujića. Na početku se nalazi citat: „Nije lako biti srednjoškolski profesor srpske književnosti i jezika u malom gradu. Nema tu mnogo čari. Nezadovoljstvo te brzo zaokupi... Siromaštvo te ubija...“ Nema tu mnogo čari, ako je ne stvorimo sami. A kao profesor književnosti Natalija Ludoški to čini godinama i veoma predano što potvrđuje i primer koji je navela u svom tekstu. Godine 2013. snimila je sa svojim učenicima polusatnu emisiju „Miloš

Crnjanski o Banatu i Banaćanima". Sećanje na ovaj događaj iz gimnazijskog života prepuno je melanholijske dostojećnosti Crnjanskog jer ni tog Radija ni takvih emisija, kao ni mnogo drugih lepih i korisnih pojava u Zrenjaninu više nema. Osećamo nostalгију autorke za nepovratno izgubljenim lepšim danima. U završnom pasusu ona povezuje Milorada Grujića, Crnjanskog i sebe citatom iz Miloševog pisma: „Nisam ja zaboravio Vojvodinu, volim je uvek kao sve što je iznemoglo, a nekad bilo burno.“ Buran je svaki ljudski put, posebno put stvaraoca, ali kad se iznemogli osvrnemo na dela stvorena s trudom i ljubavlju, znaćemo šta je smisao.

POVODI

Mačka i miš

U zastakljenom prolazu do ručaone pada pogled na platformu naše kantine, kao na pozornicu ili cirkusku arenu – scenu događanja. Tu se događa! Ovom prilikom dole je mačka sa mačićima, vidim dva, Eva tvrdi da ima tri. Na sceni su dva. Mačka uz rub betonske platforme stavlja malog miša donešenog u zubima. Vraća se, leže podalje i posmatra. Jedno se mače umiljava i mazi pokraj majke. Drugo mače стоји i posmatra malog miša. Oboje su mali i neiskusni. „Slatka mala cica” šapom gurka malog miša, koji se jedva pomeri, opet je nepomičan. Bez iskustva, prestrašen od nepoznatog, ne zna šta mu je činiti. Malo zastrašeno srce lupa ubrzano! Mače, neiskusno, ali ljubopitljivo, gurka mišića. Ovaj se pokrene, mače ga šapicom gurne pa pritisne. Baš je slatko! Sklono igri, „umiljato” rekao bih. Maloj cici, zapravo počinje čas praktične obuke – uči da ubije! Mišić, prepostavljam, neće dačekati kraj časa. Stečeno iskustvo neće mu vredeti. Njemu sličnima, traje u zaumlju generacijama usađivan instinkt straha. Oni, ako slučajno prežive „prvi čas”, bežaće doveka! Instinkтивno strahovanje, kao osobenost živih bića, ostaje trajno – prepoznatljivost koja život znači! „Slatko” mače će odrastanjem usavršavati na času učeno – ubijaće sve iskusnije, veštije, surovije. To svojstvo mačaka mesoždera, prepoznatljivost je vrste i život znači. U prirodnom redu stvari, to je oduvek i zanavek, „slatki” će biti svi potomci dok odrastajući ne poprime naučeno, mačke će ubijati da bi živele, a miševi će živeti dok mogu pobeci. Istovetno, svim živim bićima svojstveno, srce jednih, drugih, svih ostalih ubrzano kuca, neopisiv strah je od prirode dar, zapravo signal – instinkтивno osećanje ugroženosti od jačeg, moćnijeg, uticajnijeg, zapravo od nedokučivo nepoznatog. Boje se i mačke i miševi i ljudi!

Gledaoci bezbedno posmatraju „čas strave i užasa”, čak i sopstvene vrste. Sve simpatije su na strani „pobednika”, nikom nije blizak „gubitnik”, ignoruš ga.

Zapravo, mačići „testiraju”: nas, „čas” je od prirode darivan nauk, može učiniti smislenijim, usmeriti svršishodnjijem, oplemeniti

naš – milenijumskim iskustvom oblikovan – život! Obogatiti ga samo čoveku svojstvenim draguljem.

Prvo mače (slatka mala cica), učeći zanat koji život znači, opredelila nas je za „uvek bezbednu pobedničku” stranu!

Drugo mače (cica koja se umiljava) kazuje nam to da maženjem (dodvoravanjem), bezbedno u okrilju moćnih, može se lagodno i neopredeljeno otaljavati vek.

Treće mače (koje možda postoji ili ga nema) ukazuje na usmerenje – slučajno! „Može i ne mora” kako kad, gde ili zašto!

Jadan prestravljeni mišić – sudbinski usmereno biće – svakako je gubitnik. Primećen iz prolaza, kao učesnik „circusa” života i smrti, nije bio i zapažen. Pojeo ga mrak zaborava! Jedino što će možda trajati biće varničenje pitanja: ko je i kada zapravo gubitnik?

Pobednik ili gubitnik može biti samo čovek! Sva ostala živa bića žive, traju i nestaju po prirodnom redu stvari! Na sredokraći minulog i pretećeg može biti jedino čovek, samo on raspolaže pamćenjem i zaboravom na jednoj, odnosno strepnjom i naslućivanjem na drugoj strani. Smisao selektivnog opredeljivanja tako „raspetog”, čini njega svesnog, pobednikom, odnosno gubitnikom. Jedinka je ličnost, skupina je „bezimena”. Krdo može „Stampedom” da rušilački trijumfuje, ali neće svesno graditi. Za napredak i širenje vidokruga potreban je uvek pojedinačni ili kolektivni zanos, požrtvovanje, imaginacija i stvaralačka zapitanost.

U minulom su sva ishodišta mogućem odmeravanju iskustava, u pretećem nedohvatu izazovnog plavetnila lebde kreativni i destruktivni smerokazi, bljesne demijurška tajna, trepne slučaj ili žubori – oduvek i zanavek – potok zagonetke u bespuću.

Kugla zemaljska vrti se oko sebe i kruži beskrajem demijurške tajne, ne znamo od kad, pojma nemamo do kad. Koliko pobednika pluta pućinom zaborava, hvatajući se za „slamku zasluga” u iluziji da će trajali upamćeni? Bezbroj prezrenih gubitnika primio je u zagrljaj nezaborav! Ne pitajući šta su im „zasluge” postoji „nešto” i čini ih upamćenim. Šta je sve ostalo u pisanoj istoriji! Šta su krajputaši na putevima uljuđivanja? Čega svega ima pohranjenog u nepisanoj „memoriji”? Koliko je zagonetnih spodoba izmišljeno pa proglašeno svemogućim božanstvima da bi se opravdala teskobna zapitanost

u suočavanjima sa smrću i neobuzdanim pošastima? U beskrajnoj lepezi verovanja u isto tako beskonačnoj riznici izuma, otkrića, spoznaje nemogućeg sa ishodima u moguće, čovek koji sada već „sve zna” spreman je da prosudi: „To je božja volja!”. Poput ljudskih bića naših dana svega dve hiljade godina u zaumlju svakog čoveka, krstoliko znamenje „raspetog” – jeste nada u beznađu ili sam Bog. Isus je bio samo čovek u najuzvišenijem smislu reči – svesni gubitnik! Odabralo je najstrašniji kraj da bi označio početak svome verovanju da je „sin božji”. Svaki je pojedinac sin božji ako u njemu nadavlada verovanje da čovek nije izgubljen, ako je i spreman doprineti pobedi dobra nad zlim. Sve poznate religije danas na iskustvu minulog podjednako razdvajaju jedno od drugog. Takođe „podjednako” sve nezasite gnjide u vlastitom interesu, koristoljubljem, pogane i truju korpe mogućeg berićeta. Verovanje raspetog jedina je nada u beznađu. Potvrđujemo to iz dana u dan „nemogućnostima” koje se potvrde – mogućim!

Jadan prestravljeni mišić – sudbinski usmereno biće – bio je gubitnik! Posmatran u prolazu, ali i ne zapažan. Njega nisam mogao zaboraviti. Gnezdi mi se u zaumlju – trajno!

Jedan drugi miš, priviđa se stalno, ovaj naš mišić podseća!

Miš na koga mislim je imenom i prezimenom Miki Maus. Kao ličnost, svrstao se na čelo najtragičnijih gubitnika – ugrožene dece sveta. Oglasio se prvi put 18. novembra 1928. svega dvadeset dana nakon početka velike ekonomске krize koja je pogodila Njujork. Naredne 1929. godine pridružila mu se Mini Maus. Ubrzo će tu biti neizostavan pas Pluton i Mikijev prijatelj Šilja. Dve godine kasnije, tu je i drugar Paja Patak. Od 1930. godine Miki Maus, Mini i družina naseliće i stripove, tako su postali nama bliži, kao što se proširila, zahvatila svet, sveobuhvatna privredna kriza. Stigla je i do nas kao i stripovi. Ja sam se rodio 1931. i upoznaću Miki Mausa zahvaljujući ujo Đeni i tetku Miletu, zapravo tavanima njih dvojice, „bibliotekama” odrastanja mene, Ive i Lajče na Tomori pustari i Baču. Sa braćom, sinovima trećeg ujaka Lajče. On baš nije kupovao sebi nama primerenu štampu, ali kao lovac i te kako će obezbeđivati „praktičnu nastavu”. I gle čuda! Miki Maus je imao tri nećaka, Paja Patak takođe tri simpatična spadala i nas ima baš trojica! Seku kao

najmlađu ne računam, doduše uvek smo je vukli sa sobom, ali je ona, odrastanjem, hranila maštu na drugim izvoristima. Nas trojica, stasavajući, postajali smo sve bliži „svetu Miki Mausa”, upoznavali smo tegobnu svakodnevnicu u kojoj se najpopularniji miš na svetu, poput znamenja, svesno pridružio gubitnicima. Mi smo, odrastajući, postepeno iščitavali neprocenjivu ulogu Miki Mausa, nezaobilaznu u kriznim razdobljima. Bio je prava ličnost sa osobinama svima nam bliskim, kao da je ujka iz obližnjeg sokaka, oponašali smo taj „svet”, bio je on primer generacijama. Ujak, ali ne otac! Tata je samo jedan, a rođaka može imati svako dete. Mislim da ujake prepoznajem i u svom formiranju. Tvrdim to i danas.

Privredna kriza je stvarnost istopila u beznadežnu budućnost. Porodice se raspadaju i očevi beže, tumaraju beznađem, majke ne uspevaju spojiti kraj s krajem, nikako pričati bajke gladnim potomcima. One su jedinstvene u radosti i nedaćama. Tetke, svakom moguće rođake.

Tako i „ujka Miki” vodi nećake u prirodu. Diže sa njima šatore, sklepava kućice za ptice i oblikuje konačište Plutonu. Povrh svega, vozi nećake automobilom, jede sa njima „običnu” u prodavnici kupljenu hranu bez pranja ruku pre jela. Naš ima što drugi nemaju! „Ujka Miki” u smešnoj, zdepastoj skalameriji leti u nebesima kao avionom, potom se stušti i zaroni, pa među ribama vidimo ga kao u podmornici, onda jezdi drumom sve se praši. Deca uživaju, prate ujka Mikija svugde, tamo gde se stiže samo u mašti i traje u nezaboravu. Ujka Miki nikad nije kao tata zabrinut, smeje se razdragano, zrači vedrinu i radost. Optimista je, ne znamo šta to znači, ali se oseća. Uplašeni ljudi znaju, uliva im nadu! Deca se raduju dok poput njega raspolažu neobuzdanim duhom, neiscrpnom maštom „bez granica”. Kada su nećaci u gostima kod tetke sve je drugačije. Mini kupa dečicu, tera ih da Peru ruke, moraju jesti kolače koje ona pripremi, pre spavanja oblači se pidžama, tačno u određeno vreme mrak određuje spavanje, jutrom se Peru zubi uz obavezno umivanje. Nije kao kod Mikija – slobodno, ali je – toplige, neko brine o svakom ko očekuje poljubac uz priču uspavanku.

U kriznim razdobljima zastrašujućeg beznađa teških vremena, Miki Maus je ikona! Kao ličnost, prepoznatljiv i neponovljiv, miš, ali

„Oskarovac“ 1932. godine! On jeste miš, ali jedini među istima, na čuvenoj stazi slavnih u Holivudu za pedesetogodišnjicu 1978. dobija svoju zvezdu – izjednačavajući se sa ljudima u teskobnoj krizi i blistavoj slavi. „Živ“ je, ali i pobednik iako nije čovek, ličnost jeste! Ko je kome darivao nezaborav Volt Dizni (1900–1966) mišu Miki Mausu (1928 – ?) ili obratno?

Gde je ovde mali miš – sudbinski uplašeno biće – iz zastakljenog prolaza u ručaonu Gerontološkog centra, učesnik cirkusa koji život znači? Sigurno nije preživeo scenu praktične obuke! Ipak, „nadasve živo“ upozorava, deluje – trajno. Nečujno zbori iskustvo nezaobilazno!

Sva znanja čovekovih nastojanja da spozna i ovлада svim samo su ishodišta putevima u nedohvate. Mali gubitnik je veliki pobednik! On je prvi obznanio gledaocima u zastakljenoj areni da i mačke mogu biti minijature, a miševi grandiozna znamenja. Ko je pobednik a ko je gubitnik nikad se ne zna. Mačka našeg usuda imenom i prezimenom jeste Korona virus. Da li smo mi samo sudbinski određeni miševi kojima je čas praktične obuke neizvestan?

Ko je pobednik, mačka? Možda je prestravljeni mali miš nadvladao zaborav, zato nije gubitnik? Mačka i miš samo su poruka. Razboritost je temelj budućem iskustvu. Primer jeste Miki Maus.

Susreti (04) 12. jula 2020.

Slovo povodom Nagrade „Isidora Sekulić“ to sam ja!

U ovom kraljevskom zdanju, za počast koja mi je dodeljena, želim da se najpre zahvalim osnivaču Nagrade, koji i u nenaklonjenim okolnostima, negujući sećanje na Isidoru Sekulić, istrajava na vrednovanju i podsticanju našeg savremenog književnog stvaralaštva; biblioteka knjiga koje su njome ovečane već ima značajno mesto u srpskoj književnosti. Posebnu zahvalnost dugujem žiriju za pokazani afinitet prema prozi koju pišem: biti uvršten na listu na kojoj su eminentni književni stvaraoci, velika je čast za svakog poslenika pera. Posebnost ove Nagrade za mene potiče iz činjenice da se u obrazloženju, uz nagrađeni *Duh priče i druga imena*, istovremeno ukazuje i na *Panonske palimpseste*; pri tome nije reč o podatku koji bi godio sujeti pisca, već o tome da su obe knjige zapravo zamišljene kao deo jednog ciklusa.

Priznanje s imenom Isidore Sekulić znači potrebu makar i ovlašnog osvrta na spone našeg trenutka sa delom „prve dame srpske književnosti“; doticaj s njenim delom dragocen je za svakog ko misli, čita i diše na srpskom jeziku. Pri tome, u svakom suočavanju, ispostavlja se kako njen imozantni opus, to beskrajno područje duha, inspiriše i napaja sve kojima je književnost vokacija; koji nam je uvek na raspolaganju zarad izoštravanja osećaja za jezik, razrešavanja nedoumica u stvarima duha, vraćanje reda među vrednosne kriterijume.

Za ovu priliku biram, po srodnosti, tek dva fragmenta. Prvi, u koji je stala jedna čitava poetika: „Iskustva naša nisu samo naši doživljaji, nego i doživljaji drugih ljudi. A sećamo se ne samo svojih sećanja, nego i onog čega se drugi ljudi sećaju. Tradicije nisu ništa drugo do sačuvana sećanja (...) Istoriju pišu pisari i dijaci i naučnici, ali istorija, sva, od drevnih vremena do danas, smeštena je u živim ljudima, u sećanjima koja su veliki deo života i življenja naših. Knjige starostavne su u nama raspoređene. I svako od nas bi mogao biti neki dijak, beleškar, neki pesnik, nekog momenta, neke scene

ili ličnosti u istoriji. Iz velike poezije znamo, a znamo i iz darovito pisanih istorija – da su veliki ljudi vrlo često osećali kako u njima živi i radi neki predak, kako su oni u stvari neko drugi.“

(Ovde se već čuje ona glasovita objava pripovedača, od pamтивека потврђивана: To sam ja!)

A pomenuti „neko drugi“ upravo je ključni pojam za jedan roman izdvojen današnjom nagradom.

Drugi fragmenat je ispovedni iskaz u jednom pismu, pošto je ona dobila visoko priznanje. „Ja sam skromna, siva figura, nisam bolja od drugih, ne volim značke i povorku koja ide napred. Meni je dakle Akademija priredila zbumjenost veliku.“ I ovde bih mogao da i sam ponovim: to sam ja! Spora nema, sve što mislimo i osećamo, to jesu drugi već mislili i osećali, pre nas.

Ali ono najvažnije, tiče se Isidorine monaške posvećenosti, zaveštane svima nam kao obrazac odnosa prema svom pozvanju; kako veličanstveno, danas već i kao nemoguć podvig, deluje povlačenje prve dame izabrane u SANU, u jednu skromnu prizemnu kuću s baštom, tu manastirsku keliju, često hladnu, možda i ubogu na prvi pogled, u taj kosmos slova iz koga se opšti sa udaljenim svetovima i nebesnicima: da spoznamo kakav se život, ispunjen i neiscrpan, odvija u tišini.

Jasna KARTALOVIĆ

Mari Todorović Uzdarje

Verujući da nevidljivi slovoslagač pretače otisak ovih slova u treptaje, a oni potom eterom putuju na željenu adresu, zapisujem svoje sećanje na Maru (Bjelogrlić) Todorović (1935–2022). Zapravo, to i nije sećanje, jer ono živo odzvanja u meni bojom njenog glasa, praćeno pokretom i slikom, smehom i tišinom, onom tišinom što prasne kada se dve duše prepoznaju. Verujući, dakle, u volšebnost pretakanja otiska u treptaj, dajem odgovor na neizgovorenog pitanje zatureno između ovih redova – Kako pismenima, koja se u muk odevaju, poslati grleni pozdrav, radost i tugu, sve satkano u jedno „Hvala”?

Već sa prvim ulaskom u Biblioteku Matice srpske (BMS), sa gotovo šapatom izgovorenim rečima sa dežurnim u čitaonici, bila sam zadrivena neobičnom tišinom koja je hramovski odzvanjala. Upoznavanje novog sveta je počelo sa mojim prvim, maturantskim radom, a tokom godina studija književnosti i upoznavanja sa knjižnim blagom, ta dečja zadrivenost novootkrivenim prerasla je u istinsko poštovanje, privrženost i zatim potrebu – svakog dana otvoriti korice nove knjige kao nova vrata, sa mirisom hartije i štamparske boje udahnuti još jednu tajnu i tako ući u svet u kome vreme stoji. Želela sam da budem deo tog sveta, barem vratar tog zdanja ili čuvar, ali biti tu. Na putu ka osvajanju svoga mesta u Biblioteci usledilo je učenju pravila po kojima svaki primerak, knjiga, list... sve što je vredno čuvanja u ovoj riznici, mora dobiti svoj opis kao ličnu kartu. Imala sam sreću i veliku čast da me u bibliotekarstvo i za mene „tajnu kako postati bibliotekar” uvede i obuči Mara Todorović.

Prošle su više od tri decenije provedene pod krovom ovog knjigohranilišta, a ja pamtim reči svog mentora sa samog početka učenja, Marine reči, izgovorene kao melem sa namerom da me oslobodi od mojih prevelikih očekivanja: „Bibliotekarstvo je struka, nije nauka”. Tokom dve godine obuke u Službi imenske obrade zapisivala sam njena stručna uputstva i glasna razmišljanja,

savete koji su me gotovo neprimetno oblikovali kao bibliotekara i pripremali za potonje zvanje bibliotečkog savetnika. Zapisivala sam krišom i uputstva važna za život, nazvala sam ih „Biseri”, jer bilo je dovoljno da se neko izjada pa da nađe na njeno glasno razumevanje ili kritiku, uvek neposredno i sa roditeljskom toplinom. Još ponekad pročitam ili prosledim mlađima neki od njenih bisera: „Pitam se kako funkcioniše ovaj svet, jer da mogu, ljudi bi onemogućili da sija Sunce i da raste ova zova (zova u dvorištu BMS)... Duško (obraćala se kolegi D. Vrtunskom), pred nama su milenijumi mirovanja, sve će biti dobro; Da samo jedno umem, što ne umem, da se ni za šta ne sekiram, sekirati se za nešto što ne možeš da uradiš, čist je gubitak; Osrednjost je tako tužna da je bolje da je nema; Ne poštujem Osmi mart, samo indisponirane skupine imaju jedan dan u godini, muškarci imaju sve dane u svim godinama; To sedničenje je meni toliko ništa da je veće ništa od ništa; Kako se to ljudi pokvare?!...”

Prijateljstvo izraslo iz međusobnog poštovanja nastavilo je da živi i posle Marinog odlaska iz Biblioteke i kao da je ojačalo, oslobođeno formalnog odnosa, a oplemenjeno potrebom da jedna drugoj poverimo poneku neispričanu priču. Bilo mi je dragoceno svako njeno razmišljanje i saveti o radovima pripremanim za objavlјivanje u *Godišnjaku Biblioteke Matice srpske*, zatim za izlaganja na Susretima bibliografa u Indiji ili o predgovoru u nekom od kataloga Odeljenja stare i retke knjige BMS. Sa prefijnenom distancicom, a ipak toplo i nežno, bilo je njeno savetovanje o ličnim pitanjima, porodičnim, roditeljskim, supružničkim... Umela je metaforom ili nekom prigodnom pričom da ogoli problem do same srži i da onda posmatra kako kroz smeh ili suze odmotavam rešenje. Bistrina, rečitost, neumitna istinoljubivost i osmeh, iskričav pogled, sve što je njeno biće ne štedeći darovalo onima koji su to umeli da prepoznaju i prime, fluidne su spone koje nas povezuju i koje ne mare za odrednice vreme i prostor.

Verujući, dakle, nevidljivom slovosлагаču, da će pretakanjem ovih slova u treptaje eterom proslediti moje „Hvala” na željenu adresu, ovo uzdarje Mari Todorović neka zaokruži još jedan njen biser prosut u druženju, onako uz kafu „...jedan deo mene zaista spava, tako lepo spava...”

U produžetku je neznatno izmenjen IN MEMORIAM objavljen u *Vestima*, glasilu Biblioteke Matice srpske, april 2022, br. 122, koji je priredila Vesna Ukropina.

Mara Todorović, devojački Bjelogrlić, rođena je u Lipniku, Hercegovina, 2. aprila 1935. godine. Osnovnu školu završila je u Vajskoj, a u Beogradu Srednju bibliotekarsku školu i vanredno, uz rad, Filološki fakultet, grupa Jugoslovenska književnost i srpskohrvatski jezik.

Posle završene bibliotekarske škole, zaposlila se avgusta 1955. godine u Gradskoj biblioteci u Zrenjaninu, gde je radila 16 godina, najpre kao knjižničar, a kasnije kao bibliotekar i izuzetno uspešan mlad upravnik, za čijeg je mandata Biblioteka dobila Oktobarsku nagradu Grada Zrenjanina. U tom periodu, Mara Todorović izborila se za bolju, adekvatniju zgradu za Biblioteku i realizovala njen preseljenje, kao i neophodne infrastrukturne radove u novom objektu. Organizovala je rad Dečjeg odeljenja i Odeljenja za odrasle, zasnovala Naučno-zavičajnu zbirku i prva fabrička odeljenja, kao i zasebnu čitaonicu za periodiku. Pored toga, inicirala je literarne konkurse za decu i za mlade pisce, kao i Klub dece bibliotekara.

U Biblioteku Matice srpske došla je maja 1971. godine i bila angažovana u Matičnoj službi, da bi potom organizovala rad novoformiranog Odeljenja obaveznog primerka Vojvodine, gde se razmenom sa republičkim bibliotekama obezbeđivao kontinuirani priliv knjiga iz cele Jugoslavije. Godinu dana je radila u Gradskoj biblioteci Novog Sada kao šef pozajmnog odeljenja, a zatim i kao vršilac dužnosti upravnika. Po pozivu se 1975. vratila u Biblioteku Matice srpske za rukovodioca Službe imenske obrade knjiga, gde je značajno doprinela modernizaciji bibliotečke delatnosti, pre svega kroz primenu međunarodnog standarda ISBD u obradi knjiga i uvođenje katalogizacije u publikaciji (CIP). Od 1985. do penzionisanja 1995. godine, radila je kao redaktor specijalne bibliografije.

Mara Todorović bila je bibliotekar starog kova, univerzalnih znanja i nepokolebljive rešenosti da svaki posao privede kraju –

kadra da ustroji i oživi svaku biblioteku iz temelja. Realizovala je projekat restauracije i stručne obrade Spomen-biblioteke Srpske velike gimnazije karlovačke, kroz koji je ova vredna biblioteka transformisana u muzejsku. U okviru projekta Narodne biblioteke Srbije i Biblioteke Matice srpske obrađivala je fond Eparhijske biblioteke u Sentandreji i ličnu biblioteku episkopa budimskog Georgija Zubkovića. Posebno se radovala odlascima u Sentandreju, gde je poštovala i poznavala svaki kutak, crkvu i spomen na slavnu srpsku prošlost. Vraćala se odande sa malim Duhovskim vencem, punog srca i radosna što je, prema svojim moćima, potpomogla malobrojnu srpsku zajednicu u Mađarskoj. Priredila je veći broj uspelih prezentacija knjiga – izložbu posvećenu Isidori Sekulić, izložbe i kataloge u Štutgartu, Parizu, Beču i Moskvi, kao i izložbu sa katalogom o izdanjima *Plavog čuperka* Miroslava Antića.

Njena Bibliografija Miroslava Antića prva je personalna bibliografija kod nas koja je u potpunosti urađena u elektronskom okruženju. Pored toga, autorka je vrednih stručnih radova, kataloga, bibliografija i priručnika *Odrednica imenskog kataloga*.

Mara Todorović bila je predsednica Društva bibliotečkih radnika Vojvodine i aktivan član jugoslovenskih i vojvođanskih bibliotekarskih organizacija i komisija.

Čitave generacije početnika Mara Todorović uvodila je u tajne bibliotekarske struke. Bila je nesebičan, poštovan i omiljen predavač i stručnjak, uvek spremna da se sa iskrenim zanimanjem i ljubavlju posveti svakom sagovorniku i njegovim stručnim, ali i ljudskim nedoumicama i problemima. Deset godina bila je ispitivač na stručnim bibliotekarskim ispitima u Vojvodini za predmet Bibliotečko poslovanje.

Tokom 40-godišnjeg samopregornog rada u bibliotekarstvu stekla je zvanje bibliotečkog savetnika i dobila niz značajnih priznanja: dva puta nagradu Društva bibliotekara Srbije za zasluge na unapređenju bibliotekarstva, zatim, Povelju i plaketu Narodne univerzitetske biblioteke Kosova, kao i najznačajniju bibliotekarsku nagradu „Milorad Panić-Surep”. Biblioteka Matice srpske dodelila je Mari Todorović, na Dan Biblioteke 2018. godine, Zahvalnicu za izuzetan doprinos unapređenju i modernizaciji njenog rada.

Mara Todorović tiho nas je napustila 1. februara 2022. godine,
ali njen svetao lik i delo ostaju trajno da žive u našim srcima.

170

Predeli pritajene lepote

Dame i gospodo,
braćo i sestre,
časni oci,
uvaženi članovi žirija,
dragi učesnici „Susreta“!

1.

Visoko priznanje kojim sam danas u Bileći odlikovan raduje me ne samo zato što sam njime uvršten na listu laureata na kojoj su i nezaobilazna imena srpske literature, nego i stoga što se njime evocira Hercegovina, nepotrošiva tema proze koju pišem i moja trajna inspiracija. Ona je u mojim knjigama dug poreklu i detinjstvu u banatskoj kući hercegovačkih kolonista, koju nikada nisam napustio.

Prisećanje, pak, na pisca čije ime Nagrada nosi u mom slučaju priziva to što je Hercegovina noseća tema njegovog celokupnog opusa i što se na stranicama njegovih pripovedaka i romana raspoznaće podosta od idile koju su stari pokušavali da nam dočaraju kada progovore o svojoj kolevci, ali i to što se Svetozar Ćorović kao narodni tribun svojevremeno zalagao protiv seobe hercegovačkih Srba u Srbiju – znao je koliko bi raseljavanje bilo pogubno po zemlju Hercegovu. Već nije bio tu kada se velika seoba naroda, epskih razmera, sa stotinama hiljada nevoljnika podignutih sa svojih vekovnih ognjišta, priredila prve jeseni po oslobođenju. Otud sada Gačani u Sutjesci, Bilečani i Mostarci u Sečnju, Nevesinjci u Jaši Tomiću, Trebinjci u Kleku i od svih njih jedna „kolonija“ u Zrenjaninu; tako je i Banat je postao jedno lice Hercegovine i ovde se prostire melodija njenog govora.

Hercegovac u Banatu, može li se to biti; bezbeli da može, ukoliko se držimo pamćenja.

2.

Ma koliko bili deo istog roda, otpočetka nam je u banatskom zavičaju davano na znanje da smo Hercegovci; u Hercegovini, pak, dočekivani smo dobrodošlicom: stigli naši Banaćani! Opet, čim se doma vratimo, stičemo zvanje koje nam se u očevini ne priznava: vratila se Hercegovčad! Na put smo polazili kao da se samo iz jednog kraja zavičaja u drugi prelazi, vraćali se pokisli, kao da smo, svuda, svakom stopom u tuđi zabran zabasali.

Ti đaci iz banatskih kolonističkih sela što su nekih davnih leta preko raspusta hrlili u zemlju zvanu Gacko, tragom roditeljskih priča, da utaže predačku nostalгију u kojoj su odnjihani – u povratku, pokunjeni, jedan drugome bi priznavali kako ništa nisu našli od one Hercegovine o kojoj njihovi stari iz večeri u veče razdragano kazuju.

Baš kao u Šantićevim stihovima, mogli smo je naći, tamo je trebalo i tražiti, na Čorovićevim stranicama: nisu li, što bi Isidora rekla, Čorovićev štimung i njegova opservacija među najlepšima koje srpska književnost ima.

Još nismo bili uvideli da je Hercegovac u banatskoj brazdi zatočnik snova i sećanja, pripovedač o svetu koji je minuo, ali nije prestao da postoji, da biti Hercegovac znači ne zaboravljati; i da naš stari zavičaj nije samo realno područje, kome svaki čas prekrajaju zemne granice, već i zemљa iz snova i predanja koja je tek u njima u prirodnoj veličini: odakle svako od nas uzima svoj grumen Hercegovine.

3.

Jedanput su se u ove strane iz banatskog sela zaputili Lale i Rumuni: naumili da vide zavičaj svojih novostečenih komšija. Na zastanku kod Izgori, kada su se šćućurili pred gromodom starca Volujaka što nebesa razdire (šta li bi tek bilo pod Troglavom; možda bi pred beskrajem zvanim Somina i zanemeli), Banaćanin će objaviti: Ta odakle su, još su i dobri: sve trn, svukud stanac, guja ljuta; kada divane o divoti iz koje su umakli, sve izmišljaju!

Izgleda može se proći kroz predeo, isto kao i kroz nesvakidašnju knjigu, a da se ne zapazi ništa od njegove nenametljive i pritajene lepote.

Kada krajolik izmiče opisu, sazdan od arome smilja, sindovilja, bejturana, od svetlosti i predanja, od građe nevidljive i neprolazne, obreli smo se u Hercegovini; zemlju Hercegovu treba otkriti, ali nije ona samo prizor za oči, mora da se oseti njena toplina, da se udahne blagotvorna arija, da se zberu lekoviti mirisi njenih trava: sva čula njome da se napune. Valja zahvatati i sluhom, ne bi li se uhvatila i njena melodija: naša kamena kolevka je još i od jezika. (Ljudi koji su pozvani da pišu treba da svakoga leta uzlete do Nevesinja i Gacka, da na izvoru napoje svoj jezik, napominje Grigorije Božović; tamo se peva, a ne zbori). Biće da nam se sećanje na tu maternju melodiju, na ljude i predele u kojima ona bruji i traje, s poverenjem kao zavetni dar predava.

4.

Osluškivao sam ih, zadivljen umećem kazivanja ovih usmenih pripovedača bez premca, pored kojih valja čutati ili bar govoriti tiho; videlo se kako imaju još štošta da kažu pre nego što zamaknu.

Kao da su priča i pripovedanje, taj njihov kliktaj života, ne samo glasno osvedočenje da su živi, nego i izraz radosti što postoje i što se nečeg sećaju – prizora, ljudi i vremena i datih zato da se otrgnu od zaborava. Pritom, nije im do slave pripovedača, koliko do glasa rodu i zavičaju.

Pazi kako ćeš ispričati, mi u priči ostajemo, ona je dokaz našeg postojanja, ne jednom sam slušao kako upozoravaju.

Pazim; nastavljujući se na njihovu pripovest, moj pripovedač pokušava da kaže ponešto o tome šta biva kada se Hercegovac jednog jutra u Banatu probudi: da li nisko nebo i beskrajni vidici polja u zreloj svetlosti avgusta ili mirisi planine što ga u snu pohode, šta li ga više osvaja tokom dana koji odmiče; da birajući najtiše reči kaže kako u ravnici diše, damara, romori još jedna Hercegovina.

Još jednom zahvaljujem osnivaču Nagrade, njenim pokroviteljima, darodavcu i članovima žirija koji su izdvojili moju knjigu za ovo visoko priznanje; u godini velikog jubileja „Prosvjete“, čija dugovekost je dokaz i zaloga i našeg trajanja.

PUTOPIS

Pet dana juna na Paksosu

Dolazak

Ribar hrani galeba u marini. U ribarskom čamcu, sa čijih se bokova prelivaju mreže, kao iz kutije za nakit, pored čekrka stoji ribar u skraćenim pantalonama. Čamac ima tendu na kojoj stoje dva galeba, malo iznad ribareve glave. Ribar im daje neku hranu, zamišljam da su račići i ribice zaostali u mreži, ali ne vidim dobro. Vidim da galebovi traže još, ljute se i guraju kljunove prema njemu, a on ih naizmenično hrani, vešto im primiče hranu do kljunova, a onda brzo sklanja prste, da ga ne uštinu. Senke su se već izdužile, ali sunce je još visoko na nebū i more je belo. Čamac se ljudiška na belom moru, beli galebovi na beloj tendi žutim kljunovima ištu još hrane i ribar im strpljivo daje, kao da je to neki stari obred. I to traje. Kao prinošenje žrtve. Kao vraćanje duga. I onda se setim, ovo jeste vraćanje duga, duga kojim je ptičji svet zadužio ljudski onda kad je gavran u pustinji hranio proroka Iliju.

Ne postoji vreme. Postoji samo ostrvo.

Jedini ispravan način dolaska na ostrvo jeste brodom. Uvezli smo se autom na trajekt u Igumenici, popeli se na gornju palubu, od udara brodske sirene pali na pod i sada plovimo. Vožnja traje sat i po. Nošen vazdušnom strujom sa broda, galeb leti na ler, malo iznad naših glava.

Stižemo u Gajos, glavnu luku na Paksosu. Ulazimo u auto i krećemo. Još na brodu pitam muža je li pogledao mapu i zna li kako da stignemo do apartmana.

„Sve znam, ništa ti ne brini”, izgovara zabrinjavajuće reči.

Kružimo kroz Gajos treći put. Ulazimo u sokake u kojima se retrovizori češu o zidove.

Jesam li ti rekla da zoveš Jorgosa, ovde smo već bili, ne umeš da čitaš mapu, trebalo je levo; nije levo nego desno, ti ne razlikuješ levo i desno, jesmo li rekli da nećemo da se svađamo; nećemo da se svađamo, ali zašto nisi zvao Jorgosa da ti objasni kuda da idemo, zašto je ovoliko vruće, evo, sad treba levo, zašto je ovolika gužva, gde su pošli svi ovi ljudi, pogledaj, privatni parking tri evra na sat, čudi me što je prazan, nećemo da se svađamo.

Nekoliko puta prolazimo pored znaka na kome piše „APΓΑ“. Poludeli neznabوšci sa kopna nepismeni za viši red i pravila, ne usporavamo.

Muž najzad zove Jorgosa.

„Pita me šta vidim“, molečivo me gleda, bez orijentira na vidiku. Ne znamo da vidimo.

„Mene vidiš“, nemilosrdno odgovaram.

„There's a parking lot on my left“, pale se mužu vizuelni senzori.

Jorgos kaže da idemo do crkve, odmah tu, desno. Opet prolazimo kroz onaj sokak što dere retrovizore, sa onim užasnim utiskom da ćemo ponovo promašiti. Ipak, sad vidimo, sakrivenu iza krošnje katalpe sa srcastim lišćem, malo sklonjenu od ulice, belu crkvicu. I tu je znak „APΓΑ“ i pored njega znak za zabranjeno parkiranje. Svuda unaokolo parkirani su motocikli i jedan manji auto. Ovde će Jorgosova majka da dođe po nas i da nas odvede do apartmana.

Sunce prži, umorni smo. Neka žena stoji u hladu katalpe, nešto žustro objašnjava drugoj ženi, ne znam slažu li se strastveno ili se svađaju. Jedna od te dve žene je, ispostaviće se, kirija Marija, Jorgosova majka, naša gazdarica.

Takođe se ispostavlja da ne govori ni jednu jedinu reč engleskog. Patim od neke vrste poremećaja da kad ne delim isti jezik sa sagovornikom svejedno nešto govorim i pažljivo slušam zvuke stranog jezika, ubeđena da ću se nekako sporazumeti. Poslednji put tako sam se obratila keruši koja je imala male, pa sam joj, neoprezno, došla preblizu, sve gledajući je u oči i uveravajući je da nikad i ničim ne bih ugrozila njenu decu. Čim sam joj okrenula leđa, ugrizla me je za list. Ništa ne uspevam da se razumem sa kirija

Marijom, ali ona me ne bi ujela. Samo je saslušala uputstva koja joj je, preko telefona, dao bestelesni sin. Pomaže nam da iznesemo kofere. Put vodi iza crkvice, širokim stepeništem, pa uzbrdo. Kofere vučemo dok možemo. Onda postaje previše strmo, pretura mi se torba okačena o dršku kofera, pritrčava kirija Marija, ugrubo godište moje majke i podiže moj kofer, nekako samilosno, kao da zna koliko mi je ovo sada teško, viđala je već goste tek kročile na ostrvo, zgužvane i napete, kako se zamaraju sve dok se na njemu ponovo ne rode. Još samo da se popnemo uz dva sprata stepenica sa spoljne strane kuće i tu smo.

Apartman je divan, biserno čist i ima terasu sa pogledom na marinu. Ovakva čistoća poznata mi je iz detinjstva, to je ona čistoća iza koje čući zabrinutost da bi gost, tamo negde u svetu, mogao da se požali kako je bio kod kirija Marije na ostrvu, a kod nje je bilo prašine, tamo u čošku, iza kreveta; a takvi glasovi se šire kao požar, to svi znaju i šta bi ona onda? Kad otvorim vrata frižidera, u njemu je voda, jedan sok i teglica domaćeg džema, koji probam odmah. Džem je od jagode i shvatam da je kirija Marija zaista moja dalja tetka čistunica koja zna šta najviše volim.

Sad sam još uverenija da me kirija Marija nikad ne bi ujela.

Nagonski prizivam u sećanje sliku kontejnera za đubre, jer znam da sledi pražnjenje kante iz WC-a, sa upotrebljenim toalet-papirom, kao i svuda po Grčkoj. Čini mi se da sam jedan videla u blizini. Ovu gadnu dužnost zaboravljam čim odem iz Grčke, kao što se zaboravlja porođaj.

Čim otvorim vrata terase, beli vrh jarbola iz luke kači mi se za trepavice. Odahnemo, osvežimo se i izlazimo u šetnju. Blizu smo centra Gajosa, glavne ostrvske luke, ono što je malopre izgledalo kao skijaški strm obronak sada je samo nekoliko koraka do crkve. Zagledam je, oblu i trbušastu, kao trudnicu.

Seli smo u kafić na rivi i poručili pivo. Dobili smo ga u zaledenim čašama i tada smo ugledali ribara kako hrani galebove.

I to je trajalo.

Tek tada smo stigli na ostrvo.

„Mislio sam da je ovde lepše.“

Muž izgovara naglas ono što i meni prolazi kroz glavu. I ja sam zamišljala da je ovde lepše. Gajos, na prvi pogled, ne nudi bogzna šta. Sve je, nekako, napola. Duž rive su kuće, jednospratnice, među njima muzej, ali ne radi i ispostaviće se da neće ni proraditi do kraja našeg boravka, crkva na trgu, okružena tavernama i kafićima, ničeg posebnog da privuče pogled i da se uzdahne od lepote.

Ulažimo u crkvu ušuškanu među kafićima, posvećena je Voznesenju, ali lepše zvući na grčkom – Analipsi. Analipsi, kao da mi je neka drugarica iz Grčke. Vrata su joj otvorena sa obe strane. Unutra, na kamenom podu vidim neko lišće i čudim se. Ovde je sve prečisto, toalet u kafiću, u koji sam malopre ušla, bio je remek-delovo čistoće i lepote, pa još sa saksijama sa paprati i fotografijama na zidu. Ovo je rodno mesto čistunica, a crkve moraju biti prečiste; otkuda sad lišće? Kad podignem pogled, vidim lovoroze grane, kojima su okičeni crkveni zidovi, po svoj prilici za Uskrs. Sada su uvele i lišće kaplje na pod. Kao da baš tako treba da izgleda crkveni pod, kao u onoj priči kad je učenik pokazivao učitelju kako je uredio zen-baštu, po svim pravilima strogosti, a učitelj došao, pogledao, protresao granu crvenog javora, pa kad je lišće popadalo po stazi i kamenju, rekao: „Sad je dobro.“

Dobro je kad je savršeno. Ne brini, mila Analipsi, nije ti u kući neuredno, samo je savršeno.

Svi putevi vode u Gajos. To i nisu putevi, ubedena sam, to su vododerine, tuda se voda slivala sa okolnih brda, a meštani su, njenim tragom, samo asfaltirali. Put spaja Gajos sa još dva naseljena mesta na obali, Logosom i Lakom. Krećemo kolima u Logos. Srećemo šleper na kome piše METAΦOPEC, usko je, pa moramo da se sklonimo s puta zahuktaloj i glomaznoj metafori. Srećemo još metafora i sve su izuzetno užurbane.

Put vodi kroz maslinjake, maslinjake i maslinjake. Utišavaju nas, neprestano šapču: apra, apra... Ko sme protiv masline? Njena je poslednja i mi sada čujemo i slušamo. Kad stignemo u Logos, ostavljamo auto u predivnom terasastom maslinjaku, podzidanom

svomeđom, na kojoj piše PARKING. Svaki auto ima svoju maslinu. Dobro je dok nas masline još vole, inače...

Šetamo se gradićem sklupčanim oko marine. Uspavan je i vreo. Kažu da je ovakva vrućina neuobičajena za početak juna. Tu su Martina pekara, kafana „Evropa“, a sasvim u dnu, na kraju rive, neka velika razvalina sa fabričkim dimnjakom. U njoj je jedino živo, tu su mešalice, maštine i radnici. Pitamo šta je to. To će da bude hotel, za dve godine, a možda i kazino. Sedamo da popijemo kafu pre nego što vidimo ko iznajmljuje čamce i ugledamo dvoje Nemaca, bračni par, po svoj prilici, kako sopćući vuku kofere na točkićima i žustro se raspravljaju. Muž i ja sažaljivo ih gledamo, takvi smo i mi bili, onomadne, kad još ništa nismo znali, a sada smo već stari ostrvljani, poluraspackovani, naspavani i sa malo sjaja u očima. Satovi na ruci čuće besposleni, kao i onaj na telefonu, mogli bismo komotno da se odjavimo od usluge davanja tačnog vremena, ničemu nam ne služi. Sat služi jedino – ali o tome i ne treba misliti, koliko ni o smrtnoj uri – da pokaže dva sata posle podne, kad sa ostrva kreće trajekt za Igumenicu, ali ovo, srećom, nije taj dan. Na sve strane buja rastinje, ovde se posebno ističe jedna bugenvilija, što je prekrila ceo zid kuće i urla na prolaznike: Gledajte me, gledajte me... Da nije masline u blizini, da je umiri i podvikne joj: Šta si se tu uobrazila, zadigla majicu, da svi vide kako ti se crveni pupak, a nemaš ni dvadeset godina. Pokrij se i čuti, još ćeš da se prehladiš – ona bi zauzela ceo svet.

Ostrvo je malo, dvanaest kilometara dugačko i četiri široko. Može da se oplovi za sat i po. Čamce iznajmljuju samo na ceo dan, pa se negde valja i usidriti i pobeći od sunca. Neposredno pre ukrcavanja, dok čekam na kiosku da kupim vodu, jedna Engleskinja priča kako je iz vode upravo izašla žena koju je opekla meduza. Zgromazim se. Treba imati amonijak, kaže Engleskinja, a mi idemo u pohod na more puno meduza, sami i bez zaštite. Vidim ih, još u luci, veličine dečje pesnice, male, providne, ljubičaste po obodu; kad isplivaju na površinu bude kao da je pala kap kiše, po tome se prepoznaju. U luci kao da rominja kiša, toliko ih ima. Koliko ih je tek ispod površine, ne smem ni da pomislim, samo se zaričem da se ja kupati neću. Posle, kad isplovimo, ima ih manje, tek pokoj, ali svejedno, kakvo je to more u kome ne možeš da se valjaš, da se u

njemu izgubiš, da srljaš zatvorenih očiju, nego samo da paziš. Ovo je već druga godina da me prate. Prošlog leta, na Sitoniji, more je bilo puno meduza, koje, doduše, nisu pekle, ali svejedno su bile gadne. Velike kao glavice kupusa, sluzave i žute, sa onim ogromnim okom posred glave koje večno pozajmljuju jedna drugoj. Meduza se na grčkom kaže pelagija i baš bi me zanimalo kako je to svetica počela da peče.

Iz čamca gledamo divne kuće i vile, okačene po brdima, pa zamišljam kako je to kad otvorиш prozore, a u sobu ti uđe more. Kad je bio mali i opsednut automobilima, naš sin, pogrešno vaspitano dete iz lekarske loze, kad bi na ulici spazio kakav porše, zaključivao bi da ga sigurno vozi neki neurohirurg. Tako i ja, gledajući ove kuće, zaključujem da je svet put neurohirurga.

Stigli smo do pećina. Ovde se visoke granitne litice okomito dižu nad morem gradeći katedralu koja baca senku široko. Sećam se da je baba govorila da za Uskrs treba da omasti jaja i da sam mislila da to ima veze sa onim završnim premazivanjem uljem, da jaje lepše sija. Posle sam čula da je mast stara slovenska reč za boju i upravo plovim po telu te reči. Ovde, u senci ove stene, more je, zaista, mastilo. Sveboja.

Sidrimo čamac gde je zabranjeno. Ipak, ima i drugih čamaca u blizini, s razlogom, jer na dnu je kamenje belo, a voda kristalno bistra. Ne vide se meduze, a ovde bi se morale videti. Već drugu sezonom, muž za mene razgrće more od meduza; stavi masku i zaroni, pa me upućuje na čiste koridore. Ovde ih nema, uverava me kad izroni. Bacam se u zelenu bistru vodu, kupam se kao da mi je poslednji put. Posle mi kaže da ih je, zapravo, bilo samo dve-tri i to po dnu. Sveprisutne su, ne mogu im pobeći, niti ih uočiti, biće da to moji gresi idu za mnom. Nezgodno je što mi se gresi zovu pelagije, ali svako greši različito. Moji nisu smrtni, tešim se, samo peku i ljubičasti su.

Tarama-salata

Baba uvek odvaja od ručka, na tanjirić, kašiku-dve žućenice i grumen sira i pokriva ih krpom. Ako neko trevi...

Poziva nas decu za sto i mami nas rečima: Evo, na stolu, svega! Ima kruva, sira iz mještine, žućenice i svakome po jaje. Žućenica, to je lokalni naziv za lišće maslačka koje se pospe po vreloj krtoli i zameša u salatu uz malo česna. To je žućenica na salatu.

Mrzimo da jedemo, ali babina se ne poriče te prilazimo stolu, a ona zaključuje: Bogatstvo! – dok raširenim dlanovima tavani hranu na stolu, kao da osigurava bogatstvo koje je upravo postalo, kao zaslužena nagrada što smo tu, što smo dobri i slušamo babu.

Mrljavimo njenog bogatstvo, dugo ga žvaćemo i čeznemo za viršlama.

Baba priča deci prigodnu priču uz obed, kako je bila jedna gladna godina u selu i kako se, tamo negde, u jednom zaseoku, čitava porodica izvrnula od gladi. I da toga ne bi bilo, samo da su nju ranije doveli, ona bi njih uzela iz gladi. Samo su ih našli izvrnute. Svi su pomrli. Starci, roditelji, đeca ko vi...

Prestajemo i da žvaćemo i zamišljamo da je ta glad neka pećina u kojoj se beru deca kao mi, pre nego što prezru i bace se.

Baba iz ovog primera izvodi krajnje jasnu jednakost: Ako ima za nas, ima i za selo, u kojoj se pod nepoznatom veličinom „selo“, stavljenom u absolutnu zagradu, podrazumeva vrednost celog celcatog sveta. I to je nauk koji nam prenosi baba – svi smo gladni ili niko nije gladan – inače je propast izvesna.

Pokriveni tanjirić čeka celog mog detinjstva da neko svrati i iz njega se ne sme uzimati.

Nikad niko nije svratio.

Kad sam već poodrasla, rekla mi je, šturo i usput, bez gledanja u oči, da je bila jedna žena i kod nje svratio čoek, a ona mu ništa nije dala. Samo što to nije bio čoek, nego je bio Božji andio i onda ništa nije valjalo...

Kako tačno nije valjalo?

Razboljelo se dijete u selo... A bilo zdravo ko jabuka...

Tek tada razumevam da je baba sve vreme kuvala za andjele, ako treve.

Zamisli, tako umoran i ljutit, andeo skupi krila ranjava od silnog letenja i sruči se, vertikalnim hicem naniže, kao kamen i morska lasta, pravo na prvu slobodnu stolicu, na primer babinu i samo joj postane u kuhinji. Ništa ne kaže, samo gleda, a ona ni po čemu ne može znati je li pred njom čovek ili andio, samo po posledicama. Ako nešto i kaže, to je rečenica kojom putnici pozdravljaju domaćine u pasivnim krajevima: Evo, ja sam došo. Gleda je li lepo omela pod, je li luk dobro upržen, čaršavi ubeljeni, a deca umivena. Ako je sve u redu, to je preporučuje za završni ispit, u kome treba da se vidi je li žena ili trula daska čovečanstva kroz koju će ljudski rod propasti u glib. Tanjirić sa sirom i žućenicom u koji se odvaja, pre nego što sednu čeljad, služi da okrepi i gornji narod, gladan i gord koliko i ovaj donji. Ako ne ponudiš hranom andela, kad jednom odluči da svrati, onda stradaju nevini i svet se, začas, sruši. Žućenica je svehrana, zalog reda u svim dostupnim svetovima, za ljudе i andele, da niko ne ostane gladan. Pitam se koliko joj se isplatila ova trgovina sa nebesima, to doživotno ulaganje u fond božanstvenog seosko-svetskog zdravstvenog osiguranja; je li joj andeo, ikad, trevio na ručak ili je uvek bio zauzet važnijim poslom? Možda i jeste, pa je bio zadovoljan i poručio: „Dobro je, samo nastavi“ te je nastavila.

I sve jeste bilo dobro, sem kad nikako nije valjalo, ali to je, već, do ljudi.

Tarama-salata je zamišljena kao i žućenica. Sastoji se od starog hleba, vode i malo riblje ikre. Kapne se i malo sirčeta, da ne bude otužno. Hrana za sirotinju, da se ima privid obroka na stolu. Zamišljam kako bogati, verovatno, nikad nisu jeli taramu. Jeli su ribu, a sirotinji udjeljivali bogastvo. Pošto raspore riblje telo, meso bi ostavljali sebi, a utrobu davali sirotinji, slično kao što su, u Americi, belci iznutrice bacali crncima. Sirotinja bi trebila ikru od utrobe, sušila je na suncu i tako se uzimala iz gladi. Onda bi ikru mešali sa starim hlebom i vodom, iznosili svehranu na sto, jeli je za ručak i večeru, pozivali decu da uživaju u bogatstvu, hranili decu

bogatstvom; bogat je svako ko ima hrane na stolu, a hrane, eto, ima, niko neće umreti od gladi, svi smo gladni ili niko nije gladan; a najpre bi odvajali kašiku tarame na tanjirić i pokrivali krpom, ako trevi neki bog.

U niši iza parkinga, poređane su kućice za mačke, dvospratnice na kojima piše Cat feeding station. Milije bi mi bilo da na njima ne stoji znak nevladine organizacije i da su to komšije napravile za svoje mačke te da tako živi stara zapovest da sitost mora biti opšta, da je nahraniti gladnog čoveka, životinju, pa i anđela prirodno i podrazumevajuće, ali izgleda da gladne, ipak, valja namirivati iz posebnog fonda.

Isto tako, porcija tarama-salate koja se u taverni služi turistima, na tanjiriću, po ceni od sedam evra, moguća je samo u svetu koji je negde zaturio polisu bogatstvenog osiguranja i u koji se prečesto svraća.

Uveče, u marini, srećemo se sa drugom vrstom bogatstva.

Glavni i jedini ostrvski bioskop jeste šetnja rivom i razgledanje brodova, okupljenih u noćni vez. Kao u pravom bioskopu, biramo najlepši brod da bude naš, a mi da budemo neki drugi ljudi, ljudi koji plove. Onako ću ja da pustim bradu i da celo leto idem bos. Vidi, ja sam ona što je ljubi onaj u mornarskoj majici. Ne može drugi da te ljubi, to je protivpravno, ajde lepo da se igramo.

Muž se zaljubljuje u jednu jedrilicu i strastveno me ubeđuje da je to najbolji brod za nas. Da se lepo igramo, znači da odmah otmemo taj brod: odvezemo kanape, sednemo u njega, isplovimo po mraku i ostanemo, zauvek, plovni. Gotovo da me je ubedio, ali vidim da su prozori na kabini veličine puškarnice, pa se protivim. Ne bih mogla da preživim spavanje u plakaru, sa majušnim otvorom za vazduh. Obuzela bi me panika sa lupanjem srca. Sporečkavamo se pred jedrilicom, kao da stvarno treba da u njoj isplovimo, sad ili nikad. Ipak je ne otimamo, spasila se zato što su joj prozori premali. Onda se smejemo.

Najveći događaj u celovečernjem filmu jeste dolazak ogromne jahte u gradsku marinu. To nije jahta, to je grad. Ogromni grad uplovio je u mali. Veliko je ušlo u malo i to kao da remeti sva prostorna pravila. Sve se smanjilo i svi smo postali mravi pred jahtom „Zoo London”, kako javljaju svetleća slova na boku. Ispred nje je najveća gužva, ljudi tu usporavaju, libe se da zastanu jer je riva tik uz brod, a na krmi sede uživaoci jahte, dok ih posada dvori. Zgodna plavuša prebacila je dugačku kosu na stranu da se zaštiti od pogleda sa šetališta, ali vidi joj se lepa i negovana ruka i parče zategnute butine. Biram da sam ona. Ne zato što sedi na jahti većoj od ostrva, to mi deluje kao dosadna robija, nego zato što redovno vežba i puši.

I bogati puše. Posle dve i po godine nepušenja u strašnoj sam krizi, užasno mi se puši. Zavidim svakome kome se dimi među prstima.

Sedamo da popijemo piće u marini. Za stolom do našeg sedi grupa mladih Italijana. Lica su im preplanula, nosiči se crvene, razbarušeni su i tanki, liče mi na planinare, na one što ostrvom krstare pešice, sa rancima na leđima i sad su, posle napornog dana, bacili rančeve i odlučili da se počaste koktelom. Muž mi skreće pažnju na njihovu doteranost; kaže, vidi se da su Italijani. Vidim samo da su lepi i nekako nežni, kao mladi umetnici. Puše. Malo kasnije, vidimo ih na krmi jahte „Zoo London”, a posada se lomi oko njih. Muž se zabavlja: Odlično ide ovim tvojim umornim planinarima i nežnim umetnicima. Shvatam da, kao što se anđeli prerušavaju u ljude, tako se i bogati prerušavaju u nebogate, ne bi li im se nešto dogodilo. U zamalo životu, zamalo im je prišla neka žena i zamalo ih pitala jesu li nešto jeli ili piju na prazan stomak te sklanjaju li se sa jakog sunca. Kako bi to samo bilo urnebesno za prepričavanje.

Pitam Gugl da mi rastumači jahtu „Zoo London”. Svejezik Gugl sve zna, samo ponešto neće da kaže. Razočarana sam što je tek 4917. po veličini na svetu i može da primi deset gostiju u pet kabina sa pet kupatila, kao i pet članova posade. Ne verujem ovim podacima, naočigled mi je smanjuju. Po meni, dugačka je makar 100 metara i može da primi celu svadbu. Gugl ne poznaje ovdašnje razmere. Dugačka je 31,1 metar, širina se ne pominje. Samo je dužina bitna, i najvećim brodovima dužina se meri u centimetrima, da budemo

sigurni čiji je veći. Gotovo sam sigurna da onaj viši po redosledu, 4916. po veličini, dva centimetra duži, ne bi mogao da stane u vulvu ove prirodne luke, tako da je ovde, ovaj, ipak, najveći.

More je imenica srednjeg roda, ali je, pouzdano, majka.

Gugl kaže i da je poslednji vlasnik Italijan i da je kupljena 2019, ali ne kaže za koliko, pa se nerviram, kao da bi mi to nešto objasnilo. Babina unuka izvodi sopstvenu računicu: (matematičarka sam što još računa na prstiće, a sve što je preko dvadeset moram da potpišem i podvučem), ako ova jahta vredi deset miliona jedinica neke valute, a onaj tanjirić vredi jedan, znači li to da vlasnik jahte nikad i nikome nije odvojio ništa, na deset miliona tanjirića, a rado je olizao svaki koji mu je stigao pod ruku? Verovatno da ne znači, možda je veliki dobrotvor – Gugl krije njegovo ime – a i moja pretpostavka lako je oboriva i, uostalom, koga je to briga.

Subotnje je veče i življe je nego inače. Privlači nas muzika iz kafića „Kalimera“ i sedamo tamo. Muž me bodri da ne posustanem pred pušačkom željom. Kaže, vidi, sve mladi ljudi, niko ne puši. Mladi ljudi za susednim stolom vade cigare čim je stigla prva tura pića. Unutarnji svrab raste. Jedan deo mene hoće da otrči u radnju, dok još radi, kupi bilo koje cigare i pridruži se opštem uživanju, a vidljivi deo sedi za stolom i mršti se, u grču da savlada žudnju.

Među omladinom za stolom, profilom okrenuta, sedi Boginja. Kao da je upravo oživila i odskočila sa mozaika i postala tu, preda mnom. Srednje visine, maslinaste blistave kože, mlada, ali ne više devojčica, iskričavih crnih očiju i talasaste kose podignute u punđu, takođe crne. Samo joj je vrat malo kraći u odnosu na slike na vazama, a onda pomišljam, verovatno su na slikama prave ženske vratove protezali, za volju zlatnog preseka, a boginje izgledale baš ovako. I odevena je kao boginja, u tuniku, isečenu ispod grudi, sa ravnim sandalama. I Boginja puši. Onda je Boginja zaigrala, živahno i u ritmu, u paru sa drugaricom koja nije boginja, vidi se da je samo smrtnica, ali ume lepo da igra. Igram samo kad mi je srce na mestu, a te subote nikako nije bilo, pa nisam mogla. Svi su pljeskali Boginji da igra još, ali muzika joj se više nije sviđala, pa je sela i ponovo mi pokazala savršeni, isklesani, grčki profil, kao da to nije ništa.

Ujutru sam otišla u radnju i kupila cigare, uveče posetila kafic „Kalimera“, u nadi da cu ponovo sresti Boginju, ali izgleda da boginje ne izlaze nedeljom. Boginja dođe kad njozzi gove. Dočekale su me izmodele stolice i na njima izandžali jastuci, koje sinoć nisam ni primetila. Zapalila sam cigaru i čekala je, misleći, samo da sam sinoć pušila, mogla bih snage da joj pridem. Nisam te tako učila! Odnekud se javlja baba sa podignutim čvornovatim kažiprstom. Nisam bila spremna, iz mene je progovorila hamartija, slabost bića upravljenog samo ne sebe i sopstveno telo. Ne može se takva pred Boginju, a prilika se ne ponavlja. Samo trepneš i sudbinski susret je minuo.

Sad mi je ruka mirna i zaposlena, receptori su dobili svoju drogu, samo traže još i ja im dajem. Samo da sam bila pri sebi, ustala bih i zaigrala s njom, upitala je za ime i ona bi mi odala da se zove Artemida ili Atina, radi kao šefica smene u H&M-u, leči decu, nastavnica je muzičkog, službenica u banci ili nezaposlena, svejedno, a kad bismo se, kroz igru, bliže upoznale, opet bih joj prišla, prinela joj tanjirić i rekla: Evo, ja sam došla. Možeš li i meni da odvojiš malo te besmrtnosti?

Možda bi me samo ujela.

Telo

Kirija Marija ima sedi izrastak širine nadlanice, koji se odsečno nastavlja u ispranu nijansu božolea. Ništa ne razume kad joj se obratim, samo se nasmeši i prođe prstima kroz tu dvobojnu čistu kosu; kao da se izvinjava što, eto, nije stigla da se ofarba, a počela je sezona; i zbog toga je volim. Isti su joj i prelazi na koži, odsečni, telo joj izgleda kao dvobojna mapa: torzo i noge beli, jer ih sunce nikad nije videlo, a glava, vrat i ruke do sredine nadlaktica tamni. Videla sam kad joj se zavrnila nogavica.

Devojke na ostrvu imaju sveža i otvorena, nenašminkana lica. I njih volim. Nose vruće pantalonice ispod kojih pršošno vitlaju butinama punim celulita; i zbog toga ih obožavam. Udobno im je

u telu, zadovoljne su svojim telom, ne traže od njega da postane nešto drugo. Znaju da je telo to što jeste. Dve noge da njima hodaš, dve ruke da njima radiš, kičma da te drži uspravnom. Telo je kuća, u njoj se zavlaciš po uglovima, isteruješ prašinu, pereš prozore da budu bistri, ali ne želiš da bude kao komšijska, iako je sprat viša, s gipsanim lavovima na ogradi.

Ni momci ne dižu tegove i oni gazduju telom, nisu mu nadničari. Razgovorljivi mladi konobar kaže kako svakog leta dolazi iz Atine da radi na ostrvu, a nikad se ne okupa u moru. Kupanje je za goste.

No organized beaches in Paxos, govore svi vodiči. To znači da nigde nema suncobrana i ležaljki i da se, bar to, ovde ne plaća, jer ne postoji. Ovaj nedostatak ležaljki i suncobrana odmah uočavamo i prenosimo dalje, kao što putnici po povratku sa Kube klikću: Na Kubi nema bilborda.

Po legendi, Posejdon se naljutio što – zbog silnih obaveza, napornih ljubavnica i buntovne dece, ne može na miru da uživa sa novom miljenicom Amfitriti, pa je trozupcem, kao deda štapom, snažno udario po Krfu i načinio Paksov, ljubavno gnezdo. Stoga su brojne plaže na Paksu ljubavničke, takoreći, za dvoje.

Ostrvo je oblika paramecijuma, a plaža Plani (pamtim po platanima), na donjem kraju, na strani na kojoj bi bila glava, kad bi je protisti imali i kad bi je imalo ostrvo, ako bi jednom rešilo da zapliva prema Africi. Ukratko, na južnoj je strani ostrva. Biramo plažu Plani, jer je usput i svetionik, a iza plaže je parking – tako kaže mapa. Varljiva Gugl-mapa pokazala nam je parking iznad plaže te smo pogrešno prepostavili da je put asfaltni i parking – pravi parking. U stvarnosti, ponirali smo niz kostbeli makadam prepun rupa, kamenja i lakat-krivina. Pucalo je pod osovinom. Parking je bio samo proširenje na kraju puta.

Plaža Plani javlja da je ovde kraj sveta. Okružena je zubatim žućkastim stenama, a šljunak je, začudo, opet beo. Odavde je prognano ostrvsко rastinje. Potpuno je gola i pusta, ulazak u vodu je težak. Plitko je preko kamenja, a plaža je otvorena prema vетру, pa su krenuli talasi. Vетar ni čamcima ne dozvoljava da priđu, preti

da ih razbije o stene. Izgleda da se jedva može i doleteti, nema čak ni galebova.

Odavno već imam potrebu da zahvalim izumitelju plažne obuće, onih gumenih patičica/čarapica, što prijanjaju uz stopalo do gležnja. Narod ih je prozvao opanci. U opancima, ništa ne može da me opeče, ubode ili nažulji, rečju, pozlatile se. Na plaži Plani očekujem natpis ZABRANJEN ULAZAK BEZ OPANAKA, SEM AKROBATAMA I FAKIRIMA, takav joj je sklop.

Muž ne podnosi opančice, tvrdi da su jedina dosad izmišljena, pouzdana zaštita od seksa. Mršti se čim vidi da ih nazuvam. „Onda me nosi“, spremno odgovaram, znajući da mu to rešenje, zbog nečega, ne odgovara.

Za našim leđima vide se samo tačkice kuća u brdu i vrh svetionika. Sami smo kao dve kornjače na Galapagosu.

Ovde je more mlado, zeleno kao prva salata i traži da skinemo kupači. Slušamo more.

On, bosonog, gordo posrće po vrelom šljunku i vlažnom kamenju, mora da se baci u vodu u plićaku, dok ja, vilino dete, u opancima skladno i bodro stupam po džombama i klizavici, sve do struka. Muž mi oprezno upozorava da pazim, video je na internetu da ima meduza, a iz mene izbija stari zov: Ubij glasnika! – i molim ga da me samo pusti da otplivam tamo, do kraja sveta, da se survam sa kraja one ploče što je drže slonovi, u bezvazduh, pa neka mi priča strašne priče čim se vratim.

Prohладно je dok se ne smočiš, a onda je blaženo. Nema meduza, nigde ih ne vidim, lažu ljudi ili nisu bili na kraju sveta, ali, ipak, ostajem blizu obale te mi se kraj sveta ponovo izmiče. Posle ležimo na peškirima, gledamo u pučinu i shvatamo da su prvi i poslednji ljudi na svetu jedno isto.

„Ajde, skini opanke“, muž traži žrtvu.

Jednom je sunce bilo malo i musavo, kao bolesno mače koje нико nije htio ni da pogleda, ni koliko da mu skrati muke. Niko, sem starice Mokoš, te lude mačkarke što živi u močvari. Ona je odgajila nejako sunce. Kad je sunce odraslo, zaboravilo je ko mu je menjao pelene kad je bilo malo i sateralo Mokoš pod zemlju, da tamo otvara

duboke glibe i da se povinuje jačem. To je bilo u neko bivše vreme, o Koledama.

Na plaži Plani sunce slavi punoletstvo, orgija i puca od testosterona, ima tetovažu na podlaktici i vozi ferari. Ne ostavlja mogućnost senke. Mora da su ovih dana ti Krijesovi.

„Skini te opanke”, moli me muž, „nećeš moći da nosиш sandale, ostaće ti bela stopala.“

Ne dolazi u obzir.

„Ali toliko su grozni”, pritisak se nastavlja. „Šta bi ti, na primer, radila, kad bih ja nosio kroksice?”

Kroksice?!

Pred zvukom te užasne reči naše su se duše dodirnule.

Zlo božanstvo kroksica, prizvano rečju, narasio je iznad naših glava i naoblaci se, na trenutak, između nas i sunca. Plaža Plani otkriva nam svetu tajnu braka i spaja nas u mistično jedinstvo. Nemo, samo pogledima, pred razjapljenim čeljustima čudovišta, mi smo jedno drugome obećali da ćemo jedno drugome uvek zabranjivati nošenje kroksica, večno ih izbegavati, uzajamno se braniti od napada kroksica, da ih nećemo nositi ni stari, ni ludi, ni bolesni, ni dementni, ni kad bi nas oteli, ni pod mukama, ni da nas zarobe Japanci, ni s nogama, ni bez nogu, ni na živoj žeravici, ni da nas časte, ni za milion dolara, ni da nam poklone Kruševac, ni nikad, ni uopšte, a ako možda nekad, ikad i ikako, pod nezamislivim okolnostima i obujemo te grozne udobnosti, onda je tako, sigurno, moralo biti, pa neka nas.

Nevaljali muž udružio se sa mladim morem i odraslim suncem i sad me zajedno nagovaraju.

„Skini opanke.“

Od bogatstva moga tela vidiš samo opanke? Možda bih se i uvredila, samo kad bih uspela da mislim. Sunce mi ukida osnovni uslov za razmišljanje, poznat kao nepomućena svest. Još malo i ostaću bez ikakve svesti, srušiće me sunčanica.

„Ajde, skini opanke“, čujem vreli šapat, ne znam više ni ko mi govori, da kažemo da je vetar, lepše je...

Savet putnicima: ako poželite da odete na plažu Plani, pa još sa nežnim namerama, neka to bude u sumrak, inače sunčanica može sve da pokvari. Poželjno, terencem. Opanci obavezni. Kroksice – samo ako vam ama baš ništa drugo u životu nije preostalo.

Drugarica sa Fejsbuka, koju nisam upoznala, šalje mi poruku: „Donesi mi jedan beli oblutak sa plaže, ali mali. Imam malu šaku.“

Sedimo u istom kafiću iz koga sam videla ribara kako hrani galebove. Čekamo trajekt. Sat opet pokazuje vreme. Prolaznici se skupljaju na rivi i gledaju u vodu. U vodi je jato meduza. Moji silni gresi došli su da me isprate.

Gledam ih, onako gole i blistave, u ljubičastim gaćicama, kao igračice na šipki. Nisu to gresi, to su moje sestre, razmišljam, more je puno mojih sestrice koje mi mašu. Sestra zna da opeče i to gadno. I ja znam da opečem. To su došle da mi kažu – pusti ti nas, mi pećemo, takvo je naše telo, a ti nemoj, nego nešto daj. Ništa još nisi dala, moraš više, dođi bolja, pa da zaigramo.

Republika Srbija
Ministarstvo kulture i informisanja

Pokrajinski sekretariat za kulturu,
javno informisanje i odnose s
verskim zajednicama

Ovaj broj časopisa *Ulaznica* objavljen je uz pomoć Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i Pokrajinskog sekretarijata za kulturu, javno informisanje i odnose s verskim zajednicama.

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82+3

ULAZNICA : časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja
/ glavni urednik Vladimir Arsenić. – God. 1, br. 1
(1967)– . – Zrenjanin : Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”, 1967–. – 24 cm

Pet brojeva godišnje
ISSN 0503-1362

COBISS.SR-ID 9987330

ulaznica

260-261

**časopis za kulturu,
umetnost i društvena pitanja,
Zrenjanin,
god. LVI,
novembar 2022.
Broj 260-261**

**Telefon: +381 23 566 210
e-mail: zrulaznica@gmail.com**

**Rukopise slati na adresu:
Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”,
Trg Slobode 2, 23000 Zrenjanin**

**Rukopise otkucati ili poslati u
elektronskom mediju. Rukopisi se
ne vraćaju**

**Cena po jednom primerku 200,00
dinara, godišnja pretplata 1000,00
dinara (za inostranstvo 2000,00
dinara). Pretplatu slati na račun
840-74664-12 Gradske narodne
biblioteke sa naznakom
„Za Ulaznicu”**

**ŠTAMPA:
Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”, Zrenjanin**

ULAZNICA

260-261

